V. ULUSLARARASI

15 TEMMUZ SEMPOZYUMU

KÜRESEL GÜÇLERİN MÜDAHELECİLİĞİ DARBELER VE DEMOKRASİ

V. Uluslararası 15 Temmuz Sempozyumu Bildiriler Kitabı

Üsküdar Belediyesi Adına Sahibi:	Hilmi Türkmen / Üsküdar Belediye Başkanı
Genel Koordinatör:	Zekeriya Şanlıer
Kültür Sanat Danışmanı:	Gülsüm Hasbal İsmailoğlu
Yayın Yönetmeni:	Mesut Meyveci
Yayın Kurulu:	Prof. Dr. Talip Küçükcan & A. Tarık Şebik
Hazırlayan & Editör:	Prof. Dr. Talip Küçükcan
Tashih:	M. Fatih Adak, Şifa Şahin
Görseller:	Üsküdar Belediyesi Fotoğraf Arşivi, Anadolu Ajansı
ISBN:	978 – 605- 9719- 81- 0
Sertifika No:	42240
Kültür Yayınları No:	158
Birinci Baskı:	Haziran 2022

Baskı ve Cilt:	Hat Baskı Sanatları: Litros Yolu 2 Matbaacılar Sitesi A Blok No: ZA 5 Topkapı-İstanbul Tel: 0212 567 77 66 Faks: 0212 613 75 96 www.hatbaski.com
İletişim:	Üsküdar Belediyesi: Mimar Sinan Mahallesi, Çavuşdere Caddesi, No: 35 Üsküdar-İstanbul Tel: 0216 531 30 00, www.uskudar.bel.tr

Bu kitapta yayınlanan yazı ve resimlerin bütün hakları saklıdır. Yasal sınırlar içerisinde ve kaynak göstermek suretiyle yapılacak alıntılar dışında her türlü kullanım ve çoğaltma yayıncının yazılı iznine tabidir.

Bizim çocuklar başardı!
Our boys have done it!

KÜRESEL GÜÇLERİN MÜDAHALECİLİĞİ DARBELER ve DEMOKRASİ

Editör
Prof. Dr. Talip Küçükcan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ÜSKÜDAR BELEDİYESİ
15 TEMMUZ DERNEĞİ | VATAN MİLLET AŞKINA

İÇİNDEKİLER

Önsöz
Prof. Dr. Talip Küçükcan ____ 10

Açılış Konuşmaları
İsmail Hakkı Turunç / 15 Temmuz Derneği Başkanı ____ 16
Hilmi Türkmen / Üsküdar Belediye Başkanı ____ 20
Prof. Dr. Erol Özvar / T.C. Yükseköğretim Kurulu Başkanı ____ 24

Çerçeve Metni
Hulusi Akar / T.C. Millî Savunma Bakanı ____ 30

Bildiri Metinleri
Türkiye'de Sivilleşme, Ordu ve Siyaset
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek ____ 40

Türkiye'de Askeri Eğitimin Dinamikleri ve Demokratik Kültür
Prof. Dr. Ragıp Kutay Karaca ____ 52

Belgeler Işığında Türkiye'de Darbeler ve Dış Müdahaleler
Prof. Dr. Mehmet Akif Okur ____ 72

Pakistan'da Darbelerin İç ve Dış Dinamikleri
Mehmet Öztürk ____ 84

ABD'nin Ortadoğu Ülkelerinde Darbelere Etkisi
Dr. Öğr. Üyesi Özge Yavuz ____ 106

İran'da 1953 Darbesi ve Dış Güçlerin Rolü
Hamid İbrahimi ____ 130

Küresel Güçler, Demokrasi ve Darbeler
Prof. Dr. Sami A. Al-Arian ____ 144

Yazarlar ____ 162

Kadıköy
Burhaniye
Beylerbeyi

Önsöz

Bu kitap Üsküdar Belediyesi, 15 Temmuz Derneği ve Marmara Üniversitesi işbirliğinde 13 Temmuz 2021 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "Küresel Güçlerin Müdahaleciliği, Darbeler ve Demokrasi" başlıklı V. Uluslararası 15 Temmuz Sempozyumu'nda sunulan tebliğlerden oluşmaktadır. Siyasi tarih okumaları, küresel güçlerin diğer ülkelerin iç işlerine doğrudan veya dolaylı karıştıklarını, kendi çıkarları doğrultusunda öteki ülkelerdeki siyaseti şekillendirmeye gayret ettiklerini, sivil hükümetleri askeri darbeler, devrimler, şiddet içeren sokak hareketleri ve gösteriler, ekonomik yaptırımlar ve gizli örgütler yoluyla değiştirmeye ve devirmeye çalıştıklarını göstermektedir. Dünya siyasi tarihi, küresel güçlerin farklı ülkelerde çok sayıda müdahale yaptıklarını ve bu ülkelerde darbe güçlerini desteklediklerini, iç savaş çıkardıklarını, hükümetlerin devrilmesine yol açabilecek ölçüde toplumsal kaosu, şiddet ve protestoları teşvik ettiklerini ve desteklediklerini gösteren örneklerle doludur.

Küresel güçler, dün olduğu gibi bugün de farklı yöntemlerle müdahalelerini sürdürmekte, kendi çıkarlarına uygun ise meydana gelen darbelere karşı sessiz kalarak bu girişimlere örtülü destek vermektedirler.

Demokrasinin yaygınlaştığı, kurumsallaştığı ve kök saldığı günümüzde de vesayet odaklarının güçlerini tümüyle kaybetmedikleri, bu odakların küresel güçlerin enstrümanlarına dönüşebilecekleri ve dış destekli darbe

ve devrim gibi yöntemlerle demokrasiyi, anayasayı ve demokratik kurumları askıya alabilecekleri görülmektedir. Bu açıdan 21. yüzyılda da demokrasi ve demokratik kurumlara yönelik küresel tehditlerin tümüyle ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir.

Türkiye başta olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde geçtiğimiz on yılda meydana gelen darbe girişimleri veya darbelere bakıldığında bile söz konusu küresel güçlerin müdahaleciliğinin son bulmadığı, demokrasileri ve sivil hükümetleri tehdit edebileceği ve başka ülkelerin siyasetini şekillendirme çalışabilecekleri görülecektir. Modern demokrasiler, ilkesel olarak darbeler başta olmak üzere siyasete yapılan bütün müdahalelere karşı güçlü durmaları gerekirken, zaman zaman darbeleri ve müdahaleleri teşvik etmekte, cesaretlendirmekte ve desteklemektedir. Doğrudan müdahil olmadıkları bazı durumlarda da demokrasiyi değil, çıkarları için sivil yönetimlerin devrilmesine, demokrasilerin kesintiye uğramasına ve millî iradenin çalınmasına seyirci kalmaktadırlar. Yaşanan deneyimler, küresel güçlerin demokrasi ve sivil yönetimlere gelecekte de müdahale edebilecekleri riskini de işaret etmektedir.

Yukarıda açıklanan gerekçeler ile 15 Temmuz Derneği "Küresel Güçlerin Müdahaleciliği, Darbeler ve Demokrasi" başlığı ile düzenlenen sempozyumda küresel güçlerin geçmişte doğrudan veya dolaylı olarak müdahil olduğu ve yönlendirmeye çalıştığı darbeleri ve darbe girişimlerini masaya yatırarak bu konuda bir taraftan bilgi birikimi oluşturmayı amaçlamış, diğer yandan da demokrasilere yönelik tehditler konusunda uyarılarda bulunmayı hedeflemiştir. Küresel güçlerin müdahaleleri konusunda yurt dışında ciddi bir müktesebat ve külliyat oluşmuştur. Türkiye'de çok partili hayata geçişten bu yana gerçekleşenmuhtıra ve darbe girişimleri olmasına karşın, bu konuları karşılaştırmalı siyaset çalışmaları açısından

ele alan az sayıda araştırma ve yayın bulunmaktadır. Bu amaçla, "Küresel Güçlerin Müdahaleciliği, Darbeler ve Demokrasi" Sempozyumu bildiriler kitabı, bilgi birikimi ve külliyatın artmasına katkıda bulunacak makaleler ihtiva etmektedir.

En son 15 Temmuz 2016'da yaşanan ancak Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi liderliğinde Türk milletinin millî iradesine sahip çıkma cesareti ve girişimi ile önlenen darbe girişimi, darbeler ve müdahalelerin sebep, sonuç ve etkilerini tüm yönleri, unsurları, iç ve dış bağlantıları ile tartışmayı gerekli, hatta zorunlu kılmıştır. Benzer tehdit ve tehlikelere karşı hazırlıklı olmanın bir yolu da kamuoyunun bu konuda uyarılması, bilimsel veriler ışığında siyasi tarihten somut örneklerle devletin bütün kurumları ve toplumun her kesiminin olası küresel müdahalelere karşı duyarlı olması gerektiğinin vurgulanmasıdır.

Kitaba katkıda bulunan yazarlar küresel güçler tarafından yapılan müdahaleleri, destekledikleri darbe girişimlerini ve bunları hangi amaç ve yöntemlerle yaptıklarını belgelere dayandırarak ortaya koymaktadır. Sempozyum açılış konuşmalarının da dâhil edildiği bu kitap, ilgili alanda önemli bir boşluğu dolduracaktır.

15 Temmuz Derneği'nin bir gelenek haline getirdiği ve Uluslararası 15 Temmuz Sempozyumu'nun düzenlenmesi önemli katkılar ile mümkün olmuştur. Bu çerçevede açılış konuşmaları ile sempozyum konusunun önemine dikkat çeken 15 Temmuz Derneği Başkanı Sayın İsmail Hakkı Turunç, Üsküdar Belediye Başkanı Sayın Hilmi Türkmen, T.C. Yükseköğretim Kurulu Başkanı Prof. Dr. Erol Özvar ve çerçeve konuşmaları ile sempozyumu onurlandıran Millî Savunma Bakanı Sayın Hulusi Akar'a teşekkür ediyoruz. Sempozyuma özgün araştırmalara dayalı bildirileri ile katkıda bulunan ve sonra bu bildirilerini makaleye dönüştüren Bekir Berat Özipek, Ragıp Kutay

Karaca, Mehmet Akif Okur, Mehmet Öztürk, Özge Yavuz, Hamid İbrahimi ve Sami A. Al-Arian'a ayrı ayrı teşekkür ediyoruz. Öte yandan ilk günden itibaren sempozyumun düzenlenmesine önerileri ile katkıda bulunan Sempozyum Bilim Danışma Kurulu ile 15 Temmuz Derneği yönetici ve çalışanlarına teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Prof. Dr. Talip KÜÇÜKCAN

İsmail Hakkı TURUNÇ

15 Temmuz Derneği Başkanı

Sayın bakanlarım, saygıdeğer belediye başkanlarım, sayın rektörüm ve üniversitemizin değerli hocaları...

15 Temmuz hain darbe girişimi ülkemizde belli bir zümre için yapılan bir kalkışma hareketi değil, hepimizin hayatında değişiklik oluşturabilecek kirli bir adımdı. Ne kadar şükretsek az ki Sayın Cumhurbaşkanımızın feraseti, her zaman devletinin ve milletin yanında olan gerçek vatansever insanlarımızın onurlu ve anlamlı duruşu bu darbe teşebbüsünü akamete uğrattı.

Hepimiz yakın tarihimizi biliyoruz. Geçmişte de darbeleri ve darbe teşebbüslerini görmüştük. Bu kez çok kapsamlı ve hazırlıklı olmalarına rağmen bunu başaramadılar. Başaramamalarının nedeni milletimizin kendine gelmesi, demokrasinin kıymetini bilmesidir. Milletimiz, özgürlük ve bağımsızlık adına uzun yıllardır çok zor elde ettiği kazanımları kaybetmemek adına o gece meydanlara çıktı. Hepimiz gerçekten ülkesini seven vatansever insanlarımızı, o vatanseverleri iyi yönlendiren, iyi motive eden ve her şeyden öte kendi hayatını feda edecek kadar yürekli ve cesaretli bir lider olan Cumhurbaşkanımızı takdir ediyoruz.

O gece milletimiz, samimi insanlarımız ve hatta yurt dışında, Pakistan'dan Afganistan'a, Etiyopya'dan Balkan ülkelerine varana kadar geniş bir coğrafya bizim için dua etti. Milletimizin onurlu duruşu, şehadeti ve gaziliği göze alması, hayatlarını ortaya koyarak bir bedel ödemeleri, gerçekten samimi insanların ki çoğu da mazlum olan bu insanların duası, darbecilerin girişimini akamete uğrattı.

Özellikle o gün devletini, milletini ve yeryüzündeki mazlumları da düşünerek "Biz düşersek yeryüzündeki mazlumlara kim kucak açar? Kim el uzatır? Dolayısıyla biz ayakta kalmak zorundayız." diyen insanların bu samimi duruşları, Allah'a teslimiyetleri ve yakarışları elhamdülillah bu girişimi engellemiş oldu.

Buradan tabii ki biz de ders çıkaracağız. Millet, devlet kurumları ve yöneticiler olarak her birimiz, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ve insan olarak hangi noktada üzerimize düşen bir sorumluluk varsa, o sorumluluğu yerine getireceğiz. Bir boşluk bırakmadan, kötü niyetli insanlara zemin hazırlamayacağız.

Geçmişte oldu mu eksiklerimiz ve hatalarımız? Maalesef oldu. İyi niyetle samimi yaklaşımla belki birliktelikler oldu. Hiç anlamadık ne yaptıklarını. Kötü niyetlerini anlayamadık. Ama mademki ferasetli olmak zorundayız, mademki ülkemizin ve insanlığın geleceği adına uyanık olmak zorundayız, bundan sonra yolumuza daha dikkatli devam edeceğiz.

Teşriflerinizden dolayı hepinize teşekkür ediyorum. Bizlere yeni bilgiler ve ufuklar çizecek hocalarımıza da ayrıca teşekkürlerimi arz ediyorum.

Hepinize saygılar sunuyorum.

Hilmi TÜRKMEN
Üsküdar Belediye Başkanı

Sayın Millî Savunma Bakanım, Sayın Rektörüm, 15 Temmuz Derneği'nin değerli başkanı, derneğimizin değerli mensupları, değerli akademisyenler, Türkiye'nin ve dünyanın farklı yerlerinden gelen değerli misafirlerimiz, şehit yakınlarımız, gazilerimiz, hanımefendiler, beyefendiler...

Sizleri saygıyla selamlıyorum.

Bu yıl, 15 Temmuz 2016'daki hain kalkışmanın 5. yılı...

Sempozyumumuz da beşinci kez düzenleniyor. Ülkemizdeki, bilhassa gençlere ve dünya kamuoyuna anlatmamız gereken gerçekleri kayıt altına alan, bilimsel yönü olan bir toplantıdayız. Maalesef dünyada gerçeklerin algılanması, filtrelenmesi adil değil. Çünkü biz doğruyu haykırsak bile sırf söylediğimiz için Batı'da karşılık bulmuyor. Türkiye'ye, Türkiye'nin hakikatlerine karşı Batı'nın eleştirel, bilimsel geçmişine yakışmayan bir tablo bu. Haklı olan, meşru haklarını kullanan Türkiye'den ödleri kopuyor. Başkalarına caiz olan ülkesini savunma hakkına Türkiye'yi reşit görmüyorlar. Ama biz buna bakıp susacak mıyız? Elbette hayır. Bunun gelecek zamanları var. Vicdanlı aydınlar, gazeteciler var. İlla ki bir yerlerde gerçeğe sadık birileri olacaktır. Biz işte o insanlara sesleniyoruz.

Bu sempozyumların önemi burada. 15 Temmuz'un öncesinde ve sonrasında neler yaşandığını anlatacağız, anlatacağız, anlatacağız... Burada, alanında uzman bilim insanlarının anlatacakları çok önemli ve değerli. Olayların tarihî arka planları, dış destek boyutları, millî psikolojimizdeki yeri mutlaka konuşulmalı...

15 Temmuz, millî hafızamızdan asla silinmemesi gereken bir hadise. 15 Temmuz'u art niyetle değersizleştirmeye çalışanlar var. 15 Temmuz'u iyi niyetle de olsa ve hiçbir ihtiyacı olmamasına rağmen abartılı ve gerçek dışı öykülerle gerçeklikten koparanlar var. 15 Temmuz'un uydurmalara ihtiyacı yok. Zaten başlı başına büyük bir destan yazdı milletimiz.

Böylesi sempozyumlarla tam olarak işte bu netlik ayarını yapabiliyoruz. Çünkü hakikat bizden yana. Tabii bir de bu sempozyumların şöyle bir işlevi var: Deneyimlerimizi de başka ülkelere aktarabiliyoruz. Çünkü 15 Temmuz ve benzeri darbe girişimleri sadece bizim meselemiz değil. İslam dünyasında, Afrika'da, Latin Amerika'da bu tür tertipler hep oluyor, olacak. Biz daha iyi demokrasiyle, daha iyi ekonomiyle, üreterek, millî birliğimizi güçlendirerek bu tertipleri paramparça etmeye devam edeceğiz.

Geçen yıl yine bu sempozyum vesilesiyle şunu söylemiştim: "Size yazılan rolü oynamayıp kendi rolünüzü yazmaya başladığınızda müdahale gecikmiyor." Bizim başımıza gelen bu oldu. Ama vatan evlatları bu oyunu bozdu.

Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan devlete millî bir yön verdi, millete güven aşıladı. Yeri geldi dünyaya meydan okudu. Kendisine ve milletimize bunun bedelini ödetmek istediler. 15 Temmuz işte bu tarihsel mücadelenin şimdilik görünen son halkası. Milletimiz vatana, devlete sahip çıktı.

İhanet şebekesi FETÖ'nün darbe girişimine karşı sokaklarda bir destan yazdık. Şehitler verdik, gazilerimiz oldu. Kendilerine borcumuz var. Her zaman ve her yerde söylediğimiz gibi 15 Temmuz'u düzenleyen hainlere, insanlık düşmanlarına karşı bizim ürettiğimiz panzehir

hukuk, demokrasi, ahlak ve vatanseverliktir. Çok şükür ki istikamet bu yöndedir.

Sempozyumdaki katılımcılar bildirileriyle Türkiye'nin bu istikamette yaptıklarını ve yapması gerekenleri izah edeceklerdir.

Ben yeniden herkese hoş geldiniz diyorum ve sözü sayın rektörüme bırakıyorum...

Saygılarımla...

Prof. Dr. Erol ÖZVAR

T.C. Yükseköğretim Kurulu Başkanı

Muhterem Bakanım, Üsküdar Belediyesi'nin değerli başkanı, 15 Temmuz Derneği'nin kıymetli yöneticileri, saygı değer hocalarım, sevgili izleyiciler üniversitemize ve 15 Temmuz Derneği'nce tertip edilen ve ana teması "Küresel Güçlerin Müdahaleciliği, Darbeler ve Demokrasi" isimli Uluslararası 15 Temmuz Sempozyumu'na hoş geldiniz sefalar getirdiniz.

15 Temmuz Demokrasi ve Millî Birlik Günü'nün 5. yılını idrak ederken, milletimizin demokrasi mücadelesini bu vesileyle bir kez daha büyük bir gururla alkışlıyor, bu mücadele ruhunun hep var olmasını ve gelecek nesillere örnek teşkil etmesini diliyorum.

Sözlerimin hemen başında istikbalimizi borçlu olduğumuz tüm şehitlerimize, 15 Temmuz Destanı'nın yazılmasında canlarıyla bedel ödeyen şehitlerimize Allah'tan rahmet, gazilerimize sağlık ve afiyet dilerim.

Değerli konuklar demokrasi, en genel tanımıyla milletin egemenliğinin tecelli ettiği rejimin adıdır. Demokrasinin en önemli özelliği de milletin ve onun ana bileşeni ferdin devlet ile olan siyasi ilişkisini ve haklarını en çok koruyan ve gözeten ve güvence altına alan bir rejim olmasıdır.

Ancak hepimizin bildiği gibi, geçmişten bu yana, dünyanın çeşitli bölgelerinde demokratik rejimler darbe girişimiyle kesintiye uğratılmaya çalışılmış ve bu girişimlerin bazıları başarılı olurken bazıları da tarihin çöplüğündeki yerini almıştır.

Ülkemizde neredeyse her neslin bir darbe, darbe teşebbüsü veya muhtıra yaşadığı düşünülürse, Türk toplumunun darbelerin neden ve nasıl yapıldığını ve nelere yol açtığını bilecek kadar tecrübe sahibi olduğunu söyleyebiliriz. Darbelerin, emperyalist bir araç olarak Türkiye'de olduğu gibi dünyada da ülkelerin iç işlerine müdahale için kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Bu müdahalelerle mücadele edebilmek, darbelerin küresel güçler ile olan ilişkisini anlamaktan geçmektedir.

Ekonomik olarak zayıf ülkelerin küresel güçlere olan bağımlılığı, peşi sıra müdahaleyi de beraberinde getirir. Bu ülkelerin siyasal rejimlerine yapılacak bir müdahale veya darbe, içeride çıkar birliği tesis edilmiş gruplar vasıtasıyla siyasi ve ekonomik avantajları teminat altına almak ve küresel hedefler için riskli durumları bertaraf etmek için yapılır. Bundan dolayı darbeye teşebbüs edenler gücünü, meşruiyetini ve haklılığını emperyal güçlerden almaya çalışır.

Darbeler, küresel güçlerin savaştan sonra en sert müdahale biçimlerinden biri olarak görülmektedir. Bu bakımdan 15 Temmuz darbe girişimi, Türk siyasi tarihindeki en hain darbe girişimidir.

Darbeye teşebbüs sürecinde milletimiz genciyle, yaşlısıyla, öğrencisiyle, bilumum toplum fertleriyle sokağa dökülmüş ve bu hain girişime geçit vermemiştir.

Türkiye, imparatorluk bakiyesinden 19. yüzyılın Batılı sömürgeci güçlerinin marifetiyle değil fakat kendi milletinin yetiştirdiği siyasi, askeri ve ilmi elitinin iradesiyle inşa edilmiş hür ve bağımsız bir devlettir. Bu vasıflarıyla geçmişte olduğu gibi bugün de kendi özünü, medeniyet değerlerini ve kültürel kimliğini kaybetmeden gelişmek isteyen bütün ülkelere örneklik teşkil etmektedir.

Bu açıdan Türkiye, siyasi rejimi ve geliştirdiği demokratik gelenekleriyle, sömürge tecrübesi yaşamış ülkelerden farklılık arz etmektedir. Türk demokrasi tarihi ve tecrübesi, bize darbe girişimleri ve askeri müdahalelere rağmen, siyasi temsil kurumlarını yaşatmayı bilmiş bir birikim sahibi olduğumuzu göstermektedir.

Milletinin sözüne kulak veren ve ülkesinin gelişmesi için canını feda etmekten geri durmayan liderler ve onların ekipleri sayesinde, pek çok hain darbe girişimine rağmen, ülkemiz bir yandan iktisadi gelişmesini sürdürürken diğer yandan 5'ten büyük dünya uluslarına ilham kaynağı olmaktadır. Tüm bu gelişmeleri ve daha fazlasını hayata geçiren, Türkiye'nin önünü kesmek isteyen vesayet odakları PKK, DEAŞ, FETÖ gibi terör örgütlerini devreye sokarak hem askeri hem ekonomik olarak birbirinden farklı terör faaliyetlerine girişmişlerdir.

İşte bu nedenledir ki, 15 Temmuz darbe girişimi de diğer terör örgütleri gibi FETÖ'nün dış ve küresel güçlerin desteğiyle kalkıştığı bir işgal teşebbüsüdür. Küresel güçler, Türkiye'yi eskisi gibi dizayn edemeyeceklerini, ülkemiz içindeki maşaları aracılığıyla gerçekleştirdikleri stratejik faaliyetlerle durduramayacaklarını anladılar. Ve maalesef 40 yıldır sinsice besledikleri, her alanda aktif olarak kullandıkları FETÖ militanlarınca kanlı darbe girişiminde bulundular. Nitekim bu girişim Sayın Cumhurbaşkanımızın

o gece söylediği "Milletin gücünün üstünde bir güç tanımadım." sözü, bize millet iradesinin aşamayacağı hiçbir engelin olmayacağının idrakini bir kez daha net olarak göstermiş, yekvücut haline gelmiş olan yüce Türk milleti 15 Temmuz'da teröre geçit vermemiştir.

Bizlerin en büyük gücü birlik ve beraberliğimizdir. Dört yıldır olduğu gibi, bugün burada 15 Temmuz'u konuşarak, tartışarak birlik ve beraberlik gücümüzü daha üst seviyelere taşımamız gerektiği inancındayım. Şimdi Türkiye için yeniden inşa ve hamle zamanıdır. Tarihimizin yüklediği misyondan aldığımız güçle ve yeni dünya düzeni kurulurken etkin bir aktör, yön veren bir ülke, daha adil bir dünyanın kuruluşuna katkı verme fırsatı önümüzde duruyor. Türkiye'de birlik ve beraberlik ruhu uyandığında küresel güçlerin oyuncağı olma, güçsüz kalma ya da bozguna uğrama gibi ihtimallerin ortadan kalkabileceğini gördük.

Millî çıkarların öncelendiği, tarihi, coğrafyası ve medeniyeti ile barışık bir Türkiye vizyonu, küresel güçler karşısında ülkemizin önemli bir güç haline gelmesine zemin hazırlayacaktır. 15 Temmuz gecesi, ülkemizi içerdeki taşeron uzantıları vasıtasıyla ele geçirmeye çalışan küresel güçlere karşı milletimizin tüm renkleriyle gösterdiği kahramanca direniş, Türkiye'nin bu yeni vizyonunu ortaya koyan önemli bir milattır.

O gece ortaya koyulan devlet-millet dayanışması ve tarihsel ruhun yeniden dirilişi Türkiye'nin yakın gelecekteki yükselişinin, güçlenişinin temel dayanağı olacaktır. Sadece askeri, ekonomik, siyasi alanlardan değil bilim ve teknolojiden elde edeceğimiz gücün motivasyonuyla harekete geçireceğimiz üretim, Türkiye'nin küresel güçlere karşı verdiği mücadelenin en büyük silahı olacaktır. Tehditleri milletiyle birlikte ustaca savuşturmak ve saldırıları milleti adına kalıcı jeopolitik kazanımlara dönüştürebilmek, sağlam bir millî kimlik ve siyasi istikrarla mümkün olacaktır.

Günümüzün en büyük sorumluluklarından birisi, dünyanın değişim ve dönüşümünü doğru okumak ve ülkemizin, bölgemizin barışçı ve istikrarlı geleceği için işe yarayan fikirler üretip hayata geçirebilmektir. Yeryüzünün farklı coğrafyalarında ve farklı medeniyet ve kültür havzalarında yeni potansiyel güç merkezleri belirdiğini görüyoruz. Çin, Hindistan, Brezilya, Türkiye gibi ülkeler yeni bölgesel güç adayları olarak "kendi medeniyet değerleri, dünya görüşleri ve siyaset anlayışlarıyla" yeniden sahneye çıkıyor.

Milletimizin 15 Temmuz gecesi yaşanan ihanete karşı kararlı duruşu, ülkemiz için yeni bir devrin başlangıcı; modern dönemde küresel güçlere karşı mücadelemizin en önemli kilometre taşlarından biri olmuştur. Milletimizin ortaya koyduğu mücadele ve ulaştığı muvaffakiyet Türk siyasi hayatında demokratik kurumların güçlenmesine ve olumsuz dış tesirlere karşı toplumsal bir direnç geliştirebileceğimizin en büyük kanıtı olmuştur. Bu toplumsal direncin tesirlerinin sadece ülkemizle sınırlı kalmadığını, bölgemizde ve dünyada verilen benzer mücadelelere ilham kaynağı olduğunu memnunlukla müşahede etmekteyiz.

15 Temmuz darbe teşebbüsünün 5. yılı münasebetiyle 15 Temmuz Derneği tarafından tertip olunan "V. Uluslararası 15 Temmuz Sempozyumu: Küresel Güçlerin Müdahaleciliği, Darbeler ve Demokrasi" isimli bu güzel toplantının Türkiye'de darbeler tarihinin bahusus 15 Temmuz darbe teşebbüsünün daha iyi anlaşılmasına, darbelerin demokrasi kültürü, ordu, siyaset ve uluslararası ilişkiler bakımından derinlikli tahlil edilmesine vesile olacağına inanıyorum. Toplantıyı tertip eden dernek temsilcilerine ve teşrif eden hocalarımıza teşekkür ederim. Başarılı bir toplantı olmasını diler, hepinizi saygı ile selamlarım.

Hulusi AKAR

T.C. Millî Savunma Bakanı

Şehit ve gazilerimizin değerli yakınları, değerli diplomatik misyon temsilcileri, akademi ve eğitim camiasının değerli mensupları, 15 Temmuz Derneği'nin değerli üyeleri, değerli katılımcılar, sizleri sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

Nazik davetleri için başta dernek başkanı Sayın İsmail Turunç olmak üzere 15 Temmuz Derneği'nin tüm mensuplarına teşekkür ediyorum. Sivil toplum kuruluşlarının, ülkelerin demokratikleşme sürecinde ve toplum hayatında özel bir yeri vardır. 15 Temmuz Derneği de şehit yakınlarımız ve gazilerimizle dayanışma içerisinde olmak, 15 Temmuz ruhunu gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarmak ve yaşatmak için önemli bir toplumsal sorumluluk üstlenmiştir. Bu çerçevede düzenlediği etkinlikler ile demokrasi hayatımıza önemli katkılar sağlamaktadır.

Değerli katılımcılar,

Sizlerin de yakından takip ettiği üzere dünya, büyük ve hızlı bir değişim ve dönüşüm içerisinde. Hemen her alanda takip edilmesi giderek zorlaşan, baş döndürücü gelişmeler yaşanmakta. Tüm dünyanın değiştiği bir yapıda elbette ülkeler arasındaki mücadele yöntemleri de sabit kalmayıp sürekli değişmektedir. Nitekim günümüzde mücadele ve çatışmalar, konvansiyonel yapıdan uzaklaşarak asimetrik, daha doğrusu "BULANIK" bir şekil almıştır. Bunların en başında da bir Proxy-vekalet olarak terör gelmektedir.

Artık dünya gündeminde doğrudan doğruya ülkeler arası rekabet geride kalmakta, devlet dışı aktörlerin, etkilerini giderek yükselttiği yeni bir mücadele alanı oluşmaktadır. Tam da bu noktada terör örgütleri, devlet dışı aktörler olarak vekâleten yürüttükleri mücadele alanının en önemli unsuru haline gelmektedir. Bu örgütler aynı zamanda, yeni dünya düzenindeki etkilerini artırmak için mevcut şartlara da kendini uyarlamış ve evrimleşmiştir. İşte bu evrimleşmiş terörizme Türkiye, maalesef 15 Temmuz günü şahit olmuştur.

Ülkemizin yüz yüze kaldığı en önemli güvenlik ve toplumsal sorunlarından biri olan FETÖ, yeni nesil terörün ilk örneği olarak 15 Temmuz hain darbe girişiminde karşımıza çıkmıştır. Kutsal değer ve referanslarla devlet ve insan hayatının her alanına sirayet eden FETÖ'nün hain militanları, 15 Temmuz'da milletimize, devletimize, TSK'ya ve demokrasimize karşı tarihimizde görülmemiş bir ihanete ve kalleşliğe kalkışmıştır.

Şanlı tarihi boyunca karşılaştığı zorlukları, kederde ve kıvançta bir ve beraber olarak aşan asil milletimiz; bu hıyanet karşısında Sayın Cumhurbaşkanımızın yüksek siyasi liderliğinde yediden yetmişe bütün fertleriyle tek vücut olmuş, demokratik değerler uğruna destansı bir mücadele vermiştir.

Asil milletimiz; Türk Silahlı Kuvvetleri, jandarma ve emniyet güçlerimizin vatansever evlatlarıyla birlikte tek yumruk, tek yürek olarak bu alçakların hain darbe girişimini akamete uğratmıştır. Milletimiz bu kahramanlığıyla egemenliğin kayıtsız şartsız kendisine ait olduğunu, millî iradeye kimsenin tahakküm edemeyeceğini tüm dünyaya bir kez daha göstermiştir.

Halkımızın verdiği bu mücadele, Türkiye ve dünya demokrasi tarihinde önemli bir milattır. Engin feraset sahibi milletimiz, 15 Temmuz'da ordusuyla arasını açmak isteyenlere itibar etmemiş, terör örgütünün hain planına engel olmuş ve ordusuna sahip çıkmıştır. Bu, gerçek manada bir ordu-millet dayanışmasıdır.

Bu vesileyle; Türkiye Cumhuriyeti'ni ve kurumlarını, millî ve manevi değerlerini canı pahasına koruyan ve mensubu olmaktan gurur duyduğumuz asil milletimize saygı ve şükranlarımı sunuyorum. Bu uğurda canlarını feda eden aziz şehitlerimizi rahmet ve minnetle yâd ediyor; kahraman gazilerimizi saygıyla anıyorum. Şehit ve gazilerimizin kıymetli ailelerine de saygı ve şükranlarımı sunuyorum.

Birlik ve beraberliğimizin, egemenlik ve bağımsızlığımızın timsali olan kahramanlarımızın fedakârlıkları asla unutulmayacaktır.

Değerli katılımcılar,

TSK, kendisini zayıflatmayı ve yıpratmayı amaç edinen hain, alçak FETÖ mensuplarından temizlendikçe çok daha güçlenmekte, görev ve sorumluluklarını büyük bir başarıyla yerine getirmektedir.

FETÖ ile mücadele kapsamında bugüne kadar 8.415'i Bakan onayı ile olmak üzere toplam 23.364 personel ihraç edilmiş; yine 1.384'ü Bakan onayıyla 1.997 emekli personelin de rütbeleri geri alınmıştır. 2.125 personel hakkında ise idari süreç devam etmektedir.

Elde edilen yeni bilgi, belge ve verilerle bir bütün halinde mücadeleye kararlılıkla devam edilmektedir. TSK'nın şanlı üniformasını hiçbir hainin taşımasına asla müsaade etmeyeceğiz. Bundan herkes emin olsun.

Değerli katılımcılar,

15 Temmuz sonrası; yurt içi ve sınır ötesinde düzenlenen harekâtlarda ve sayısı giderek artan büyük tatbikatlarda elde edilen başarılar, FETÖ'den temizlendikçe daha da güçlendiğimizin en açık göstergesidir. Bu süreçte TSK personeli; karada, denizde ve havada olağanüstü gayretle çalışarak kendilerine verilen her türlü görevi yerine getirmiş ve TSK'da en küçük bir zafiyet yaşanmaması için büyük fedakârlıklar göstermiştir.

Hain darbe girişimi sonrası Kara Kuvvetlerimiz, bugüne kadar 176 büyük çaplı operasyon icra etmiştir. Suriye ve Irak'ta gerçekleştirilen 10 büyük harekât ile büyük bir alan terör örgütlerinden temizlenmiş, güvenli bölgeler haline getirilmiştir.

2016 yılından itibaren KKK'lığınca planlanan ve katılım sağlanan askeri tatbikatlar her yıl bir önceki yılla göre önemli bir artış göstererek son 5 yılda 500'e yakın ulusal ve uluslararası çapta eğitim/tatbikat faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Kara Kuvvetlerimizin muharip imkân ve kabiliyetlerinin arttırılması maksadıyla Komando Tugay sayımız 17'ye yükseltilmiştir. Deniz Kuvvetlerimizin ise Harekât Eğitim Faaliyetleri, son beş yılda %50'den fazla artış göstermiş; deniz seyir süresi, sadece 2020 yılı içerisinde tüm zamanların en yüksek seviyesine, 200 bin saate ulaşmıştır.

Dünyadaki en büyük orduların dahi kesintisiz 150 günlük seyir sürelerini büyük başarı olarak kabul ettiği bir ortamda TCG Giresun gemimiz, 182 günlük kesintisiz seyir süresine ulaşarak bu alanda önemli bir başarı elde etmiştir. Yine Hava Kuvvetlerimiz de bu dönemde, ciddi oranda pilot açığımıza rağmen (1/5 pilot) artan faaliyetlerini başarıyla

yerine getirmektedir. Hava Kuvvetlerimizin, semalarımızın korunmasında ve terörle mücadele harekâtlarında son beş yıldaki harekât uçuşu sayısı büyük oranda artmıştır. Tüm bunların yanı sıra Kara Kuvvetlerimiz, Deniz Kuvvetlerimiz ve Hava Kuvvetlerimiz daha birçok faaliyeti de başarıyla icra ederek her zamankinden çok daha güçlü ve kararlı olduğunu tüm dünyaya göstermiştir.

Netice itibarıyla bu süreçte TSK'nın etkin, caydırıcı, saygın niteliklerini artırmak için personel temininden eğitimine, yeni askerlik sisteminden teşkilat ve lojistik yapısına kadar reform niteliğindeki birçok yenilik ve uygulama hayata geçirilmiş; böylece TSK, nitelik ve nicelik olarak sürekli bir gelişim kaydetmiştir.

Değerli katılımcılar,

Küresel ve bölgesel düzeyde belirsizliklerin arttığı, salgın şartlarının genel durumu daha da karmaşık hale getirdiği bir dönemden geçiyoruz. Bu hassas ve kritik süreçte Sayın Cumhurbaşkanımızın liderliğinde uluslararası ilişkilerde özne haline gelen Türkiye'nin etki ve ilgi alanı genişlemektedir.

Buna bağlı olarak TSK da, Cumhuriyet tarihimizin en kapsamlı ve en yoğun mücadelesini vermekte ve faaliyetlerine etkin bir şekilde devam etmektedir.

Kahraman ordumuz; vatanımızın, mavi vatanımızın, semalarımızın ve 84 milyon vatandaşımızın güvenliğini için başta FETÖ, PKK/YPG ve DEAŞ gibi terör örgütleri olmak üzere her türlü risk, tehdit ve tehlikeye karşı "Ölürsem şehit, kalırsam gazi" anlayışıyla azim ve kararlılıkla mücadelesini sürdürmektedir. Bu çerçevede Irak'ın kuzeyindeki Pençe serisi operasyonlarımız, artan bir şiddet ve tempoda ve Iraklı kardeşlerimizle koordineli bir şekilde devam etmektedir.

Bizim mücadelemiz terörledir, teröristledir. Irak'ın kuzeyinde yuvalanan ve ülkemize 40 yıldır tehdit oluşturan

teröristleri etkisiz hale getirmekten başka düşüncemiz yok. Hiçbir zaman etnik ve mezhep ayrımımız olmamıştır, olamaz. Bin yıldır ekmeğimizi, suyumuzu paylaştığımız Kürtler, bizim kardeşimizdir.

En son terörist etkisiz hale getirilinceye kadar azim ve kararlılıkla mücadelemizi sürdüreceğiz. Terörü bitirmekte, halkımızı terör belasından kurtarmakta kararlıyız. Şu hususun altını çizmek isterim ki PKK=YPG'dir. DEAŞ da aynı şekilde azılı bir terör örgütüdür. Bunların birbirinden hiçbir farkı yoktur. PKK Kürt kardeşlerimizi, DEAŞ Müslümanları temsil edemez.

Dolayısıyla Suriye'nin kuzeyinde de PKK, PYD/YPG ve DEAŞ gibi terör örgütlerine karşı Fırat Kalkanı (2016), Zeytin Dalı (2018), Barış Pınarı (2019) harekâtlarını başarıyla icra ederek ülkemizin güneyinde kurulmak istenen terör koridorunu engellenmiştir. Aynı şekilde Bahar Kalkanı (2020) harekâtını gerçekleştirerek yeni bir göç dalgası ve insanlık dramının yaşanmasını önlenmiştir.

Bilinmelidir ki terör koridoru engellenmeseydi, ülkemiz çok daha farklı tehdit ve tehlikelerle karşı karşıya kalabilirdi. Hatta Türkiye proaktif davranarak burada gerekli tedbirleri almasaydı yaşanacak muhtemel göç dalgası nedeniyle Avrupa da büyük zorluklarla yüzleşmek zorunda kalacaktı.

Hâlihazırda Türkiye; 4 milyonu ülkemizde, 5 milyonu Suriye'nin kuzeyinde olmak üzere toplam 9 milyon Suriyeliye insani yaşam şartları sağlamaktadır.

Terörle mücadele harekâtının yanı sıra Kıbrıs dâhil Doğu Akdeniz'de ve Ege'deki hak, alaka ve menfaatlerimizi korumak için de faaliyetlerimizi sürdürüyoruz. Amacımız, bölgemizde ve dünyada tüm sorunların uluslararası hukuka uygun olarak, barışçıl yöntemlerle, diyalog ve iyi komşuluk ilişkileri içerisinde çözülmesidir.

Ancak, uluslararası hukuk söylemini dilinden düşürmeyen Yunanistan, Türkiye'nin tüm olumlu ve yapıcı

çabalarına rağmen uzlaşmaz ve gerginliği tırmandırıcı tavrını hemen her konuda sürdürmektedir. Nitekim Yunanistan, NATO'ya millî imkânlarımızla sunduğumuz ve müttefiklerin desteklediği müşterek eğitim merkezimize dahi basit gerekçelerle ve inatla karşı çıkmaktadır. Komşumuzdan beklentimiz, bölgedeki barış ve istikrar için uzlaşmaz, provokatif açıklamalardan ve anlaşmalara aykırı hukuk dışı eylemlerden kaçınmasıdır.

Değerli katılımcılar,

Biz sadece kendi güvenliğimiz için değil, dost ve kardeş ülkelerin barış, huzur ve güvenlik için de mücadele etmekteyiz. Bu kapsamda 500 yıllık kardeşlik bağlarımız olan Libya'da askeri eğitim, yardım ve danışmanlık faaliyetlerimizi de başarıyla sürdürüyoruz. Amacımız; "Libya Libyalılarındır." anlayışıyla toprak bütünlüğünü ve siyasi birliğini sağlamış; barış ve istikrar içerisinde yaşayan bir Libya'nın oluşumuna katkıda bulunmaktır. Libyalı kardeşlerimizin haklı davasına desteğimiz devam edecektir.

Yine Kafkasya bölgesinin istikrarına da büyük önem veriyor; bu bölgede de barış ve istikrarın sağlanması için büyük gayret sarf ediyoruz. Can gardaşımız Azerbaycan, 30 yıldır işgal altında olan öz toprağı Karabağ'ı, 44 gün süren "Tek Vatan" harekâtıyla Ermenistan işgalinden kurtarmıştır. Bu süreçte Azerbaycan'ın yanında olan Türkiye, bundan sonra da tüm imkânlarıyla "Tek millet, iki devlet." anlayışıyla kardeşlerinin yanında olmaya devam edecektir.

TSK, tüm bu faaliyetlere ilaveten; BM, NATO, AGİT, AB bünyesinde ve ikili anlaşmalar çerçevesinde Kosova'da, Bosna-Hersek'te, Katar'da, Somali'de daha birçok coğrafyada omuzlarındaki şanlı bayrağı atalarından aldığı ilhamla ve gururla taşımaktadır.

Değerli katılımcılar,

Son dönemde yaşanan gelişmeler dikkate alındığında, bizim için önem kazanan bir diğer konu da yerli ve millî

savunma sanayidir. Bu konuya verdiğimiz önem ve son yıllarda yaptığımız atılımlarla savunma sanayi alanında dünyanın önde gelen ülkeleri arasına girdiğimizi rahatlıkla ve memnuniyetle söyleyebiliriz.

Bu kapsamda yerli ve millî savunma sanayi ürünlerimizin oranı, Sayın Cumhurbaşkanımızın liderliği, teşviki ve desteğiyle %80'ler seviyesine yaklaşmıştır. Ancak kat etmemiz gereken mesafeler olduğunun da bilincindeyiz. Savunma sanayi ile ilgili çalışmalarımız aralıksız devam edecektir.

Değerli katılımcılar,

Sonuç olarak TSK, binlerce yıllık şanlı tarihimizden süzülüp gelen millî, manevi ve mesleki değerleriyle, asil milletimizin sevgisi, güveni ve duasından aldığı ilhamla;

- Aklın ve bilimin ışığında, anayasa çerçevesinde,
- Yasalar ve Sayın Cumhurbaşkanımızın direktifleri doğrultusunda,
- Sıralı amir ve komutanların emir ve komutasında,
- Milletinin emrinde, görevinin başındadır. Bundan kimsenin şüphesi olmasın.

Biliyoruz ki "En büyük takdir güvenilmek, en büyük başarı da bu güvene layık olmaktır." Sizlerin bizlere olan güveni ve desteği sürdükçe, inşallah başaramayacağımız hiçbir şey, aşamayacağımız hiçbir zorluk yoktur. Bu duygu ve düşüncelerle sempozyumun düzenlenmesinde 15 Temmuz Derneği başta olmak üzere Marmara Üniversitesi'ne, Üsküdar Belediyesi'ne ve emeği geçen, katkıda bulunan herkese teşekkür ediyorum.

Bu vesileyle aziz şehitlerimizi; ebediyete intikal eden kahraman gazilerimizi rahmet ve minnetle yâd ediyor, hayatta olan kahraman gazilerimize, şehit ve gazilerimizin kıymetli ailelerine saygı ve şükranlarımı sunuyorum. Sizleri bir kez daha sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

V. ULUSLARARASI
15 TEMMUZ SEMPOZYUMU
AÇILIŞ KONUŞMASI
Hulusi Akar
V. ULUSLARARASI
15 TEMMUZ SEMPOZYUMU
"KÜRESEL GÜÇLERİN MÜDAHALECİLİĞİ, DARBELER VE DEMOKRASİ"

Bildiri

Türkiye'de Sivilleşme, Ordu ve Siyaset

Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK
Medipol Üniversitesi Öğretim Üyesi

"Anayasamızda temel bir unsur varsa o da ordunun sivil denetimidir. Siyaset, generaller veya amiraller tarafından değil, seçilmiş siyasi yetkililer tarafından yapılır."

Harry S. Truman[1]

SUNUŞ

"Üçüncü Dünya ülkeleri kendi ordularının işgali altındadır."

Soğuk savaş döneminden kalan bu yargı, demokratik kültürün zayıf ve sivil-asker ilişkilerinin hukuki-rasyonel bürokrasiye göre düzenlenmemiş olduğu ülkelerdeki darbelere ve onlarla gelen çok boyutlu soruna işaret eder.

Siyaset kurumunun gelişmesine ve demokrasinin kurumsallaşmasına izin vermeyen ekonomi, bilim ve kültür alanlarında ülkeleri az gelişmişlik döngüsüne mahkûm eden bu sorunun bertaraf edilmesi, toplumların kaderini de değiştirici etki yapar. Latin Amerika ve Güney Avrupa'da bu "geleneğin" sona ermesi, siyaset ve ekonomi başta olmak üzere pek çok alanda ülkeleri gerileten engellerin de son bulması anlamını taşımıştır. Son olarak İspanya'da 1981'deki darbe girişiminin püskürtülmesi ülkenin kaderini değiştirmiş, bu ülkenin mutabakat anayasası zemininde

1 Andrew Glass, "President Truman fires Gen. Mac Arthur: April 11, 1951", Politico, 10.4.2017, https://www.politico.com/story/2017/04/president-truman-fires-gen-macarthur-april-11-1951-237055 (Erişim 9 Eylül 2021).

kronik sorunlarını çözmesine, zenginleşmesine ve AB'ye girmesine giden yolun da açılması anlamını taşımıştır.[2]

Türkiye'de ise önce ilk kez bir sivil hükümetin bir muhtırayı reddetmesi anlamında 27 Nisan 2007, sonra da 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin püskürtülmesi, yüzlerce yıllık darbe geleneğinin aşılması çabaları adına olumlu anlamda tarihsel bir kırılma ve kopuşa ilişkin tarihsel anları ifade etmiş ve toplumun kendi geleceğine sahip çıkma iradesinin de hesaba katılması gereken güçlü bir iç dinamik olduğunu göstermiştir.

Ancak bu tarihsel anın değeri, bu tarihsel anın görkeminin, artık darbeyi ve darbe heveslerini ebediyen sona erdirdiğini düşünmek abartılı bir iyimserlik olacaktır. Darbeleri üreten sosyo-politik koşulları, ekonomik ve sınıfsal gerilimleri, tarihsel olarak korunmaya çalışılan statü ve iktidar alanlarını ve bununla bağlantılı egemenlik ilişkilerini göz önüne aldığımızda darbeleri üreten bir sosyolojik zeminin hâlâ mevcut olduğunu ve artık darbeler defterinin kapandığı sonucuna varmanın anlamlı olmayacağı düşünülebilir.

Sivil-asker ilişkilerinde demokratik hukuk devletinin gerektirdiği hukuki, idari ve kurumsal düzenlemelerin ve

2 İspanya'da demokrasiye geçiş süreci 20 Kasım 1975'te, yani ülkeyi kırk yıl boyunca dikta rejimi altında yöneten General Franco'nun ölümüyle başlatılır ve yeni demokratik anayasanın kabul edildiği 27 Aralık 1978'de tamamlandığı düşünülür. Ancak bu tarihi, demokrasiye geçişe karşı en ciddi meydan okuma olan Yarbay Tejero'nun darbe girişiminin başarısızlığa uğratıldığı 1981'e kadar uzatmak da mümkündür. O tarihten sonra da demokratikleşmeye karşı olan kesimlerin artçı şokları sayılabilecek tepkileri görülmüşse de bunlardan hiç birisi süreci tersine çevirebilecek güçte bir siyasi iradeyi ifade etmemiştir. bk. Díaz-Ambrona, Juan Antonio Ortega (1984). "The Transition to Democracy in Spain", (Ed. C. Abel-N. Torrents) Spain Conditional Democracy (Croom Helm: London), s. 21. Ayrıca bk. Foweraker, Joe (1989). "Democratic Transformation and the Transition to Democracy: The Political Project of The Labour Movement, 1955-1985," Making Democracy in Spain: Grass-Roots Struggle in the South, 1955–1975 (Cambridge University Press: Cambridge) (ss. 215-229), s. 215.

ordunun bir darbe gerçekleştirmeyi imkânsızlaştıracak biçimde yeniden yapılandırılmasını öngören ordu reformunun henüz gerçekleştirilmediğini de göz önüne aldığımızda, atılması gereken adımları gecikmeden hayata geçirmenin önemi anlaşılabilir.

Bu bağlamda soğuk savaş döneminin "Üçüncü Dünya"sına döndüren bir geçmişin yükünden kurtulmak, kültürel, siyasi ve ekonomik bakımdan gelişmenin ve demokratik hukuk devleti ilkesini sağlam biçimde yerleştirmenin ve onu gelenek haline getirmenin yollarını ve usullerini konuşmak zorundayız. Sivil asker ilişkilerinin de ve evrensel tecrübeyi göz önüne alarak, modern demokrasilerdeki temel prensipler, kurumsal ilişkiler ve süreçler ışığında yeniden düzenlemekte daha fazla gecikmemeliyiz.

Bu çalışma, darbelerin evrensel olarak kaynaklandığı ve nüksettiği zeminlerle, onun kendisini meşrulaştırmak için kullandığı söylemlerdeki benzerliklere dikkat çekerek, darbe sorununu artık geride bırakmayı mümkün kılacak bir perspektif, yaklaşım ve söylemin temel prensiplerini ortaya koymayı amaçlıyor.

Türkiye, tarihi tecrübesi ve demokrasisi bakımından, Kazım Berzeg'in de vurguladığı gibi, daha düşük bir demokrasi düzeyini hak etmiyor ve ordunun demokratik hukuk devletleri örneğinde yeniden yapılandırılması, onun için de hayati bir önem ve öncelik taşıyor.

Darbe Sorununun Dinamikleri: Görünenin Ötesine Geçebilmek

Dünyanın çeşitli yerlerindeki darbeler şaşırtıcı ölçüde birbirine benzer. Gerekçeleri de öyle. Her ülkede, kendi koşullarının "farklı" olduğunu, dolayısıyla yaşadıkları darbenin dünyanın diğer yerlerindeki darbelerden farklı

olduğunu düşünenler vardır. Oysa oluştukları koşullardan gerçekleşme biçimlerine, iç ve dış dinamiklerden darbe sonrası yaşanan çok boyutlu kayıpların niteliğine kadar tüm darbe süreçlerinin benzer sonuçları vardır. Bu nedenle de darbelerin ekonomi politiğinin gerçek ve görünür gerekçelerini anlamak için dışarıya bakmak, çoğu kez kendimizi görmek ve kendi yaşadıklarımızı anlamak bakımından ufuk açıcıdır.

Venezuela'da meşru Devlet Başkanı Chavez'e karşı darbeye kalkışanlar, yaptıklarını "demokrasiyi yeniden temin etmeyi amaçlayan bir eylem" olarak haklı göstermeye çalışıyorlardı. Cezayirli generallerin darbe gerekçesi de "fundamentalizmle mücadele"ydi. Yunanistan'daki Albaylar Cuntası'na göre de darbe zorunluydu; çünkü "çok yakında komünistlerin ülke yönetimini ele geçirecekleri" bilgisine sahiplerdi. Pakistan'ın darbeci generali Müşerref'in gerekçesi ise "sivil siyasetçilerin yolsuzlukları ve kötü işleri"ydi. Türkiye'de "irtica" ve "komünizm tehlikesi"ydi. Darbeler, ülkeyi "iç düşmanlar"dan kurtarmak için "mecburen" başvurulan bir yoldu. Bazen "anarşi ve terörü ortadan kaldırmak", bazen "ülkenin komünizme teslim olmasını önlemek", bazen "anayasayı korumak" ve her zaman "Atatürk ilke ve inkılapları", "laikliği korumak" ve "irtica tehlikesiyle savaşmak" darbelerin değişmez resmi gerekçeleri arasında yer almıştır.

Ancak bu gerekçelendirmelerin, daha doğru bir ifadeyle bahanelerin ötesine geçtiğimizde gördüğümüz, çoğu kez yalın bir iktidar ve egemenlik ilişkileridir. İktidara sahip olmak ve onu kullanmak, evrensel bir olgu olarak, ilk ve en temel nedendir. İktidar hırsı, iktidar arzusu, güce sahip olmak, onu kullanmak yeterli nedendir. Küresel güç ilişkileri, sınıfsal çıkar çatışması, siyaset kurumunun zaafı ve demokrasi kültürünün zayıflığı da bunlara eklenebilir.

Kore Savaşı zamanında ABD Başkanı Harry S. Truman'ın, savaşın kahraman generali Douglas Mac Arthur'u görevden

alması bütün ülkeyi sarsmıştı. Mac Arthur, savaşın tam lehe döndüğü ve belki bütün Kore'nin alınabileceği bir zamanda barış yapılması kararına karşı çıkmış ve başkanı açıkça eleştirmişti. Norman Schwarzkopf, 1991'de Körfez Savaşı sonrasında emekli oldu. Bundan tam 60 yıl sonra ABD Başkanı Barack Obama, yönetiminin önde gelen isimlerini eleştiren ülkesinin Afganistan'daki güçlerin komutanı Orgeneral Stanley Mc Chyrstal'ı görevden aldı.[3] Kısacası yerleşik demokrasiler açısından da geride kalmış olmayan bir sorundan söz ediyoruz. Sınıyorlar, deniyorlar, siyasette boşluk olup olmadığını yokluyorlar; muhtemelen ikinci adıma geçmek için.

Bu bağlamda demokratik kültürün en yerleşik olduğu toplumlar bile darbe tehlikesinden azade değil. İspanya, Portekiz veya Yunanistan gibi Güney Avrupa darbelerinin üzerinden yarım asır geçmiş olması, artık bu ülkelerde militarizm tehdidinin bir daha geri gelmemek üzere geçmişte kaldığı anlamına gelmez. Samuel Huntington'ın "Üçüncü Demokrasi Dalgası"nı izleyen karşı dalga altında yaşadıklarımız, artık "Amerika'da bu olmaz" veya "Avrupa'da böyle değil" derken bir kez daha düşünmemizi gerektiriyor. Anlıyoruz ki dünyada hiçbir demokrasi militarizm tehdidinden büsbütün bağışık değil. NATO üyesi ülkelerden Almanya ve Fransa'da, Türkiye'deki emekli amirallerin muhtıra vari bildirisiyle aynı zamanlara denk gelen bildirilerin yayınlanması da militarizmin küresel güç ve egemenlik ilişkileriyle ilgili boyutunun canlılığını koruyor olabileceğini düşündürüyor.

Kısacası kimse bakımından olup bitmiş ve geçmişte kalmış olmayan bir sorundan söz ediyoruz. Bu durumda Türkiye gibi darbenin bir gelenek olduğu ülkelerde durum nedir? 15 Temmuz'daki şanlı direniş ve halkın kazandığı

3 ABD'nin Afganistan'daki komutanı görevden alındı, BBC, 23 Haziran 2010, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/06/100623_mcchrystal (Erişim 9 Eylül 2021).

zafer Türkiye'de bu uğursuz geleneği tarihin çöplüğüne attı diyebilir miyiz?

Bu soruya erken bir olumlu cevap vermeden önce, Türkiye'deki bürokratik yönetim geleneğini ve tarihsel bir sorun olarak askeri darbe ve müdahalelerin niteliğini mercek altına almak gerek.

Türkiye'de Darbe Sorununun Tarihsel ve Sosyolojik Temelleri

Türkiye'de 1446'daki "Buçuktepe İsyanı"ndan bugüne bir darbe sorunu var. Modern devletin doğuşundan ve özellikle de 19. yüzyıldan itibaren asker ve sivil bürokrasinin adeta bir sınıf gibi sosyal bir güç olarak ortaya çıkmasının ve bir zihniyet ve bilinç edinmesinden sonra ise durumun daha yapısal bir soruna dönüştüğü; bu tarihlerden itibaren bürokrasinin iktidarı talep etmeye başladığı ve sıklıkla gerçekleşen darbe ve müdahalelerin, oligarşik bir egemenlik ilişkisini sürekli kılmaya yönelik bir işlev gördüğü ve 1960 Darbesi'nden sonra ise militarist müdahalelerin anayasal-kurumsal güvencelere kavuşturulduğu, başka bir ifadeyle bürokratik vesayet sisteminin inşa edildiği tespit edilebilir. Bu anlamda darbeleri üreten sorun bazı kendini bilmezlerin işgüzarlığı, onların vatanı, milleti veya demokrasiyi daha az sevmesi, daha az veya daha çok dindar olması, daha az veya daha çok Atatürkçü olması, kolay manipüle edilmesi veya edilmemesi değil ve hiçbir zaman da bunlardan ibaret olmadı. Darbenin bir ekonomi politiği, bir psiko-sosyal dinamiği var. Cumhuriyet tarihi boyunca tüm darbelerin, "Çevre"den gelen ve bu yönüyle alt ve orta sınıfları temsil eden siyasi iktidarlara karşı yapılmış olması, onların ideolojik veya dönemsel meşrulaştırma gerekçelerinin ötesine geçerek, ekonomik ve sınıfsal ilişkilerle ilgili boyutunu mercek altına almayı anlamlı kılar.

Türkiye'de 1908'den Günümüze Siyasi Ayrışmanın Tarihsel Ve Sosyolojik Tabanı Ve Darbeler

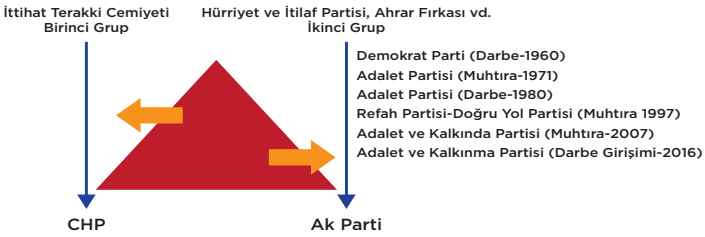

Cumhuriyet döneminde darbeler sosyal piramidin geniş tabanına dayanan hükümetlere karşı yapıldı.[4]

Kalıcı Bir Çözüm İçin Ne Yapmalı?

Platon'dan beri "bekçileri kim bekleyecek?" sorusu siyasetin gündemindedir. Çünkü darbe, darbecilerin bile ona maruz kalmaktan korktukları bir kötülüktür. Bu anlamda fiilen sağladığımız sivil üstünlüklü durumu kalıcı hukuki güvencelere kavuşturmak istiyorsak, gelecek kuşakları ülkemizi geri bırakan, enerjimizi tüketen, yaşam gücümüzü çekip alan bir kötülükten alıkoymak istiyorsak, kurumsal-hukuki ve zihniyete ilişkin olarak atılması gereken adımları hayata geçirmeliyiz.

4 Bu tablo, İdris Küçükömer'in "Sağ" (Batıcı-laik) ve "Sol" (Doğucu-İslamcı) olarak iki tarihi, siyasi ve sosyolojik çizgi arasındaki karşıtlık temelinde ortaya koyduğu ayrımla, Şerif Mardin, Emre Kongar ve Kazım Berzeg'in dikotomik modelleri ile Christos Teazis'in Cumhuriyet dönemi siyasetini Birinci ve İkinci gruplar arasındaki ayrım temelinde açıklayan çalışması (bk. Christos Teazis, İkincilerin Cumhuriyeti Adalet ve Kalkınma Partisi, Mızrak Yayınları, İstanbul, 2011) göz önüne alınarak hazırlandı. Amacı, darbeler ve muhtıraların geçmişten günümüze kaotik dönemlerde gerçekleşen ve birbiriyle niteliksel benzerlik taşımayan arızi hadiseler olmayıp, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin süreklilik ilişkisi içinde anlamlı bir yer işgal ettiğidir. Sosyal piramide baktığımızda, geçmişten günümüze sürekli alt ve orta sınıflara dayalı siyasi aktörlerin hedef alınmasının, darbelerin ekonomi politiğine ilişkin bir anlamı olduğu tespit edilebilir. bk. Bekir Berat Özipek, "Türkiye Siyasi Hayatında 15 Temmuz Darbe Girişimi", 15 Temmuz Geçmiş Gelecek, Ed. Abdurrahman Babacan, Pınar Yayınları, İstanbul, 2018 (ss. 119-134), s. 124.

Bunları adım adım şöyle sıralamak mümkün:

Kurumsal-yapısal anlamda bunun yolu, ordunun Weberyen anlamda devletin hukuki-rasyonel bürokrasiye uygun biçimde yeniden yapılandırılmasından geçer. Adım adım gitmek gerekirse:

Devlet, hayatımızı kolaylaştırmak için inşa ettiğimiz bir kurumdur. Devlet kutsal değildir; insanlık tarihiyle yaşıt değildir; doğal değil yapaydır ve belki de bir tarihsel dönem için vardır. Kutsal olmayan devletin kurumları da kutsal değildir. Ordu da devletin bir kurumudur ve o da kutsal değildir.

Askerlik bir meslektir. Tıpkı diğer meslekler gibi. Onu kutsar, demokratik bir hukuk devletindekinden fazla, aşkın veya uhrevi anlamlar yüklersek, bu ülkede kendisine "kutsal görev" yükleyen cuntacılardan kurtulamayız ve normalleşemeyiz.

Eğer biz de diğer pek çok toplum gibi demokratik hukuk devletinde yaşamak istiyorsak; içinden darbe yapmayı geçiren ve bunun için fırsat kollayan muhteris cuntacılardan kurtulmak istiyorsak; demokratik hukuk devletlerinde olduğu gibi bizde de her kurumu yerli yerine oturtmak, anayasal sınırları içinde tutmak, sarkan kısımlarını o sınırların içine geri itmek zorundayız.

Bunun için zihinlerimizi, dilimizi ve anayasal-hukuki yapımızı gözden geçirmek ve gerekli değişiklikleri yapmak zorundayız. Devletin bir kurumu olan orduyu da Weberyen hukuki-rasyonel bürokrasi ilkesi doğrultusunda, meşru sivil otorite tarafından kendisine yüklenen askerlik mesleğine ilişkin işlevleri yapmaya uygun hale getirmeliyiz.

Normalleşmenin göstergelerinden biri, herhangi bir kamu görevini ve o görevle ilgili kurumu mistifiye etmemektir. "Atatürk ilke ve inkılaplarının koruyucusu" veya "peygamber ocağı" gibi nitelemeler, orduya uhrevi veya aşkın bir değer izafe etmek anlamına gelir. Eğer

silahlı kuvvetlere, bizi koruması için oluşturulmuş bir kurumdan daha fazla bir anlam yüklersek, onun içinden birilerinin çıkıp kendisine misyon yükleyip, ülkede durumu belirlemeye kalkışmasının önüne geçemeyiz.

Bugün bazı muhafazakâr çevreler, "ordu halkın değerleriyle barıştığında" sorunun çözüleceğini sanıyorlar. Oysa ordunun söz konusu değerlerle küs veya barışık olması gerekmiyor. Ordunun, ülkeyi savunma dışında bir görev yüklenmesi gerekmiyor. Daha doğrusu, yüklenmemesi gerekiyor.

Kısacası, normalleşme için, orduyu bir hukuk devletinde olması gereken yere koyabilmek için, adil, tutarlı ve herkese karşı ileri sürülebilecek bir ahlaki temelden hareket etmek, zihniyetimizi ve söylemimizi ona göre yeniden inşa etmek zorundayız. Bu ahlaki temel, devletin herhangi bir kesime veya onun ideolojisine dayanmayan bir kurum olması gereğidir; başka bir ifadeyle devletin ideolojik tarafsızlığı ilkesidir.

Ordunun da buna uygun biçimde, herhangi bir ideolojinin taşıyıcısı olmayan bir kurum olmasıdır. Bütünsel bir normalleşme için buna uygun bir ordu reformunu da tartışmak ve hayata geçirmek zorundayız.

Ordunun modern yönetim anlayışı çerçevesinde ve salt mesleki gereklilikler temelinde yeniden yapılandırılmasını ve eğitimin ideolojik doktrin aşılamadan arındırılarak salt askerlik mesleğinin gerekleri doğrultusunda içeriklendirilmesini, tüm kurumsal işleyişin mesleki gerekliliklerin sınırları içinde kalmasının sağlanması gerekiyor.

Bunu gerçekleştirmek, orduyu sonu gelmeyen siyasi ve ideolojik kavgaların gerçek anlamıyla dışına çıkarır ve sadece ülke savunması, askeri başarı, teknolojinin bu amaçlar doğrultusunda kullanımı gibi hedeflere yönelterek, kurumsal başarıya odaklanmasını kolaylaştırır; bu bağlamda bütün bunların başarılmasını güçleştiren bir dizi bagajdan da onu kurtarmış olur.

Hayatın her alanında başarıyı beraberinde getiren liyakat ilkesi, her düzeyde objektif kuralların uygulanması, atama ve terfilerin de bu çerçevede gerçekleştirilmesi ve kurumun grupsal/sekter örgütlenmelere izin vermeyen, tüm çeşitliliğiyle topluma açık ve kuşatıcı bir nitelik taşıması, bütün idari tedbirlerin ötesinde ve onlardan çok daha sağlam bir güvence olacaktır.

Çözüm: Ordunun Demokratik Hukuk Devletleri Örneğinde Yeniden Yapılandırılması

Dünyanın her yerinde, en demokratik sistemlerde bile askeri bürokrasi fırsatını bulduğunda sivil otoritenin alanına doğru genişleme eğilimi taşır. Sürekli yoklar, sürekli şansını dener.

Eğer onun müdahale etmesinin ideolojik bahaneleri için kapı açarsak o kapıdan er geç birileri içeri girer, hiç değilse dener.

Yeniçerilerin "kazan kaldırdığı" asırlardan beri bu toplum kendi memurları tarafından mağdur edildi, ülke ekonomik olarak geri kaldı ve temel siyasi sorunlarını çözemedi. Bugün de o felaketin bizi yeniden bulmaması için ihtiyatlı olmak zorundayız. İçinde bulunduğumuz zaman diliminde güçlü ve karizmatik siyasi liderlik bu sorunun fark edilmesini güçleştiriyor olabilir. Artık tüm olumsuzlukların geride kaldığını düşündürebilir. Ancak bu yapı ve işleyiş Weberyen anlamda hukuki-rasyonel bürokrasinin gereklerine uygun duruma getirilmedikçe, bizi kendi enerjimizi tüketmeye mahkûm kılan bu eski hastalığın bir daha nüksetmeyeceğinden emin olamayız.

Bunun yolu da evrensel tecrübeyi izlemekten ve Türkiye'de sivil-asker ilişkilerini demokratik hukuk devletleri örneğinde kurumsal güvencelere kavuşturacak anayasal ve yasal reformları gerçekleştirmekten geçiyor.

Darbelerin kaynağında güç, iktidar ve egemenlik ilişkilerinin, yerel veya küresel egemenlik ilişkilerinin yer aldığını tespit etmek, bize çözümün de bununla ilişkili olması gerektiğini gösterir. Orada da iktidarın toplulaşmasını engelleyecek bir görev ve sorumluluk, denetim ve denge sistemini kurmak, orduyu demokratik hukuk devletleri örneğinde kurumsal güvencelere kavuşturacak reformları bir an önce hayata geçirmek, askeri okullara kabulden, çalıştırma ve terfi gibi tüm aşamalarda, askerlik mesleğinin temel gereklerinin ve bu anlamıyla liyakat ilkesinin dışındaki herhangi bir ideolojik referansa başvurmamak gerekir.

Yakın geçmişte yaşadığımız FETÖ darbe girişimi, bugün bilinçli veya bilinçsiz biçimde bazı çevreler tarafından ondan yanlış ders çıkarılacak şekilde yorumlanıyor. Özellikle yaşananlardan yanlış ders çıkaranlarla eski sorunlu yapının ve onunla gelen askeri vesayetin devamından yana olanlar, darbe girişimini, ordunun resmi ideolojisine rağmen yaşadığımız bir sorun olarak anlamaya çalışıyorlar. Oysa onların göremediklerinin veya görmek istemediklerinin tam tersine, o darbe girişimi tam da o resmi ideolojinin belirlediği yapı ve işleyişle, söz konusu örgütlenme biçimiyle mümkün olabildi. Fethullahçılar bunu liyakat yerine ideolojik sadakat temelinde işleyen bir sistemde yaptılar ki en kolay böyle yapabilirlerdi. Bu da anlaşılır bir durumu ifade ediyor; çünkü genel, soyut ve gayrişahsi kurallar ve adil normlar, hiçbir grubun toplumdaki karşılığından dramatik biçimde az veya çok yer almasını mümkün kılmazdı.

Bugün de ihtiyacımız olan, devletin ideolojik tarafsızlığını tesis etmektir. Askeri okullara girişte doldurulan kitapçıktaki seçenekler ideolojik bir tercihle sınırlandırılmış olmasaydı, insanlarda ideoloji şartı aranmasaydı o grup orduda toplumdaki ağırlığından daha fazla bir ağırlığa sahip olamayacaktı. Kabul koşullarının görevin gereklerine ve liyakate değil ideolojiye ve aidiyete

bağlanması durumunda, er veya geç birileri bu kanalı kullanarak kadrolaşır. Nitekim onlardan önce sağ ve sol Kemalist darbeler de bu sistemde kadrolaşıp sistemi bozdular ve cuntalar da yine aynı şekilde oluştu. Hem de 1960 sonrası ülkenin "cunta pazarı"[5] olarak adlandırıldığı zamanlardan 12 Eylül'e ve 28 Şubat'a kadar.

Asıl panzehir çeşitliliktir, çoğulculuktur, seçeneklerin arttırılmasıdır. Hiçbir kesimin tek başına bir yerde kadrolaşmasına izin vermemenin en emin, en garantili yolu, en sağlam sigortası orayı herkese açmaktır.

Bugün ihtiyacımız, ordunun kurumsal yapı ve örgütlenmesinin, bir daha darbe yapmayı mümkün kılmayacak şekilde olmasını zorunlu kılıyor. Bu bizim gelecek kuşaklara bizim yaşadıklarımızı yaşamayacakları bir ülke bırakmak için borcumuzdur.

5 Erkan Şen, Cunta Pazarı-Türkiye'de Asker ve Siyaset (1960-1971), Demurg Yayınları, İstanbul, 2019.

Bildiri

Türkiye'de Askeri Eğitimin Dinamikleri ve Demokratik Kültür

Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA
İstanbul Aydın Üniversitesi Öğretim Üyesi

Bu makale, "Küresel Güçlerin Müdahaleciliği, Darbeler ve Demokrasi" başlığı ile düzenlenen uluslararası konferansta sunulmak üzere özel hazırladığım bildirinin makaleye dönüştürülmüş halidir. Yazıya önce 15 Temmuz gecesi şehit olan vatanseverleri rahmet, gazilerimizi ise minnetle anarak başlamak istiyorum. Bugün aramızda olan şehit yakınları ve gazilerimize şükranlarımı sunuyorum.

15 Temmuz Derneği'nden "Türkiye'deki Askeri Eğitimin Dinamikleri ve Demokratik Kültür" konusunu ele alan bir bildiri sunmam istendiğinde, iki noktada kendi içimde tedirginliğe düştüğümü belirtmek isterim. Birincisi zaman çok kısaydı ve en yoğun olduğum dönemlerden birini yaşıyordum. Kısa bir sürede böylesine önemli bir konferansta saygın uzmanların huzurunda yetkin bir sunum yapabilecek hazırlık yapmak ve bunu paylaşabilmek düşüncesi endişe yaratmıştı. Diğer nokta ise bildirinin içeriği ve konusuyla ilişkili idi. Konu fazlasıyla çok disiplinliydi. Keza içerisine eğitim, sosyoloji, psikoloji ve siyaset bilimini çekebilecek bir konuda hazırlık yapmam istenmişti ve ben çalışmalarımın özü itibarıyla uluslararası ilişkiler alanında bir siyasi tarihçiydim. Bu noktada eksik kalacağım yerler için şimdiden anlayışınıza sığındığımı söylemek isterim.

İçimdeki tüm bu tereddütleri yenen şey ise 14 yaşında giydiğim şerefli üniformamı 30 yıl taşıdığımdı. Bu süreçte birçok şeye tanıklık etmiştim ve bunları bilimle buluşturmam gerekiyordu. Sevgili asistanım Büşra Uludağ'ın katkısıyla bir anket yapmaya karar verdim.

Anketi emekli olmuş subaylar üzerinde uyguladık. Zaman kısaydı, anket konusu tedirginlik yaratabilecek bir konuydu ama bize görüş lazımdı. 145 kişiye ulaşabildik. Sayı az gibi görünse de aldığımız sonuçlar bize bir yol haritası çizdi. Ayrıca eski eğitim dönemlerine ait müfredatları sağladıkları için Millî Savunma Üniversitesi'ne de teşekkür etmem gerekir.

Bir diplomasi tarihçisi olarak tüm dünyada orduların gelişimin öncüsü olduğunu ifade etmeliyim. Keza insanoğlunun varlığıyla her kavramın güvenlik ile ilişkilenmesi orduların ülke içerisindeki rolünün benimsenmesindeki en önemli etken. Toplumların yaşamakta olduğu toplumsal değişim ve modernleşme sürecinin toplumsal ve tarihsel kökenleri incelendiğinde, orduların süreç içerisindeki etkin rolü ortaya çıkar. Bu açıdan garipsenecek bir durum da söz konusu değildir.

Askeri gücün ve bu gücün savaşlarda ülkenin kaderinde ne kadar belirleyici olduğu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle yönetimler modernleşmeyi öncelikle ordularından başlatmışlardır. Bu modernleşme yalnızca yapısal ve silah teçhizatıyla sınırlı değil, ordu mensuplarının eğitimini de içerisine alan bir süreç olarak yaşanmıştır. Subaylar dönemlerinin en iyi eğitimini alan, yurtdışı görmüş, dil bilen vb. nitelikleri taşıyan ayrı bir sınıf haline gelmiştir.

Ordular devlet yönetimlerinin kendilerine verdiği güçlü konumu her alanda kullanmışlardır. Güçlü komutanlar ülkelerinin yönetimine doğrudan etki yapmışlardır. Napolyon'u düşünün! Yenildiği Mısır'dan dönmüş ve yönetime el koymuştur. Savaşlarla Fransız Devrimi'nin liberal fikirlerini tüm Avrupa'ya yaymış, adalet reformu gerçekleştirmiş, Fransız Merkez Bankası'nı kurmuş, bugünkü liselerin oluşmasını sağlamış, ilk Fransız Medeni Kanunu'nu çıkarmış ama kendisini diktatör ilan etmekten çekinmemiştir. İşin en bilinen yanı bu modernleşme içerisinde asker kökenli liderlerin büyük bir kısmının

ülkelerini demokrasiden mahrum bıraktıkları ve diktatör bir yapıya sahip çıktıklarıdır.

Bize gelirsek şunları ifade edebiliriz. Biz Türkler şanslıyız. Keza demokrasi kavramını Fransız Devrimi'nin düşünsel tabanını oluşturan yazarlardan okuyan Gazi Mustafa Kemal Atatürk gibi bir dehaya sahip olduk. O çok az benzerleri gibi modern ülkemizin kurucusu olmuş ve ismini sonsuza yazdırmıştır. Keza Atatürk, ölümüne kadar yanında olanların anılarında söylediği gibi, Türk yönetim sistemi içerisine "Cumhuriyet" olgusunu yerleştirmek için tek başına karar alıcı olmuş, tüm engellere rağmen bunu gerçekleştirmeyi başarmıştır.

Askerler, Türk yönetim yapısı içinde her dönem en önemli elit gruplardan bir tanesini oluşturmuştur. Ordu hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Cumhuriyet Türkiye'sinde, vatanın savunulmasında olduğu kadar, ülkenin modernleşmesinde ve kalkınmasında hayati derecede önemli roller üstlenmişlerdir. Keza cumhuriyetin temel kurucuları Osmanlı askeri elitidir.

Bu durumun doğal sonucu olarak ordu ile halk arasında çok köklü bir ilişki kurulmuş, ordu halkın gözünde oldukça saygın bir yere oturmuştur. Türk ordusu, Türk halkı tarafından daima toplumun en onurlu, en güvenilir ve görevini en iyi yapan kurumu olarak nitelendirilmiştir. Bu durum askerlerin ekonomik ve toplumsal alanlardaki işlevlerini askeri görevlerinin ayrılmaz bir parçası haline dönüştürmüştür. Galiba sorun da burada başlıyor. Hâlbuki askerleri her türlü aktif siyasi görevden uzak tutma geleneği bizzat Atatürk tarafından konulmamış mıdır? Keza o, subayların partiye üye olmasını yanlış buluyordu. Ona göre ya siyasetçi ya asker olunmalıydı. Üniforma ile siyaset yapılamazdı.

Kurucu liderin bu düşünceleri ve uygulamalarına rağmen TSK ve müdahaleci kurumsal kültür gerçekten verilen eğitimle mi sağlanıyor? Yoksa yukarıda kısaca

değindiğim gibi ordunun toplum içerisindeki konumu mu etkili? Ya da dış etkiler mi bunu tetikliyor? Tüm bunları salt eğitim müfredatlarına bağlamak doğru mu? Askeri liseleri ve hastaneleri kapatmak müdahaleci anlayışın gelişimine engel için çözüm mü?

Türkiye'de siyasal yaşamda ordu etkisinin söz konusu edildiği tüm tartışmalarda askeri okullarda verilen eğitim ile verilen değerlerin subayları müdahalelere teşvik eden niteliği sürekli vurgulanmıştır. Ama bunu ispat edebilecek detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Diğer bir ifadeyle Türkiye'de askeri okul eğitiminin içeriğinin bugüne değin kapsamlı bir akademik ve hatta kamusal tartışmanın konusu olduğunu söyleyebilmek güçtür. Yukarıdaki paragrafta belirttiğim sorular çok detaylı araştırmaların konusu olabilecek nitelikte. Ben yalnızca bu araştırmalara bir taban olacak bazı girdilerde bulunmaya çalışacağım. Belki de bu konu konferans sonrasında çok disiplinli bir proje haline getirilebilir.

Tabii ki okullar yalnızca bilginin edinildiği değil, aynı zamanda bireylere açık ya da örtülü değerlerin kazandırıldığı toplumsallaşma mekânları ve mekanizmalarıdır. Bu noktada konu salt bir müfredat konusu mudur tartışmasını da yapmakta yarar vardır.

Anket Bulguları ve Değerlendirme

Bu genel değerlendirmeler sonrası bölümü, yaptığımız anket üzerinden yürütmek istiyorum. Ankete 1962 ile 1998 yılları arasında Harp Okullarından mezun olmuş 145 kişi katılmıştır. Ankete Kara ve Hava Harp Okulu mezunlarının daha fazla ilgi gösterdiğini söyleyebilirim.

Ankete Katılanların Harp Okuluna Göre Dağılımı

"Askeri okula girişinizi etkileyen etken/etkenleri işaretleyiniz" sorusuna istinaden katılımcıların askeri okullara giriş sebepleri analiz edildiğinde, askerlik

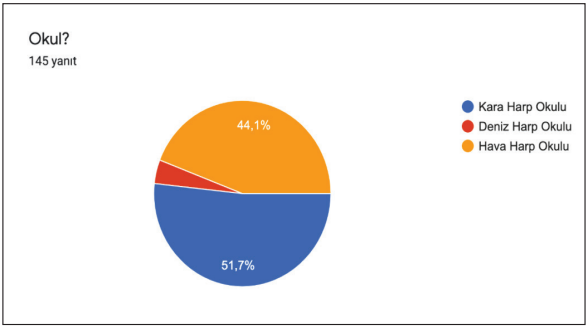

Ankete Katılanların Harp Okuluna Göre Dağılımı

mesleğine ilgi ön plana çıkmaktadır. Bu noktada katılımcıların 1962 ile 1998 yılları arasında mezun oldukları düşünüldüğünde soruya verilen cevabın her dönem, askerlik mesleğinin tercih edilmesinde ilginin Türkiye'de oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Bu oranı aile faktörü (subay/astsubay çocuğu, aile içi yönlendirme) izlemektedir. Belki de çevre faktörünü de aile faktörüyle beraber değerlendirmek gerekir. Soruya verilen çoklu cevaplar incelendiğinde aile, çevre ve askerlik mesleğine ilginin genellikle aynı anda işaretlendiği görülmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç ise öğrencilerin aile ve çevresinin de askerlik mesleğine ilgili olduklarıdır.

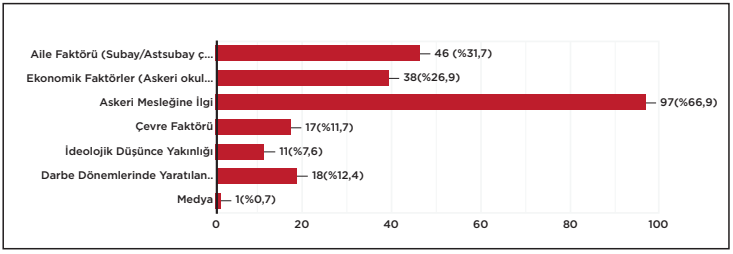

Askeri Okula Girişi Etkileyen Etken/Etkenler

Tüm bunların yanında ekonomik faktörler cevabının yüksek çıkması dikkat çekicidir. Keza kendi dönemim için bir değerlendirme yapmam gerekirse genelde memur, küçük esnaf ve köylü çocuklarının çok daha fazla olduğunu söyleyebilirim.

Darbe dönemlerinde özellikle askerlerin siyaset, ekonomi, sivil bürokrasi vb. pek çok alanda etkin olduğu aşikârdır. Buna rağmen darbe dönemlerinin mesleği seçmedeki etkisi düşük kalmıştır. Bu duruma getirilebilecek açıklama aile ve çevrenin, neredeyse her 10 yılda (60-71-80) bir Türkiye'de yaşanan kargaşa ve çatışmanın sonunda askeri darbe yönetimlerinin gelmesi nedeniyle çocuklarını garanti altına alma isteğiyle karşılaşmış olabileceğimizdir.

Bence burada en dikkat çeken sonuç Harp Okullarına girişte askeri ideolojiye yakınlığın %7 gibi düşük paya sahip olmasıdır. Bu cevabı bir sonraki soruya verilen cevapla birlikte değerlendirmeye çalışacağım.

"Eğitim sürecinde aldığınız derslerin içeriği aşağıdakilerden hangisi/hangilerine katkı sağlamıştır?" sorusuna verilen cevaplarda en önemli kazanım olarak liderlik/yönetim becerisi öne çıkmaktadır. Bu noktada askeri okullarda verilen eğitimin liderlik yapma ve yönetim becerisini ortaya koymada önemli katkı sağladığı söylenebilir. Bu yönetme becerisinin altında şüphesiz nitelikli askeri donanım yer almaktadır.

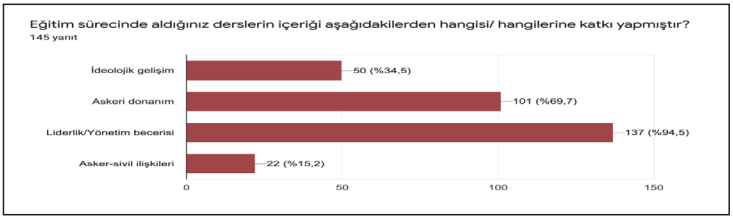

Ders İçeriklerinin Katkı Sağladığı Alanlar

Burada dikkat çeken nokta, askeri okulların tercih sebeplerinde, "ideolojik düşünce yakınlığı"nın düşük bir paya sahipken, "eğitim sürecinde ideolojik gelişim"in 5 kat daha yüksek çıktığıdır. Burada belirtmem gerekir ki Harp Okullarındaki ders programları incelendiğinde, bu programların ideolojik bir aşılamayı yapacak bir biçimde olduğunu iddia etmek çok zordur. O zaman devreye müfredat dışı etkenler mi girmektedir?

İdeolojik düşünce yakınlığı kişinin asker olmayı başarıp başaramamasıyla ilgilidir. Sonuçta askeri ideoloji emir-komuta üzerine oturmuştur. Asker olmak bu emir-komutaya harfiyen uymak anlamındadır. Bu türde bir ideolojik yapılanma müdahalelerde personel üzerinde etkisini gösterir. Askeri müdahale içinde emir alan bireyin önceliğini, bu eylemin doğruluğunu veya yanlışlığına ilişkin bir sorgulamaya girmesine değil, işin kendisine düşen bölümünü başarıyla yerine getirip getiremeyeceği üzerinedir. Bu yapı üzerinde daha detaylı incelemeye ihtiyaç duyulduğu kesindir.

Müfredatın sağladığı en düşük etki asker-sivil ilişkileri üzerine olmuştur. Bu da her dönem iki kesimde etkileşimin zayıflığını da göstermektedir. Bu etkinin arttırılmasına yönelik olarak günümüz müfredatlarını tekrar gözden geçirmek yararlı olacaktır.

"Askeri okullardaki müfredatınızda sizde darbeyi olumlu gösterecek bir içerikle karşılaştınız mı?" sorusuna katılımcıların %93,8'i "hayır" cevabı vermiştir. Bu müfredat incelememiz sonucunda çıkan sonucu doğrulamaktadır. %6'lık kesimin, özellikle 12 Eylül döneminde askeri öğrenci oldukları ve askeri derslerde, tarih dersinde ve konferanslarda darbeyi meşrulaştıracak şekilde "darbe olmasaydı, ülke uçuruma yuvarlanacaktı, parçalanacaktı" vb. söylemlerle karşılaştıklarını ifade ettikleri görülmüştür. Ancak o dönemi yaşayanlar bilir ki bu ifadeler Türk halkının neredeyse %90'ı tarafından dile getirilmiştir. Dolayısıyla

derslerde söylenen bu ifadelerin “darbeyi meşrulaştırmak” olarak alınması bizi doğru yere götürmez kanaatindeyim.

Askeri Okul Müfredatlarında Darbeyi Olumlu Gösterecek İçerikle Karşılaşma

Müfredat konusuna geldiğimizde ise Kara Harp Okulunun ilk dönemlerinde genel olarak fen/mühendislik ağırlıklı, 1980’lerden itibaren işletme ve yönetim bilimi ağırlıklı, 1990’lardan itibaren ise sistem mühendisliği adı verilen bir akademik program karşımıza çıkarken, Deniz ve Hava Harp Okullarında fazlasıyla fen/mühendislik ağırlıklı bir program karşımıza çıkmaktadır. Tespitimiz şudur ki bu müfredatlar herhangi bir üniversitenin o bölümlerinin müfredatıyla doğrudan örtüşmektedir.

Bu konuda en iyi örnek olarak kendimi verebilirim. Hava Harp Okulu Uçak Bölümü mezunuyum ve uçak mühendisliği denkliğim mevcut. Dersimize giren öğretim üyelerimizin yarısından fazlası İTÜ Uçak Mühendisliği Bölümü öğretim üyeleriydi. Asker kökenli öğretim üyelerimiz ise ODTÜ ve İTÜ gibi önemli üniversitelerde yüksek lisans ve doktora eğitimi almışlardı. Yani Harp Okulu eğitiminin yanında uzun yıllar alan bir sivil müfredattan da geçmişlerdi.

Burada Deniz ve Hava Harp Okulları için yapılması gereken vurgu; sosyal bilimlere fazla yer vermeyen akademik içeriğin, toplumu anlama ile analiz etmede eksik kalanve toplumu sanki bir uçak veya gemi tasarımı gibi

çizilebilir, hesaplanabilir bir yapı olarak gören subaylar yetişmesine neden olabileceğidir.

Üç okulda bu teknik derslerin yanında verilen askeri dersler benzerlik göstermektedir. Bunlar incelendiğinde Askeri Bilimlere Giriş, Harp Tarihi, Askeri Liderlik, Askeri Psikoloji, Askeri Sosyoloji, Askeri Coğrafya, Silah Sistemleri, Askeri Strateji, Davranış Bilimleri ve Harita gibi derslerin varlığı görülmektedir.

Bazı iddia sahipleri, askeri okullarda detaylı Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi anlatılmasının, tarihimizde yer alan savaşların en ince detayına kadar incelenmesinin ülkeyi yönetebilecekleri konusunda subayları cesaretlendirdiğini ifade etmektedirler. Takdir edersiniz ki tarihini bilmeyen, savaşların nasıl çıktığını analiz etmeyen bir subay hiçbir ülkede kabul görmez.

Diğer bir nokta ise Türk subaylarına verilen düşünsel ve moral derslerin etkisinin sorgulanmasıdır. Bu derslerden kasıt psikoloji, sosyoloji, davranış bilimleri ise gerçekten trajikomik bir iddianın ötesine geçemez. Eğer bu iddialar dikkate alınırsa tüm üniversitelerin mevcut müfredatlarının öğrencilerini darbeci zihniyetiyle yetiştirdiği iddiasında bulunabilirim.

İncelediğim bazı makaleler ki yalnızca bazı söylem ve anılardan çıkardıkları sonuçlarda darbelerin kökenini Atatürk'e, Kemalizm olgusuna ve yarattıkları devlet kutsallığına bağlamaktadır. Onlara göre Kemalizm anlayışı orduya siyasi sistemde merkezi rol atfetmektedir ve eğitimin odak noktasını da Atatürk oluşturmaktadır.

Bu anlayışa verilecek iki cevap vardır. Birincisi her toplum kendine özgüdür. Biz Türklerde devlet, kutsal varlıktır. Devletin kutsallığı eski Sovyet coğrafyasında yaşanan renkli devrimlerin, Arap coğrafyasında yaşanan sözde baharların ülkemizde yaşanmamasının en önemli nedenlerindendir. Bunun yanında devletin kutsallığı özellikle devleti kurana da ayrı bir kutsallık atfeder. Atatürk'e

bakış da bu şekilde açıklanabilir. Devletin kutsallığını darbe nedeni olarak göstermek Türklük bilincinin yoksunluğu ve Atatürk karşıtlığından başka bir amaç taşımaz. Keza FETÖ yandaşlarının yaptığı söylemlerde bu kutsallığın sürekli sorgulandığı da unutulmamalıdır.

İkincisi ise eğer askeri eğitimin temeli bu anlayış olsaydı ve bu gerçek bir dayatma haline gelseydi 15 Temmuz hain darbe girişimini yapanlar nasıl açıklanabilir? Yine askeri darbenin etkisinin fazlaca hissedildiği 1986 yılında askeri okullardan yüzlerce irticai, sol vb. ideolojik grupların içerisinde yer alan öğrenciler atılırken, FETÖ mensuplarının atılmaması odak noktası Atatürk olan bir anlayış için nasıl açıklanabilir? Evet, Türk subayı için Atatürk ve onun ortaya koyduğu kurucu felsefe temeldir. Atatürkçülük, Türk milliyetçiliğinin değişmez olgusudur. Bu olgunun tutkalı da laiklik ve demokrasidir. Türk Ordusu mensuplarını milliyetçilik ve laiklik üzerinden darbeci yapmak kanaatimce Türk milletine saldırmaktan başka bir amaç taşımaz.

Tabii bir de aklıma Avrupa Parlamentosu İngiliz Milletvekili Andrew Duff'ın "Artık Türkiye'de Kemalizm milliyetçiliğinin reforme edilmesi, Atatürk'ün duvarlardaki resimlerinin ve heykellerinin kaldırılması gerekiyor" sözü geliyor. Duff, Türkiye'de dönemin yönetimini överken, aynı yönetime karşı tüm eylemlerin liderleriyle görüşmekte de usta. İşin ilginç yanı, Duff'un mensubu bulunduğu ülke parasında Kraliçe ve Kraliyet armasını çıkartmak istemediği için AB para biriminden uzak duran bir ülke...

"Müfredat dışında öğretmenleriniz ve/veya sınıf subaylarınız size darbeler hakkında olumlu görüş bildirdi mi?" sorusuna katılımcıların %93.1'i hayır demiştir ki müfredat darbe ilişkisi sorusuyla oran eşleşmektedir.

Öte yandan evet diyen %7'inin çoğunluğu "Ordu anarşi ve terör ortamını sona erdirmek için müdahale etmiştir" ve benzeri söylemle karşılaştığını ifade etmiştir. Bir üst soruda yapılan 12 Eylül yorumu bu soru için de geçerlidir.

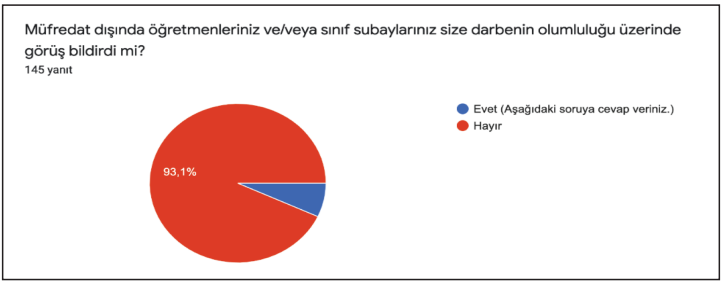

Öğretmen/Sınıf Subayları Tarafından Darbeler Hakkında Olumlu Görüş Bildirilmesi

"Düzenlenen sosyal etkinliklerde darbeleri olumlu gösterecek davranış ve söylemlerle karşılaştınız mı?" sorusuna yukarıdaki iki sorudaki oranları doğrulayacak şekilde katılımcıların %94,5'i hayır cevabını vermiştir. Evet cevabı veren %5,5'lik kesimden ise net cevaplar alınamasa da TSK'nın Türkiye'nin iç güvenlik ve demokrasisi ile çağdaş yaşamı koruyan devrimlerin güvencesi olduğunun sık sık (sürekli) vurgulandığını ve buna benzer yorumların yapılabildiğini ifade ettikleri görülmüştür.

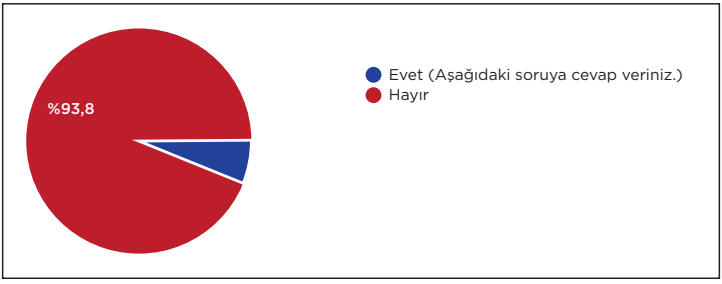

Sosyal Etkinliklerde Darbeleri Olumlu Gösterecek Davranış ve Söylemle Karşılaşılma

Bu söylemler yalnızca askerler tarafından dile getirilmemiştir. Neredeyse her Cumhurbaşkanı, 30 Ağustos Zafer Bayramı konuşmalarının temel söylemlerinin içerisinde bu konuya yer vermiş, çoğu siyasetçi tarafından dile getirilmiş ve daha da önemlisi Türk milletinin de sistemin koruyucusu olarak orduyu gördüğü birçok çalışmanın konusu olmuştur.

"Askeri üniforma giydiğiniz dönemde psikolojik olarak üstün veya seçilmiş hissettiniz mi?" sorusuna katılımcıların %66,2'si hayır derken, %33,8'i evet cevabı vermiştir.

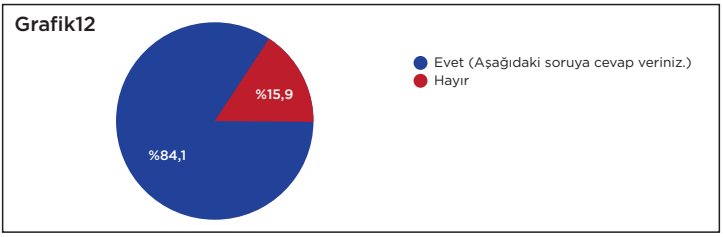

Askeri Üniforma İle Psikolojik Olarak Üstün veya Seçilmiş Hissedilme

Emekli askerlerin anılarını inceleyen bir çalışmada hemen hemen bütün öğrencilerin toplumun geri kalanından farklı olduklarına, zor ve kutsal bir iş yaptıklarına dair bir kanıya sahip olduklarını ve bunu açığa vuran kurum içi uygulamaları beğeni ile karşıladıklarının görüldüğü yazılmıştır. Bu bilincin oluşmasında ordunun örgütlenme biçimini, katı disiplinli ve hiyerarşik yapısını, toplumun geri kalanından farklılıklarını vurgulayan eğitimlerinin payının büyük olduğu iddia edilmiştir. Ancak gerçekten üniforma giydiğinizde aldığınız his yalnızca okul ile kışlada size verilen eğitim ve örgütlenme bilinciyle mi ilişkilidir? Benim buna cevabım hayır olacaktır. Buradaki temel tespitim milletin gözündeki asker algısıdır. Türk milletinin en güvendiği kurum hiç değişmeyen bir şekilde "ordusu"dur. Ayrıca birçok yerli ve yabancı kaynakta Türk milleti "asker millet" olarak tanımlanmıştır. Bu durum üniformayı giydiğiniz anda sizi güçlü ve farklı kılar. Köyünüzdeki, kasabanızdaki, mahallenizdeki kahvehanenin önünden geçerken yaşlısı genci selam verir, içeri girdiğinizde hepsi ayağa kalkar, bu durum farklı olduğunuz hissini daha da yukarılara taşır. İlginçtir bu soruyu incelerken televizyonda "Dağ 2" filmi oynuyordu. Bir sahnede gazeteci üsteğmene "size göre tüm askerler asil zaten." dediğinde üsteğmen, "Hayır, tüm askerler değil yalnızca halkının emrindeki askerler asildir." yanıtını verdi. Kanaatimce bu çok gerçekçi bir sahneydi.

Burada belirtmem gerekir ki, Türk milletinin çözülmemesinin ve tarihin her döneminde bir devlete sahip olmasının altında yatan temel dinamik, aile yapısının ve orduya olan güveninin güçlülüğüdür. Aile yapımızın gücü toplumumuzu, ordumuzun gücü ise devletimizi ve ülkemizi tüm tehditlerden korumaktadır. 15 Temmuz hain darbe girişimini planlayanların bu kavramları doğrudan hedef alması tesadüf olamaz.

Bu söylediklerimin ordu-demokrasi ilişkisiyle bir ilgisi yoktur. Yalnızca müdahale kültürünün gelişmesinde ve varlığında salt eğitim konusunun gündeme getirilmemesini vurgulamak için değindim. Ayrıca ülkemizde bu durum yalnızca ordu mensupları için geçerli değildir. Resmi üniforma giyen diğer görevlerde de söz konusudur. Polis, bekçi, zabıta vb. görevlerde olup halkla yakın temas halinde olan görevlilerin iletişimlerinde ve davranışlarına aynı şekilde toplumdan farklı oldukları algısı yansıyabilmektedir.

"Devlet yönetimi içerisinde asker olarak kendinizi nasıl konumlandırıyorsunuz?" şeklindeki açık uçlu soruya fazlasıyla çeşitlendirecek cevaplar aldık. Benzer olanları topladığımızda %50'ye yakınının kendisini Atatürk ilke ve inkılaplarından taviz vermeyen vatan, millet ve bayrak savunucusu, devletin bekası için savaşmaya hazır şeklinde ifade ettiğini gördük. Asker, vatandaş konumlandırmaları da ön plana çıkmaktadır. Bunların dışında düşük oranlarda olmakla beraber kendisini net olarak konumlandıramayan, yönetici veya etkisiz eleman gibi konumlandırma şeklinde yanıtlara da rastlanmıştır.

"Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının sivil gündemle alakalı sık sık açıklama yapmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusu çalışmanın özellikle en çarpıcı verilerinden bir tanesini ortaya koymuştur. Komutanların sivil gündeme dair açıklamaları katılımcıların %44.8'i tarafından görev dışı olarak görülmüştür.

Katılımcıların verdiği yanıtlar analiz edildiğinde komutanların açıklamalarını doğru bulanların oranı %55,2 olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu oranın %41.4'ü açıklamayı doğru bulmasına rağmen açıklama yapılmasını gerekli bulmamıştır. Katılımcıların yanıtları sonucunda ortaya çıkan %13,8'lük oranın açıklamaları doğru ve gerekli bulmaktadır. Bu oranın nedenleri ilerideki sorularda tartışılmıştır.

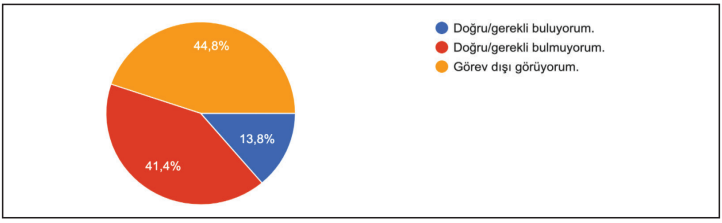

Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları Tarafından Sivil Gündemle Alakalı Çok Sık Açıklama Yapılmasının Değerlendirilme

"Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının sivil gündemle alakalı açıklamaları sizi nasıl etkilemiştir?" sorusuna %60'a yakın kesim "Siyasi gündeme müdahaleyi rahatsız edici buluyorum." şeklinde cevap vermiştir. %21'e yakın kesim ise "Siyasi gündemi takip etmeyi görev ediniyorum." demiştir. Bu oran bir önceki soruda açıklamaları gereksiz bulan oranla eşleşmektedir. "Siyasi gündemi takip etmeyi görev ediniyorum." yanıtı özellikle üst düzey komutanların açıklamalarının askeri personel üzerinde etkisi olduğunu açıkça göstermektedir.

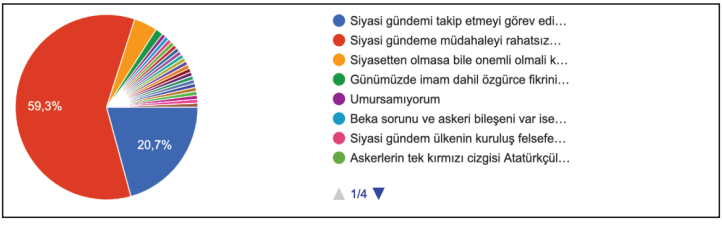

Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının Sivil Gündemle Alakalı Açıklamalarının TSK Mensuplarını Nasıl Etkilediği Olgusu

Bununla birlikte diğer yanıtlar değerlendirildiğinde devletin bekası Atatürkçülük, terör, güvenlik vb. konularda olmak kaydıyla komutanlar tarafından yapılan açıklamalar gerekli görülmektedir. Bu soruya verilen cevaplarda en dikkat çeken nokta ise son dönemde Fransa ve ABD örneğinde olduğu gibi neden subayların görüş bildiremediğidir. Ayrıca "siyasete yön verme değil ama ülke güvenliği konularında konuşabilmeli, bu normal karşılanmalı." şeklinde fazlaca girdi bulunmaktadır.

Türkiye'de ordu mensupları izledikleri stratejinin hiçbir siyasal eylemi barındırmadığını düşünür. Siyaset kesinlikle sakınılacak bir olgudur. Buraya kadarki yorum için bir sorun mevzubahis değildir. Ancak devleti korumak ve önemsemek her şey demektir. Dolayısıyla askerler, siyasetin "merkezine" yönelik yorumlarında gerçek amaçlarının siyasete müdahale değil devlete dair olduğuna inanırlar. Bu soruya verilen cevaplarda da aynı durum ortaya çıkmaktadır.

"Siyasetin ve sivil bürokrasinin hangi söylem ve/veya eylemleri sizde tepki/tepkiler oluşturmuştur?" sorusunda katılımcılar üç konuda %90'ların üstünde tercihte bulunmuşlardır. Atatürk karşıtı söylem/eylemler ilk sırayı alırken, yolsuzluk ve köktendinci söylem/eylemler takip etmiştir. Kötü yönetim, ekonomik gidişat, teröre karşı tutum ilk üç sıranın gerisinde kalmıştır.

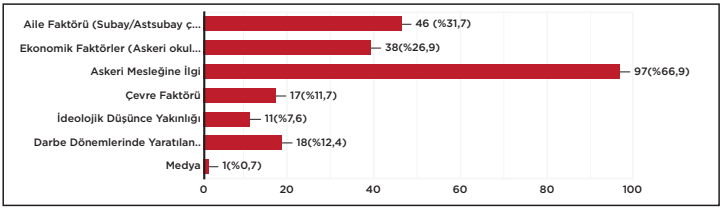

TSK Mensuplarında Tepki Oluşturan Siyaset ve Sivil Bürokrasi Söylem ve/veya Eylemler

"Siyasetin sizde yarattığı olumsuzluğa hangi davranışınızla tepki gösterdiniz?" şeklindeki açık uçlu soruya %33 katılımcı seçimde oy kullanarak/oy kullanmayarak şeklinde cevap verirken %25'inin sosyal medya üzerinden tepki verdiğini görmekteyiz. %7'sinin yalnızca arkadaş ortamlarında tepki verdikleri, %3,5'inin emekli olduktan sonra bir siyasi partiye girdikleri görülmektedir.

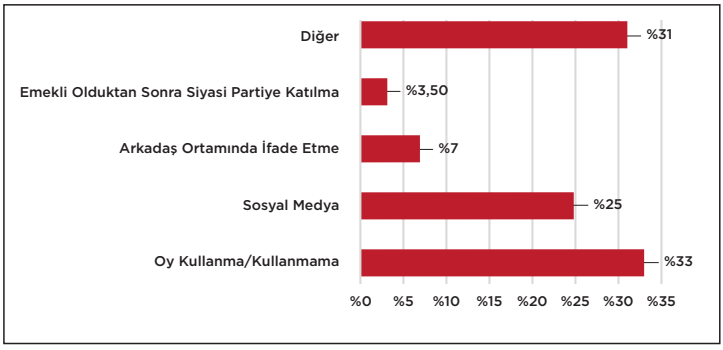

Siyasetin Yarattığı Olumsuzluğa Tepki Göstermede Kullanılan Davranışlar

"Türkiye'deki darbelerde küresel güçlerin veya örgütlerin etkisinin olduğunu inanıyor musunuz? İnanıyorsanız hangi ülke/örgüt olduğunu belirtiniz?" sorusu çalışmanın en önemli verilerinden biri olmuştur. Keza sürekli darbe yapmakla ya da yapabileceği ile itham edilen ordunun mensupları bu soruya %84.1 (122) ile evet demiştir. Daha ilginci darbelerde etkili olan ülke konusunda yıllarca stratejik ortak ve müttefik dediğimiz ABD öne çıkarken, ABD'yi İsrail, İngiltere ve Rusya takip etmektedir. Darbelerde etkili olan örgüt konusunda ise daha da trajikomik bir cevap karşımıza çıkmaktadır. Bu soruda NATO öne çıkarken CIA ve MOSSAD olarak cevaplayan sayısı da dikkat çekicidir.

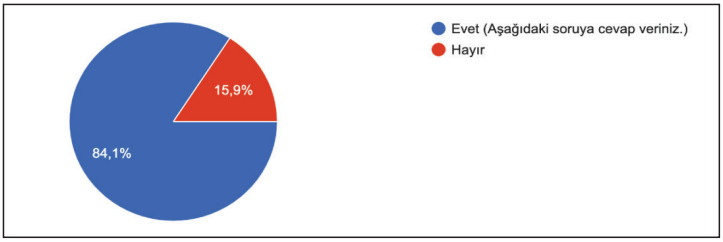

Türkiye'deki Darbelerde Küresel Güçlerin veya Örgütlerin Etkisi

Bu cevaplar dikkate alındığında katılımcılar, TSK'nın yaptığı darbelerin dış merkezli bir girişim olduğunu kabul etmektedir. Diğer yandan bakıldığında bu kabul, dış merkezli bir yapının oyuncağı olunduğunun da kabulü demektir. Bu noktada subaylar ile kurmay kademesi arasındaki görüş farklılığından bahsedilebilir mi? Asker olmanın emir-komutaya harfiyen uymak anlamına geldiği daha önce belirtmişti.

"Askeri okul ve hastanelerin kapatılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz? şeklindeki açık uçlu soruya verilen cevapların tamamı askeri okul ve hastanelerin kapatılmasını doğru bulmamaktadır.

Öncelikle askeri eğitim sistemi orduya giren bireylerin sivil toplumdan ayrılmasını ve askeri topluma "intibak ettirilmesini" amaçlar. Bu durum tüm dünyadaki askeri eğitim programlarının temel amacıdır. Bu nedenle ordunun, kendi çekirdeğini oluşturan subay topluluğunu mümkün olan en erken yaştan itibaren eğitmesi gerekir. Bu ayırım o kişiyi amaç uğruna ki burada kastedilen canın "vatan, millet ve bayrak" için fedasına daha fazla yaklaştırır. İç Hizmet Kanunu madde 37'de: "...icabında vatan, cumhuriyet ve vazife uğrunda seve seve hayatımı feda eyleyeceğime namusum üzerine ant içerim." ifadesi vardır. Bu nedenle lise çağında askerlik hayatına, yaşamına, disiplinine, anlayışına yatkın hale gelmiş gençler yetiştirmek fevkalade önemlidir.

Askeri hastanelerin kapatılması konusu ise daha büyük sorunlara neden olmaktadır. Osmanlı ve cumhuriyet dönemi askeri tıbbının 200 yılı aşkın birikimi, savaş deneyimi ve köklü geleneği vardır. Bugün 600 binden fazla askeri olan Türkiye'de, askeri hastane bulunmamaktadır. Öncelikle belirtmem gerekir ki savaş zamanındaki hastalık ve yaralanmalar, barış zamanlarında olduğundan farklıdır. Savaş zamanında kullanılan ateşli silahlar, tank, top, havan, füze gibi savaş araçları düşünüldüğünde oluşabilecek yaralar da buna göre daha parçalı, ölümcül ve ağır hasarlıdır. Bu ayrı bir uzmanlık gerektirir. Diğer yandan hayatını feda etmeye hazır asker yaralandığında kendisini güvende hissetmek ister. Bunun sağlanacağını bilmek "feda" kavramını çok daha kolaylaştırır.

Askeri sağlık hizmetlerinin diğer askerlik hizmetleriyle bütüncül bir şekilde yürütülmesi şarttır. Nitekim askeri sağlık hizmetlerinde personelin hayatı da söz konusu olduğundan, sağlık personelinin stres altında çalışma kabiliyetine sahip olması, savaşanlar kadar fedakâr ve cesur ve askeri bilgisi olması gerekmektedir. Bu yüzden sağlık personelinin askeri okullarda eğitilmesi, askeri eğitim ve tatbikatlarla savaş zamanına hazır hale getirilmesi gereklidir. Bu açılardan söylemem gerekir ki askeri hastanelere ve hekimlere olan ihtiyaç bir zorunluluktur.

Askeri Okul ve Hastanelerin Kapatılmasının Değerlendirilmesi

Sonuç

Akademik araştırmacılar, ordu üzerine sosyolojik vb. çalışma yapma olanaklarından büyük ölçüde yoksundur. Bu tip araştırmalar asker-sivil iş birliğini ve ortak çalışma yapma kabiliyetini geliştirebilecektir. Askerlerin siyasal toplumsallaşmalarında müfredatın görece az önemde olduğu görülmektedir. Yapılacak akademik çalışmaların temel konusu müfredat incelemek ya da müfredata demokrasi enjekte etmek olmamalıdır. Araştırılması gereken, müfredat dışı başka faktörlerin etkisidir. Askeri müdahalelerin nedenlerini araştıranlar, askeri okullar ve müfredatları üzerine yoğunlaşırlarsa yanılmış olurlar. "Unutmayın ki bu kaynak, siyasi görüşe kurban edilemeyecek kadar değerlidir."

Bildiri

Belgeler Işığında Türkiye'de Darbeler ve Dış Müdahaleler

Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR
Yıldız Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi

Bu makale, 15 Temmuz ihanetinin beşinci yılında düzenlenen "Küresel Güçlerin Müdahaleciliği, Darbeler ve Demokrasi" başlıklı uluslararası konferansta sunduğum bildirinin yazılı halidir. Yazımın başında o meşum gecede hayatlarını kaybeden şehitlerimize Cenabı Allah'tan rahmet diliyorum. Bu önemli toplantıyı tertip ettikleri, şahsımı da bildiri sunma ve yaptığımız konuşmayı makale olarak yayınlama imkânı verdiğinden dolayı 15 Temmuz Derneği'ne teşekkür ediyorum.

Sözlü olarak yaptığım sunumuma dayalı olan bu makale darbe girişiminin uluslararası boyutuyla ilgilidir. Prof. Dr. Ragıp Kutay Karaca'nın sunduğu ve bu kitapta da yer alan "Türkiye'de Askeri Eğitimin Dinamikleri ve Demokratik Kültür" başlıklı makalede işaret edilen anket verilerine göre ülkemizdeki askeri öğrencilerin mühim bir kısmı ABD ve NATO'nun Türkiye'deki darbelerde önemli bir rolü olduğunu söylemektedir. Bildirileri dinleyen salondaki izleyicilere "ABD'nin Türkiye'deki darbelerde rolü var mı?" sorusunu yöneltsek, ezici çoğunlukta bu yönde bir kanaatin olduğunu görürüz. Bu kanaat ve bulguları yan yana koyduğumuzda ilginç bir manzara ile karşılaşıyoruz. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 15 Temmuz dâhil Türkiye'deki hiçbir darbeden veya darbe girişiminden ABD'yi sorumlu tutmamıştır. Şimdi bu tezadı anlatmaya çalışacağım.

Değerlendirmelerime, Türkiye'deki darbeler üzerine yürüttüğüm çalışmalardan bahsederek başlamak istiyorum. Böylece düşüncelerimin dayanaklarını daha iyi aktarabileceğimi umuyorum. Bilgi-kanaat ilişkisinin

ve aradaki sınırların çok bulanıklaştığı bir dönemdeyiz. Bilgi ve dayanakları arasındaki ilişkinin önemsenmeyişi, bir örneğini darbeler hakkındaki tartışmalarımızda gördüğümüz tezatlara kaynaklık edebiliyor. Bir konu hakkında çok güçlü kanaatlere sahip olabiliyoruz ancak muhatabının karşısında ve önünde, en azından makul sayılabilecek kamuoyu nezdinde, iddialarımızın arkasında durabilme dirayetini gösteremiyoruz. Malumunuz, TBMM'de bir darbeleri inceleme-araştırma komisyonu kurulmuştu. O komisyondaki gözlemlerim, darbeler hakkındaki akademik çalışmalarımı etkiledi. Komisyonun, 12 Eylül'le ilgili kısmına katılmıştım. Bu komisyon, darbeler sayfasını kapatmayı hedefliyor, Meclis çatısı altındaki darbe mağduru kesimleri bir araya getiriyordu. Toplumsal hafızayı, Türkiye'de bir daha darbe olmaması amacıyla yeniden şekillendirmeyi hedefleyen bir girişimdi. Ama darbenin somut unsurları hakkında önümüze yeni bilgi ve belgeler koyamadı.

Bu durum, zihnimde soru işaretleri doğurdu. Darbelere karşı çok güçlü bir kamuoyu desteğinin olduğu bir dönemde, devletin kurduğu araştırma komisyonunun önünde gazete arşivlerinde bulabileceğiniz dışında hiçbir resmi veri, bilgi ya da belge yoktu. Bir şeyle yüzleşirken, onu akademik usullerle iyi anlamak önemlidir. Bunun için de veriye ihtiyaç duyulur. Bu durumu şuna benzetebiliriz: Noktalı bulmacalar vardır. Belirli noktalar verilir ve buradan anlamlı bir resim çıkarmanız istenir. Çok az sayıda noktayla çok derin yorumlar yapabilirsiniz. Ama bunlar son tahlilde isabeti hayli tartışmalı analizlerdir. Çizdiğiniz resmin sizinle aynı düşünce ikliminden olmayan, hatta itham ettiğiniz aktöre ait kamuoyunun makul kesimleri tarafından da belli ölçülerde kabul edilebilmesi için o noktaların sayısının artması gerekir. Dolayısıyla, çizdiğiniz resmi belirginleştirecek noktaların yani araştırmanızı destekleyecek somut verilerin peşine düşmeniz gerekir.

Bu Coşku
Bin Yıl
Sürecek!
POLİS

TBMM Araştırma Komisyonu'nun çalışmaları, darbeler tarihimiz açısından etraflı araştırma imkânının ülkemizde sınırlı olduğunu bir kez daha gördüm. Dışarıya yönelmek lazımdı. Doktora tezim ABD'nin Irak'ı işgali üzerineydi. Yani, Amerikan çalışmalarıyla ünsiyetim vardı. Amerikan devlet arşivlerinde ve muhtelif kütüphanelerde belirli bir süre çalışma imkânı buldum. Sonrasında bu çalışmalarımı darbeler meselesi üzerine odakladım. 12 Eylül'le ilgili iki akademik yayınım neşredildi. 27 Mayıs'la ilgili yine uluslararası yayınını beklediğimiz başka bir hacimli çalışmam var. Hepsinin odağında da şu soru yer alıyor. 27 Mayıs dâhil, Türkiye'deki darbelerde ABD örtülü operasyonlarını görebilir miyiz?

Bu sorunun cevabını bazı terimleri yerine oturtarak vermeye çalışmamız lazım. Örtülü Eylem, ABD hukuk sistemi içinde özel nitelikli mevzuatla tanımlanmış bir müdahale aracıdır. Yani, örtülü eylemler komplo teorileri diye ifade edilen tartışmaların dışındaki bir gerçekliktir. Peki, biz bu gerçeklikten nasıl haberdar olabildik? Bunun sebebi, ABD'nin iç siyasi tartışmalarıdır. ABD, II. Dünya Savaşı'nın ardından 1947'de bir Ulusal Güvenlik Yasası çıkardı. Bu, CIA dâhil yurt dışı operasyonlarını yürütecek yapının da faaliyet alanlarını ve çerçevesini çizen bir yasadır. 18 Haziran 1948'deki Ulusal Güvenlik Konseyi direktifiyle de örtülü eylemlerin çerçevesi belirlenmiştir.

İlgili yasal mevzuata göre örtülü eylem, ABD devlet aygıtının resmen sorumlu tutulamayacağı biçimde planlanır ve uygulanır. Yani örtülü operasyonların ilk kuralı, ABD'nin resmen sorumlu tutulamayacağı bir mantıkî tasarımla uygulanmasıdır. Bu durum, "mantıken inkâr edilebilir olmak." şeklinde ifade ediliyor. Bu çerçevede, örtülü operasyonlar çok sayıda yerel unsur ve aktörle yapılır. İlk bakışta doğrudan failler, bu yerel unsurlardır. İkinci önemli kural, bu operasyonları bilme yetkisine sahip sınırlı sayıda isim dışında hiç kimse operasyon bilgilerine erişemez. Bilme yetkisine sahip sınırlı sayıdaki kişi de,

kamuoyu önünde ABD devlet organları dâhil herkese karşı bunları reddetmek durumundadır. Bunun anlamı şudur. Örtülü operasyonlarla ilgili elimizde bir envanter var. Örneğin, ABD Endonezya'da, bizdeki 27 Mayıs'a yakın dönemde örtülü bir operasyon yapıyor. Kongre, CIA Başkanını çağırıyor. Ne yapıyorsunuz burada diyor? O da, "Asla uluslararası hukuka aykırı bir şey yapmıyoruz. Asla burada bir ülkenin içişlerine müdahale etmiyoruz." diyor. Bugün elimizde gizliliği kaldırılmış belgeler var. Bunlara göre; ABD'nin o tarihte Endonezya'da kendi personeli ve diğer paramiliter güçlerle bir müdahale gerçekleştirdiğini biliyoruz. Dolayısıyla, ABD'nin reddedişi örtülü operasyon ihtimalini ortadan kaldırmıyor.

1976'da ABD Senatosu'nda kurulan Church Komitesi var. CIA'nın suikastlar, darbeler vb. örtülü eylemleri tepki toplamaya başlayınca Kongre, duruma müdahil olmuş ve örtülü eylemleri incelemek amacıyla bu komite kurulmuştur. Church Komitesi, CIA'nın o dönemdeki bazı faaliyetlerini açıklıyor ve eleştiriyor. Böylece dünya kamuoyu örtülü eylem tiplerinden inkârı mümkün olmayacak biçimde haberdar oluyor. Nedir bunlar? Siyasi propaganda, psikolojik savaş, ekonomik savaş, suikastlar, paramiliter faaliyetler... Yani, klasik anlamda casusluk faaliyetleri dışında kalan her şey. ABD, bunları yapmakla yetkilendirdiği birimler kurmuştur. Yine ilgili ABD devlet organları tarafından açıklanan belgeler dolayısıyla bu birimlerin bazılarının adlarından ve ana faaliyet alanlarından haberdarız. Örneğin, Ulusal Güvenlik Konseyi'nin içerisinde bir özel birim var. Bazı üst düzey yetkililer bu yapının parçası. Kararları alıyor, süreçleri izliyor, sonuçları değerlendiriyor.

Örtülü eylemlerin farklı tipleri ve hedefleri var. Mesela bunların bir kısmı açıkça düşman sayılan aktörlere karşı yapılıyor. Soğuk savaş yıllarındaki komünist yönetimler gibi. Ama konu hakkındaki akademik çalışmalar, örtülü eylemlerin dost kabul edilen ülkelerde de yapıldığını ve en

başarılı olanların da bu tipteki örtülü eylemler olduğunu ileri sürüyor. Peki, ABD resmen dost saydığı bir ülkede niçin örtülü eylem yapıyor? Buna, önleyici örtülü eylem/müdahale adı veriliyor. Önleyici örtülü eylemlerin iki şartı var. Bir tanesi, hedef alınan "dost"un icraatlarının ABD'nin uzun vadeli stratejik çıkarlarıyla çelişmesi. "Dost" ülkedeki yönetim, ABD'nin uzun vadeli stratejik çıkarlarıyla çelişkili adımlar atıyor ve tutumunu değiştirmiyorsa, "inatçı rejimler" kategorisine dâhil ediliyor. Bunlar, ABD'nin ancak tek tek her konuda gayret sarf ederek desteğini alabileceği iktidarlar. Direnç gösteren yapılar. Peki bu nitelikteki yönetimlere karşı hangi şartlarda örtülü operasyon yapılıyor? İki husus özellikle önemli. Makul inkâr edilebilirlik çerçevesinde iktidar değişiminin mümkün olması, alternatif iktidarın da hazır ve kolayca ikame edilebilir olması lazım. O yüzden operasyonun önemli bir boyutu da devrilenin yerine ikame edilecek aktörün netleştirilmesi ve işbirliğinin kesinleştirilmesi. Dolayısıyla birçok örnekte, örtülü operasyonun iktidarı fiilen deviren safhasında yer alanlarla daha sonra iktidara uzananlar aynı unsurlar olmuyor.

Elimizde olan, resmi organlar tarafından gizlilikleri kaldırılarak kamuya açılmış belge ve bilgilerin çizdiği örtülü eylem şablonuyla, 27 Mayıs'tan günümüze uzanan darbeler silsilesine baktığımızda ne görüyoruz? Türkiye'deki darbelerin tamamında ABD örtülü eylemlerinin izi olduğunu söyleyebiliriz. Bu, yerel aktörlerin darbelerdeki pay ve sorumluluklarının inkârı anlamına gelmiyor. Ama ABD'nin örtülü eylem kararları olmasaydı, yerel aktörler bu darbeleri başarıyla gerçekleştiremezlerdi.

Bu noktada, örtülü eylem çerçevesinde güç kullanımının farklı biçim ve yöntemleri olduğunu da vurgulamamız lazım. Nedir onlar? Mesela size çok güvenen bir siyasi liderlik var. Buna karşı darbe yapmak isteyenler var. Bunları belki siz birkaç basamak geride cesaretlendirdiniz. Böyle bir yola girmeleri için dolaylı ve örtülü biçimde önlerini açtınız vs.

İRADEM
SÖZ DE

EME DOKUNMA!
YETER!
DEMOKRASİNİN
KADEM
KADIN ve DEMOKRASİ DERNEĞİ

Belki de kendileri niyetlendiler. Ancak her hâlükârda sizin bu kritik önemdeki bilgiye sahip oluşunuz ve bu istihbaratı demokratik usullerle seçilmiş liderliğe aktarıyor ya da aktarmıyor oluşunuz, söz konusu darbenin başarı ihtimalini doğrudan etkileyecektir.

Araştırmacılara açık belgelere göre, Türkiye'deki darbe ve darbe girişimlerinin hepsinden ABD en üst düzeyde haberdardı, bunlarla ilgili hazırlıkları ve temasları vardı. Bu durum, ABD'nin kendisini var ettiğini söylediği, dünya üzerinde yayılmasını savunduğu demokrasi gibi temel sistem ve değerlerle büyük bir tezat teşkil ediyor. ABD'nin varlığını dayandırdığı değerler ile gerçekte uyguladığı politikalar arasındaki büyük uyumsuzluğun ortaya konulması, örtülü eylemlerden mustarip olanlara bazı hak arama kapılarını açıyor ve hatta kimi dönemlerde itirafları da beraberinde getiriyor. Obama'nın, İran Başbakanı Musaddık'a yapılan darbede ülkesinin oynadığı rolü itiraf etmesi bunun bir örneği. Bu itirafın gerçekleşmesinde, akademik dünyada somut veriler üzerinden hareket edilerek ısrarla sürdürülen çalışmaların da ciddi payı vardır.

Bu noktada, 12 Eylül üzerine ABD arşivlerinde yaptığım ve yayınladığım çalışmaları kısaca hatırlatmakta yarar olabilir. Darbe esnasında ABD Başkanı olan Jimmy Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı, meşhur jeopolitikçi Zbigniew Brzezinski'ydi. Brzezinski'nin emrinde çalışan 30 kadar uzman vardı. Bu uzmanlardan biri daha önce Türkiye'de CIA istasyon şefliği yapmış olan Paul Henze idi. Ben, Henze-Brzezinski ve Brzezinski-Carter yazışmalarının bir kısmına ulaştım. Henze, Brzezinski'ye günlük raporlar yazmış ve raporlarda, 1978'den itibaren darbe ile ilgili ipuçları bulunmaktadır. Örneğin, 12 Eylül'den iki yılı aşkın zaman önce "darbeye niyetli kişiler büyükelçi ile görüştü." diyor. Yani, darbeciler Ankara'daki ABD büyükelçisi ile bizzat görüşüp niyetlerini beyan etmişler. Devam eden yazışmalarda da ABD yönetimine sürekli darbe yanlısı telkinlerde bulunulduğunu görüyorsunuz. Örneğin, "Türk üst düzey askeri liderliği çok

istikrarlı. Batı ittifakına sonsuz derecede sadık. Bu askerler böyle bir şey istemezler ama darbe filan da yaparlarsa sonuçları uzun vadede demokrasiye hizmet eder. Bundan asla endişe etmemek lazım." anlamına gelen mesajlar ABD yöntemine iletiyordu. Üç yıl boyunca raporlarda, Türkiye'de yapılacak muhtemel bir darbenin olumlu sonuçlar doğuracağı düşüncesinin üst düzey yetkililere telkin edilişini görüyorsunuz. Bu arada, yine belgelerin sunduğu bilgiler ışığında, darbenin sebeplerini de anlamaya başlıyorsunuz.

Örneğin bizde 12 Eylül'le ilgili hiç konuşulmayan bir husus var. Darbeden 6 ay evvel Paul Henze, ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'ne Türkiye üzerinden İran'ı işgal senaryosunu sunuyor. Gerekçesi de şu: İran'da iç karışıklıklar durmuyor. Bu karışıklıkların İran'a bir Sovyet müdahalesinin önünü açacağı düşünülüyor. Henze de, Sovyetler müdahaleye yönelirse, İran'ın petrol bölgelerinin işgal edilmesini, bir çeşit "ön alıcı işgali" öneriyor. Türkiye'de iş başında bulunan sivil iktidardan doğudaki askeri üslerin bu amaçla kullanımı için izin istiyorlar. Yazışmalardan anlıyoruz ki dönemin hükümeti bunu reddediyor. Bu reddedişle 12 Eylül darbesi arasında sadece aylarla ifade edebileceğimiz bir zaman dilimi var. Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönme isteğiyle ilgili meseleyi zaten biliyorsunuz. ABD arşivlerinde darbenin ardından Kenan Evren'in Jimmy Carter'a yazdığı teşekkür mektubunu buldum. Keşke araştırmacılarımız bu mektubu bizim arşivimizde görebilselerdi. Mektupta Kenan Evren, "Türkiye'nin sorumluluğunu üzerimize almamızı olumlu karşıladığınız için size minnettarız. Yunanistan'ın NATO'ya girişiyle ilgili şahsi fikrimi biliyorsunuz." diyordu. Mektubun üzerinden yaklaşık 2 hafta geçiyor ve Türkiye karşılığında hiçbir şey almadan Yunanistan'ın NATO'ya girişiyle ilgili vetosunu kaldırıyor.

Belgeler, 27 Mayıs hakkında da önemli bilgileri önümüze seriyor. Mesela Menderes hükümetinin kökten batıcı bir kimlikle tasvir edilişinin ne kadar gerçek dışı olduğunu fark ediyorsunuz.

Yazışmalar ve raporlarda karşımıza gayet pazarlıkçı bir Türk hükümeti ve bu tutumundan hayli şikâyetçi bir ABD çıkıyor. Örneğin, Menderes'in ekonomi politikasından şikâyet ediyorlar. Büyük bayındırlık yatırımlarını lüzumsuz buluyorlar. Orduyu, NATO imkânlarını sonuna kadar kullanarak büyütmesinden rahatsızlık duyuyorlar. NATO için bu kadar büyük bir ordu lazım değil diyorlar. Özellikle, Türkiye'nin Suriye'ye ve Musul-Kerkük'e müdahale etmek istemesinin, Kıbrıs'ı gündemine almasının ardından Türkiye'ye gönderilecek askeri malzemenin azaltıldığını görüyoruz. Dönemin ileri teknolojisine sahip, Türkiye'ye verilme kararı alınmış iki filo savaş uçağının tesliminden vazgeçiliyor.

Son olarak şu hususun da altını çizelim. Darbelerde, "Darbenin yüzü budur, sorumlusu budur." diye anılan bazı kişilerin, işin aslı hakkında en az bilgiye sahip, sürece daha sonra bertaraf edilmek üzere eklemlenmiş isimler olabildiğini de görüyoruz. 27 Mayıs'ı incelerken dikkatimizi çeken hususlardan biri de buydu. Darbelerle ilgili akademik çalışmalar ve erişebildiğimiz somut veriler arttıkça, gerçeğin çehresini daha net çizebilecek ve geleceğe daha emin adımlarla yürüyebileceğiz.

Pakistan'da Darbelerin İç ve Dış Dinamikleri

Mehmet ÖZTÜRK
Anadolu Ajansı

Türkiye'de 15 Temmuz'da yenilgiye uğratılan darbe girişimi, ülkenin yönünü ve kaderini değiştirmeye yönelikti. Milletçe karşı çıktık ve yenilgiye uğrattık. Bu münasebetle yolumuzu aydınlatan şehitlerimize Allah'tan rahmet, gazilerimize afiyet ve sıhhat diliyorum. Ayrıca, cumhuriyet tarihinde ilk defa bir darbeye canı ve kanı ile karşı çıkıp onu yenilgiye uğratan kahraman halkımıza minnet ve şükranlarımı iletmek istiyorum.

Darbe gecesi herkes gibi Anadolu Ajansı da üzerine düşeni yaptı. Bunu darbe gecesi AA merkezinde, haber masası etrafında genel yayın yönetmeni başkanlığında toplanıp, haber operasyonlarını yürüten kişilerden biri olarak söylüyorum.

Etrafın bombalandığı ve bizzat ajansın merkezinin bombalanma tehdidi altında olduğu bir zamanda, görevimizi gücümüz yettiğince yerine getirdik. Hem Türkiye'de medya üzerinden hükümetle halkın ilişkisinin kopmasına fırsat vermedik ve hem de başta İngilizce, Arapça, Fransızca ve Rusça olmak üzere 10 dilde yaptığımız haber, fotoğraf ve video yayınlarıyla darbeye direnişi tüm dünyaya ulaştırdık. Darbecilerin faksla yolladığı sözde talimatlara kulak asmadan en üst düzey sivil tepkileri Türkiye ve dünyaya ulaştırdık. Bunlar arasında, darbenin ordu hiyerarşisi içerinde gerçekleşmediğine dair açıklamaların olduğu kritik haberler de vardı. Anadolu Ajansı, darbeye karşı duran halkın moralini bozmak için Cumhurbaşkanının kaçtığı gibi tezvirata da karşı durdu ve gerçekleri hızlı

bir şekilde hem Türkiye'ye hem de dünyaya servis etti. Merkezimizin önünde, darbecilerin ele geçirme operasyonuna karşı barikatlarla tedbir aldık. Gün ağarıp, darbecilerin yenildiği ortaya çıkana kadar da görevimizi yerine getirdik. Bununla da kalmadık, darbe girişimi ile ilgili dokümantasyon oluşturduk ve çeşitli dillerde kitaplaştırdık. Bunun en önemli örneklerinden birisi de "Dakika Dakika FETÖ'nün Darbe Girişimi"dir.

Türkiye olarak darbelerden çok zarar gördük. Her darbe bizi geriye götürdü. 1971, 12 Mart Muhtırası, 1980 darbesi ve 1997 Post Modern Darbesi'ni yaşamış ve mağduru olmuş biri olarak bunları dile getiriyorum. Bizim gibi darbeleri yoğun yaşayan ülkelerden birisi de dost ve kardeş olarak bildiğimiz Pakistan'dır.

Pakistan tarih sahnesine yeni çıkmış bir devlettir. 14 Ağustos 1947'de Kolonyalist İngilizlerin Hint Alt Kıtası'nı terk etmeleri esnasında Müslümanların inançlarına göre yaşayabilecekleri bir vatan olarak belli İslami esaslar üzerine kurulmuş, ideolojik bir devlettir.

"İki Millet Teorisi (twonationteory)" uyarınca Alt Kıta ikiye bölünmüş ve ortaya Pakistan Dominyonu ya da Pakistan Federasyonu (Bugünkü Pakistan'ı "Batı Pakistan" ve bugünkü Bangladeş'i "Doğu Pakistan" olarak kapsayan) ve Hindistan Dominyonu çıkmıştır. Ama "bölünme (partition)" ve neticesinde göçler esnasında çok büyük sorunlar yaşanmış ve yüz binlerce insan hayatını kaybetmiştir.

"Bölünme (partition)" sonrası kurulan Pakistan bugünkü Bangladeş'i' de Doğu Pakistan olarak kapsamasına rağmen, yine darbe bağlantılı, burası Pakistan'dan 1971 yılında Hindistan'ın da araya girmesi ile koparılmıştır. Bu kopuşta Doğu ile Batı arasındaki siyasi çekişmelerin ve askerin politikalara müdahalesinin büyük etkisi vardır.

Pakistan bugün federal yönetime sahip bir ülkedir. Etnik farklı dört eyalete sahiptir: Pencab, Sind, Hayber Pahtunhah ve Beluçistan. Ayrıca, Sind eyaleti içerisinde ayrı bir eyalet talebi olan, 1947 bölünmesinde Pakistan'a göç etmiş bulunan aşırı derecede politize olmuş "Muhacirler" de vardır. Her eyaletin meclisi, eyalet başbakanı (chiefminister) ve kabinesi vardır. Federal yapı ile eyalet bağını federal yönetimden atanan vali sağlar. Seçimler zamanı iki seçim yapılır, biri eyalet meclisi, diğeri ise federal meclis içindir. Eyaletler etnik temelli olduğundan dolayı eyalet seçimlerinde de etnik partilerin ağırlığı olur.

Ülkede, İmran Han'ın "Adalet Partisi" kurulana kadar ulusal bazda etkili olan iki parti vardı: Ülkenin kurucusu ve "Ulu Önderi (Kaidi Azam)" olarak bilinen Muhammed Ali Cinnah'ın kurduğu "Müslüman Birliği (Muslim League)" ve 1977 yılında darbe ile işbaşına gelen Ziyaülhak tarafından "bir siyasi rakibini öldürdüğü" suçlamasıyla idam edilen Zülfikar Ali Butto'nun "yiyecek, giyecek ve barınak (roti, kapra, mekân)" sloganıyla kurduğu "Pakistan Halk Partisi (Pakistan People's Party)". Ulusal düzeyde ve her eyalette tabanları olduğu için federal iktidar 20. yüzyılın son çeyreği ve 21. yüzyılın ilk çeyreğinde sürekli bu iki geleneksel parti arasında el değiştirirdi. 1996'da İmran Han'ın kurduğu "Pakistan Adalet Hareketi (Pakistan Tehriki İnsaf)" 2018 yılında iki parti arasındaki tekeli kırdı ve "Değişim" ve "Yeni Pakistan" sloganları ile iktidara geldi.

Pakistan, kasım 2021 itibariyle 227 milyona yakın nüfusa sahiptir. Bu nüfusla Pakistan dünyada beşinci, İslam ülkeleri arasında ise ikinci en fazla nüfusa sahip ülkedir. Ülke nüfusunun yarıdan fazlasını Pencab eyaleti oluşturmaktadır. Ülkenin ağırlıklı genç nüfusu insan kaynağı olarak bir zenginlik olsa da zayıf ekonomiden dolayı aynı zamanda ülke üzerinde nüfus noktasında büyük bir yük de oluşturmaktadır.

Pakistan'ın yurtdışında hatırı sayılır bir gurbetçi kitlesi vardır. Yarıya yakını Körfez ülkelerinde olmak üzere sekiz milyona yakın Pakistanlı yurtdışında çalışmakta ve ülke ekonomisine yıllık 20 milyar dolar üzerinde oldukça değerli bir katkıda sağlamaktadır.

Konuşulan diller açısından Pakistan adeta bir mozaik oluşturmaktadır. Pakistan'da Urduca ve İngilizce iki resmi dil yanında, başta eyalet dilleri Pencapca, Sindce, Peştuca ve Beluçca olmak üzere 80'e yakın ayrı dil kullanılmaktadır. Urduca ülkenin "linguafranca"sı yani anlaşma dilidir.

Pakistan, Hint Yarımadası'ndaki Müslümanların inançlarına göre hayat sürebilecekleri bir vatan parçası olarak "Müslüman milliyetçiliği" şeklinde tanımlayabileceğimiz ideoloji üzerine tasarlanmıştır. 1947'de bölünme gerçekleştiğinde ve Pakistan ile Hindistan iki ayrı bağımsız devlet olarak tarih sahnesine çıktığında, bu iki genç devlette dini ayıklanmalar da yaşandı. Müslümanlar Pakistan'a Hindular ise Hindistan'a göç ettiler. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere bu büyük göç sürecinde bugün fazla da gündeme gelmeyen olağanüstü acılar yaşandı.

Pakistan'da Müslümanlar %97'ye yaklaşan nüfusları ile çoğunluktadır. Hindular ve Hristiyanlar önemli azınlıkları oluşturmaktadırlar. Ayrıca, çıkış itibarı ile Müslümanlar içerisinden çıkmalarına rağmen, Pakistan kurulduktan sonra Mevlana Mevdudi'nin çabaları ile gayrimüslim ilan edilen Kadıyani ya da Ahmediler de vardır. Kadıyaniler az nüfuslarına rağmen gizli örgütlenmeleri ile birlikte bürokraside etkindirler.

Müslüman nüfusun çoğunluğu (%80-85) Sünni-Hanefi'dir. Sünniler içerisinde çok az miktarda bölgede "Ehli Hadis" olarak tanınan Selefiler vardır. Hanefi mezhebi Hint Yarımadası'nda iki ayrı medresenin ismiyle tanımlanan Diyobend ve Brelvi ekollerine bölünmüş durumdadır. Bölünme sadece düşüncede kalmamış, camilere kadar uzanmıştır. Her iki ekolün ayrı siyasi partileri de vardır.

Müslüman nüfusun %10-15 kadarı Şii İsna Aşeriye (12 İmam) mezhebine tabidirler. Fazla nüfusa sahip olmamakla birlikte ülkenin Afganistan'la kuzeydoğu sınır bölgelerinde Şii-İsmaili mezhebi mensupları vardır.

Pakistan'da okuryazar oranı, çoğunluğu erkeklerden oluşmakta ve yüzde 60 civarındadır. İngilizce ve Urduca dilinde eğitim veren okullar bulunmakla birlikte imkânsızlıklardan çoğu çocuk ve genç eğitim için yurt ve yeme içme imkânı sunan eğitim sistemine kayıtlı ve kayıtsız medreselere yönelmektedirler.

Kaynaklar Pakistan'da 2020 itibarıyla 22.000 civarında kayıtlı medresede 2 milyondan fazla öğrencinin eğitim görmekte olduğunu kaydetmektedir. Kayıt dışı medreselerle birlikte bazı kaynaklar bu rakamı 60.000 medreseye kadar çıkartmaktadır. Dolayısıyla medreselerde eğitim gören talebe sayısı da 4-5 milyona kadar çıkmaktadır.

Pakistan'da büyük bir ilköğretim sorunu vardır. Anayasa 5-16 yaş arası öğretimi zorunlu ve ücretsiz eğitimi gerekli kılmasına rağmen bu yaş aralığında çeşitli nedenlerden dolayı 22 milyon civarında okula gitmeyen çocuk vardır ki bu da dünyadaki ikinci büyük okula gitmeyen/gidemeyen çocuk kitlesini oluşturmaktadır. Medreseler bu eğitim boşluğunu doldurmada önemli bir enstrüman görevi görmektedir. Medreselerin eğitime yaptığı bu olumlu katkı göz ardı edilemez. Diğer taraftan, Pakistan eğitim sistemi, medreseleri bitiren öğrencileri bir imtihan süreci üzerinden tanımakta ve sisteme entegre etmektedir.

Afgan Cihadı döneminde (Afganistan-Sovyetler Birliği Savaşı 1979-1989) Afganistan'daki savaşa, özellikle de "Cihad"ın son dönemlerinde, insan kaynağı sağlamasından dolayı ABD ve Batılılar için sorun oluşturmayan medreseler 11 Eylül hadiseleriyle şeytanlaştırılmaya başlamış ve Pakistan'ı köşeye sıkıştırma enstrümanına dönüşmüştür.

Bugün itibarıyla Pakistan'daki medreselerin çoğu eğitim sistemi içerisine katılmış olmakla birlikte, büyük ölçekte baktığımızda ülkede eğitim sorunu tüm tabana yayılmadıkça medreselere ister istemez yöneliş zorunlu olacaktır. Diğer taraftan eğitim çağına gelen çocuklardan bazılarının tercihlerini medrese ve dini ilimlerden tarafa koymaları da tabii ki en doğal haklarıdır.

Pakistan genç bir ülke olmasına rağmen bazı noktalarda atılım yapmayı başarmıştır. Ancak ekonomik olarak yeni yeni gelişmektedir. 30 milyar Dolar civarında bir ihracat ve bunun iki katı ithalat hacmi olduğunu söylersek, daha iyi ifade etmiş oluruz. 225 milyon nüfusa sahip bir ülke için gerçekten de düşük rakamlardır bunlar. Çoğunluk tarıma dayalı bir ekonomiye sahiptir. Bundan dolayı da toprak ağalarının birçok alanda, özelliklede siyasette etki ve nüfuzları yüksektir.

Pakistan'ın gelişmesi noktasında unutulmaması gereken nokta, Pakistan'ın defacto bir nükleer güç olması ve bu gücünü günden güne artırmasıdır. Pakistan'ın yaklaşık 165 nükleer silahı olduğu tahmin edilmektedir. Nükleer silahlar bağlamında diğer önemli bir husus da, Pakistan'ın nükleer bir saldırıya uğraması durumunda bile nükleer saldırı yapabilme kabiliyetini (Second strikeability) geliştirmiş olmasıdır. Bu durum nükleer caydırıcılıkta hayati öneme sahiptir. Pakistan ayrıca nükleer başlıklarını taşıtabileceği kısa ve orta menzilli füzelere sahiptir. En uzun menzile sahip füzesi 2.750 km menzilli Shaheen III füzesidir.

Her ne kadar bu güç, Hindistan'ı caydırmaya yönelik olsa da -ki nitekim caydırıcılığı etkilidir- İslami temellere dayalı bir sisteme sahip Pakistan'ın görünür görünmez hasımlarını artırmaktadır. Aslında bu da askerin rolünün sürekli güçlü olmasının başat nedeni veya bahanesidir. Buradan, benim bir "darbe hanedanlığı" olarak tanımladığım Pakistan'daki darbeler süreci ile iç ve dış dinamiklerine geçebiliriz. Darbe hanedanlığı diyorum çünkü ülkenin 33 yılı doğrudan askeri

yönetim altında geçmiş ve bir yazarın tanımına göre diğer kısmı da dolaylı olarak askerin vesayetinde bulunmuştur. Pakistan'ın 74 yıllık bağımsızlık tarihinin yarıya yakının doğrudan askeri yönetim altında geçmesi manidardır.

Şu da var ki, Pakistan'da, İmran Han'ı dışarıda bırakırsak, iki ulusal ve köklü siyasi partinin PPP ve PML-N'in (Müslümanlar Birliği) aslında birer siyasi hanedanlık görüntüsü verdiği herkesin malumudur.

Pakistan Muslim Leauge (Pakistan Müslüman Birliği-PMB/N) ülkenin kurucu partisidir. Zaman zaman bölünüp, parçalansa da ülke siyasetinde sürekli iktidara oynayan bir partidir. Ülkenin etnik çoğunluğuna sahip Pencab eyaletinde güçlüdür. 20. yüzyılın son çeyreği ve 21. yüzyılın ilk çeyreğinde PMB'nin Navazfraksiyonu ya da Navaz hanedanı etkili olmuştur. Navaz Şerif, hiçbirinde normal süresini tamamlayamadığı üç dönem başbakanlık yaşamıştır. Şimdi ise tedavi amaçlı elde ettiği ve süresi sona ermiş kefaleti üzerinden Londra'da yaşamakta, kızı Meryem Navaz Pakistan'da siyasi faaliyetlerini sürdürmektedir.

Diğer bir siyasi parti hanedanlığı ise kurucusu Zülfikar Ali Butto olan Pakistan Halk Partisi'dir (Pakistan People's Party). Ülkenin nüfus olarak ikinci büyük eyaleti Sind'de güçlüdür. Zülfikar Ali Butto'nun idam edilmesi sonrasında kızı Benazir Butto yerine geçmiş ve İslam ülkelerindeki ilk kadın başbakan olmuştur. İki dönem başbakanlık yapmış, 2007'de bir suikast saldırısında hayatını kaybetmiştir. Daha sonra Benazir Butto'nun eşi Asıf Ali Zerdari oğlu Bilavel Butto ile birlikte eşbaşkan olarak partinin başına geçmiştir. Pakistan Halk Partisi liderliğini şuan Bilavel Butto yapmaktadır. Liderlik, sırası ile babadan kızına ondan da oğluna geçmiştir. Dolayısıyla, Pakistan'daki son elli yıllık süreci özetlemek gerekirse siyasi hanedanlıklar ile darbe hanedanlığı arasındaki güç çekişmesinden bahsetmek yerinde olur. Buradan Pakistan'daki darbelerin detaylarına

girecek olursak karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır. Bağımsızlıktan bu yana beş darbe ve bilenen en az üç başarısız darbe girişimi gerçekleşmiştir.

Darbeler ve Sebepleri

1953'te Genel Vali Gulam Muhammed önce Kurucu Meclis'in desteğine sahip Başbakan Khawaja Nazimuddin'i görevden almış, daha sonra Kurucu Meclis'in yapacağı anayasada Genel Vali'nin yetkilerini sınırlamasını engellemek için Kurucu Meclis'i feshetmiştir.

Tarihçiler bu adımı "Pakistan'da, seçilmişlerin değil de askerler ve sivil bürokrasinin ülkenin politikalarının oluşturulmasında gitgide artan nüfuzuna yol açan İngiliz mirası Genel Vali politikalarının" başlangıcı olarak kabul ederler

1958 Darbesi, Pakistan'ın ilk darbesi olarak bilinir. Askeri kökenli bir sivil olan Pakistan'ın ilk Cumhurbaşkanı İskender Ali Mirza, 1958 yılında Kurucu Meclis'i, Feroz Khan Noon Hükümeti'ni, merkez ve eyalet parlamentolarını azletmek ve tüm siyasi faaliyetleri yasaklamak suretiyle ülkenin ilerlemesine engel teşkil edecek bir sıkıyönetim rejimi getirmiştir. Bu, Pakistan tarihindeki ilk sıkıyönetimdir ve ülke tarihi boyunca sivil yönetime bir alternatif olarak askerin yönetim asası olacak, ülkenin yönetim geleneğinde yer alacaktır. Burada önemli bir husus da eskiden üniforma giyiyor olsa da bir sivil eliyle Pakistan'da ilk darbenin gerçekleşmesidir.

Mirza, sıkıyönetimin başına (Martial Law Administrator) Genelkurmay Başkanı General Muhammed Eyüb Han'ı getirerek ülkede iki başlı bir yönetime de sebep olacaktır. Mirza'nın iktidarı eliyle ikram ettiği Eyüp Han, haftalar içinde onu sürgüne yollayıp ülkenin başına geçecektir.

1969'da askerden askere bir güç aktarımı gerçekleşti. Batı Pakistan'da aleyhine protestoların yaygınlaştığı, Doğu

Pakistan'da (Bugünkü Bangladeş) "ayrımcılık" aleyhine isyanın büyüdüğü bir zamanda sıhhati de iyice bozulan Eyüp Han, ülkeyi yönetmekten aciz duruma düşmüştü. Kendisi epey "tartışmalı" 1965 seçimlerini kazanıp işbaşına gelse de Eyüp Han yetkilerini bir krallıkta baba oğula devreder gibi başka bir generale, dönemin Genelkurmay Başkanı General Yahya Han'a devretti. Yahya Han işbaşına gelir gelmez sıkıyönetim ilan edecek, 1962 Anayasası'nı askıya alıp parlamentoyu feshedecekti.

İşler Yahya Han için 1971'de kötü gitmeye başladı. 1971 yılı sonunda Doğu Pakistan, Hindistan'ın da yardımı ile Pakistan'dan koptu ve Bangladeş olarak bağımsızlığını ilan etti. Bu aslında 1970 seçimlerini kazanan Doğu Pakistan (Bengal) eyaleti kökenli Halkın Birliği Partisi'ne (Awami League) hükümet kurma hakkının (Birleşik) Pakistan'ın başındaki cunta tarafından verilmemesinin bir neticesi idi. Savaşın en büyük kurbanı General Yahya oldu.

Aynı Eyüp Han'ın başkanlık yetkilerini kendisine devretmesi gibi Yahya Han da hem başkanlık ve hem de Sıkıyönetim İdaresi Başkanlığı'nı o dönem Pakistan Halk Partisi ile yıldızı parlayan ve kitleleri "ekmek, giyecek, barınak" sloganı ile peşinden sürükleyen Zülfikar Ali Butto'ya devredecekti. Böylece Pakistan'ın parçalanması sonrası ilk "sivil sıkıyönetim başkanı" Zülfikar Ali Butto olacaktı. General Yahya'nın neden yönetimi bir askere devretmediği, akıllarda bir soru işareti!. Belki de Hindistan'ın da karıştığı bir savaşta alınan yenilgi ve parçalanma sonrası askerin imajının daha fazla zedelenmemesini istemişti ama askerin ülkenin direksiyonuna yeniden geçmesi fazla sürmeyecekti.

Ziyaülhak, Butto tarafından Genelkurmay Başkanı yapılmıştı. 1977 seçimleri sonrası ülkede sokak hareketleriyle siyasi gerginlik artınca General Muhammed Ziyaülhak, temmuz 1977'de "Fair Play" kod adlı darbe operasyonu ile yönetime el koydu ve kendisini "Sıkıyönetim Başkanı"

ilan ederek "Sıkıyönetim" geleneğine geri döndü. Ziya yönetimi altında, Butto'nun mecliste uzlaşı sağlayarak 1973 yılında çıkarttığı anayasa askıya alındı, Pakistan Ulusal Meclisi ve eyalet meclisleri feshedildi.

Ziyaülhak yönetimi 1988 yılında kendisinin birçok kurmayı, ABD Pakistan büyükelçisi ve askeri ataşesi ile birlikte şüpheli bir uçak kazasında ölümüne kadar sürdü. O dönem soğuk savaş şartlarında Ziya'nın darbesini ne gibi sebeplerin tetiklediği üzerinde durmakta fayda var.

Benazir Butto, suikasta kurban gitmeden iki ay önce tamamladığı hatıratında, 1977 yılında CIA'nın askerlere "Tekerlek Durdurma Operasyonu" eğitimleri vererek Zülfikar Ali Butto hükümetini nasıl yıprattıklarından ve Pakistan'da darbe zeminini nasıl hazırladıklarından bahseder. Butto'ya göre amaç "yavaş yavaş gelişmeye, büyümeye başlayan, hız alan güçlü potansiyellere sahip Müslüman ülkelerin tekerleklerini, hızlarını alamadan durdurmak ve gelişmenin önüne geçmektir."

Zülfikar Ali Butto'nun darbe ile devrilmesinin sebepleri arasında, Çin ile stratejik ilişkiler geliştirmesi ve nükleer silah elde etmeye çalışması üzerinde de durulmalıdır. Ayrıca, Butto'nun 1974'te Lahor şehrinde ağırladığı eski ismiyle "İslam Konferansı Örgütü (Bugünkü adıyla İslam İşbirliği Örgütü) zirvesi de Batılıların dikkatinden kaçmadı. Bu durum, Erbakan Hoca'nın D-8 örgütünün Batı'yı rahatsız etmesi gibi büyük rahatsızlık oluşturdu.

Ziyaülhak sonrası dönemde iktidar 1999 yılına kadar Benazir Butto ve Navaz Şerif gibi sivil siyasetçiler arasında gidip geldi. Butto 2 dönem, Navaz Şerif ise 3 dönem başbakanlık yaptılar ama ikisi de yasal süresini tamamlayamadı. Bunlar zahirde, başkanlarla (Gulam İshak Han ve Faruk Ahmet Han Legari), başbakanlar (Benazir Butto, Navaz Şerif) arasında yaşanan çatışmalar ve sivil içerikli müdahalelerdi. Arka planda askerin ne derece dâhil

olduğu da tabii ki araştırmaya muhtaç bir konudur.

Bu durum 1999 yılında dönemin başbakanı olan Navaz Şerif'in sivil bir darbe ile Genelkurmay Başkanı Pervez Müşerref'i, üstelik uçakta yurtdışından ülkesine dönerken, görevden almak istemesine kadar sürdü. Ancak Müşerref darbesini uçaktan yönetti. Müşerref, "Sıkıyönetim (Martial Law)" ve "darbe (coupd'état)" kelimelerinden hoşlanmıyordu. Televizyonda "Olağanüstü Hal (State of Emerceny" ve "Geçici Anayasal Düzen (Provisional Constiturional Order)" ilan etti, Ulusal Meclis ve dört eyalet meclisini feshetti.

Çocukluğunda Türkiye'de yaşamış, Türkçe bilen ve Beşiktaş taraftarlığı ile övünen General Müşerref, kullanımından hoşlanmasa ve yaptıklarını "...demokrasiye ulaşmanın başka bir yolu." olarak nitelese de yaptığının seleflerinin "sıkıyönetim" ile yaptıklarından bir farkı yoktu. Darbede farklı olan, darbeyi sivil yönetimin tetiklemiş olması idi. Deneyimli bir siyasetçi olan Navaz Şerif acaba bir darbe kokusu almış da Müşerref'i devre dışı bırakmak mı istemişti? Bu da derin araştırma gerektiren başka bir konudur.

Pakistan'da Pervez Müşerref dönemi 2008 yılında istifa etmek mecburiyetinde kalana kadar devam etti. 1999 yılından bu tarafa Pakistan'da darbe olmadı ancak askerin sivil siyaset üzerindeki gölgesi hiç kaybolmadı. Yukarıda anlatmaya çalıştığımız darbeler yanında birçok başarısız darbe girişimleri de oldu.

Buradan Pakistan'da darbelerin iç ve dış dinamiklerine geçebiliriz.

Pakistan'da adeta bir alışkanlık, bir gelenek ve yaşam tarzı (sıkıyönetim) haline gelmiş darbeleri kategorik olarak tek sebebe bağlamak mümkün olmasa da genellikle ordunun ülkenin dizginlerini elinden kaçırmama çabası üzerinden zaman zaman kaslarını esneterek ve zaman

zaman da ülkedeki etkisini harekete geçirerek bunu sağladığını söylemek yanlış olmaz.

İç Dinamikler

Ülkenin kurucularının erken dönemde hayatını kaybetmesi (Ulu Önder ve ülkenin kurucusu olarak bilinen Muhammed Ali Cinnah) ya da suikasta (Liyakat Ali Han) kurban gitmesinden dolayı, sivil siyaset ve kurumlar gelişememiş ve güdük kalmıştır. Güçlü siyasi liderler çıkamamıştır. Ayrıca, 1955'ten itibaren (bağımsızlık 1947) ülkenin yönetimi önce asker kökenli sivillerin (İskender Mirza) sonra doğrudan askerlerin kontrolüne geçmiştir: Eyüp Han 1958-1969, Yahya Han 1969-1971, Ziyaülhak 1977-1988, Pervez Müşerref 1999-2008. Darbe ile idareyi ele alan generaller zamanla kendilerini sivil idareci yapsalar da ülke ömrünün yarısına yakını (33 yıl) doğrudan askeri yönetim diğer yarısı da askerin vesayeti ve nüfuzu altında geçmiştir.

Ülke anayasasını yapamamış/yaptırılmamış, henüz başlangıçta kurucu meclisler daha anayasa yapamadan feshedilmiştir. Sadece kurucu meclisler değil, seçimle işbaşına gelmiş meclisler de zaman zaman feshedilmiştir. 1956 ve 1962'de anayasalar yapılmış olmasına rağmen zamanla askıya alınmış/feshedilmiştir. Meclis uzlaşısı üzerinden ilk anayasa 1973'te Zülfikar Butto döneminde oluşturulmuş ama o da 1977'de askıya alınmıştır. Anayasalar güç devşirme amaçlı yapılan değişikliklerle adeta delik deşik olmuştur.

1962 Anayasası, başkana geniş yetkiler verip "yirmi yıllık bir süre için devlet başkanı ya da savunma bakanının orduda korgeneral rütbesinden daha düşük olmamak kaydıyla bir asker olması şartını getirerek ordunun siyasete müdahalesini kurumsal bir hale getirmiştir."

Siyasetin süreklilik sağlayamaması, kendini geliştirememesi ve etkilere açık olmasına karşılık askerin süreklilik arz eden kurumları ve hiyerarşisi askeri sivil siyaset ve gücün her daim önünde ve daha güçlü tutmuştur. Buna bir örnek vermek gerekirse 1950-1958 yılları arasında 7 başbakan gelip geçmesine karşılık sadece bir genelkurmay başkanı değişikliği olmuştur. Ayrıca, siyasiler arasındaki düşman kardeşler siyaseti, orduya araya girme ve konumunu güçlendirme fırsatı vermiştir. Asker zaman zaman da siyasileri, siyasiler aleyhine kullanıp darbeye zemin hazırlamıştır.

Siyasetin hâkim olduğu dönemlerdeki yaygın yolsuzluklar siyaseti derinden yaralamış ve askerin halk kitleri nezdinde güçlenmesine yol açmıştır. Pakistan'da siyasetin güdük kalması bağlamında önemli bir sebep federal yapı ve etnik temelli eyaletler kaynaklı olarak başından beri güçlü siyasi ulusal partiler kurulamamasıdır. Ulusal düzeyde etkili olan Müslüman Birliği ve Pakistan Halk Partisi bile neticede ana tabanlarının güçlü olduğu eyaletlerden oy almakta ama diğer eyaletlerde keskin iniş ve çıkış yaşayan performanslar göstermektedirler. İmran Han'ın "Pakistan Adalet Hareketi" bu iki parti dışında ulusal bir siyasi hareket olmayı başaran ilk harekettir. Yine de asıl oy tabanını oluşturan iki eyalet vardır ve bu eyaletler hızlı bir şekilde değişime açıktır. Ordunun pasif olduğu durumlarda muhalefeti iktidara karşı harekete geçirme kabiliyeti büyüktür. Bunun Pakistan siyasi tarihinde birçok örneği vardır.

Avustralya Ulusal Üniversitesi öğretim üyesi Moeen Cheema'ya göre "İlk askeri darbeden Müşerref darbesine (1999) kadar, başından beri darbelere meşruiyet sağlayan ve askeri liderlerin güçlerini sağlamlaştıran açık bir örneklik ve klasik manevralar vardır. Cheema'ya göre "ordu liderleri 6 önemli adım atmaktadır: Bürokrasiyi yedekleme, hesap verilebilirliği siyasiler aleyhine kullanma, orduyu

siyasi ve sivil meselelerde konumlandırma, yerel idareler kisvesi altında kendilerine yarayışlı yeni nesil politikacılar oluşturma, demokratik meşruiyet sağlamak için seçimleri yaptırma ve yargıyı yedekleme."

Keşmir meselesi bir dış dinamik olduğu kadar darbeler ve siyasi altüst oluşlar için temel bir iç dinamiktir. Pakistan'da ulusal bir mesele olan ancak "bölünme"den bu tarafa halledilememiş olan Keşmir meselesi, dinamik bir konu olup asker sivil ilişkilerini hep derinden etkilemiştir. Keşmir ordu elinde, idareyi elde tutmak ya da etkilemek için, güçlü bir enstrüman olagelmiştir. Ordu iradesi dışında Keşmir sorunu üzerine karar almak neredeyse imkânsızdır.

Darbeci generallerden hesap sorulamaması da önemli bir darbe dinamiği ve teşvik unsurudur.

Dış Faktörler

Bütün bir soğuk savaş dönemi boyunca Pakistan'da etkin olan darbeleri, dönemin süper güçlerinin stratejik ve jeopolitik hesapları dışında düşünmek mümkün değildir. Pakistan'ın soğuk savaş döneminde ABD'nin önemli bir "çevreleme" müttefiki olduğunu hatırlarsak, çoğu müttefiki ülkelerde olağan olduğu üzere, Müşerref darbesine kadar olan dönemde ABD'nin darbelerle ilgili bağlantısı, en azından onaylaması bağlamında yadsınamaz.

Zülfikar Ali Butto'ya karşı yapılan darbe, bunun en canlı örneğidir. Benazir Butto babası bağlamında buna işaret etmiş ve bir "Tekerlek Durdurma" operasyonundan bahsetmiştir. ABD yanında dönemin diğer gücünün de (SSCB) Pakistan'la çok yakından ilgilenmesi doğaldır.

Bunların yanında Pakistan'da darbeye zemin hazırlayan diğer dinamikleri şu şekilde sıralamamız mümkündür.

Hindistan gibi her yönüyle devasa ve nükleer bir düşmanın varlığında büyük bir varoluşsal hayatiyet

taşıyan güvenlik faktörü, askerin dizginleri hep elinde tutmasına zemin hazırlamıştır. Keşmir meselesi üzerinden Hindistan'ın nefesini sürekli ensesinde hisseden halk da ordusuna sarılmış ve ona güvenini ülke hayatı boyunca diri tutmuştur. Uluslararası gözlemcilerce biri NPT (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması) altında üç büyük nükleer gücün kuşattığı Keşmir bölgesi, bir "Nükleer Parlama (nuclearflashpoint)" noktasıdır ve güvenlik her şeyin önündedir. Bu da halk nezdinde askere güven ve desteği artırmaktadır.

Aynı şekilde başka bir ulusal güvenlik sorunu da Afganistan'la sınır bölgesini oluşturan ve eski adı ile 2.640 kilometrelik "Durand Hattı" sorunudur. Afganlılar bu hattın kendilerine dayatıldığını öne sürmekte ve Pakistan'dan önemli bir toprak talebinde bulunmaktadırlar. Sovyetler ve akabinde ABD'nin Afganistan işgali, bu sorunu günümüze kadar ötelemişse de ne Afganlı ve ne de Pakistanlıların aklından bir an olsun çıkmamaktadır. Taliban'ın işbaşına gelmesiyle Pakistan-Afganistan ilişkileri düzelmiş olsa da Durand Hattı her dönemde bir ulusal güvenlik meselesi ve dolayısıyla da iç politikada askerin elini güçlendiren bir enstrüman olarak kalmaya devam edecektir.

Pakistan'ın NPT dışında nükleer bir güç olması, bir başka ulusal güvenlik sorununu da beraberinde getirmektedir. Kısa ve orta menzilli füzelere nükleer başlık taşıma kabiliyetine sahip Pakistan'ın nükleer programını kendileri için tehdit gören dış güçler vardır. Programın korunması ve kollanması güçlü bir askeri yapıyı gerektirmektedir.

Sonuç olarak ordu genç bir devlet olan Pakistan'ın siyasi yaşamına damgasını güçlü bir şekilde vurmuş, darbeler ve vesayetle ülkede hep güçlü kalmıştır. Bütün bunlar yanında Pakistan ve ordu bağlamında şu noktaları da zikretmezsek yazımız eksik kalmış olur: Pakistan Ordusunun halk içerisinde güçlü bir tabanı vardır. Toprak ağaları ve sanayicilerin siyasette köşeleri tutmuş olmasına

karşın ordu orta ve alt halk kesimlerini temsil etmektedir. Yukarıda ifade ettiğimiz ulusal güvenlik sorunları kapsamında halk askeri, koruyucu ve kurtarıcı olarak görmektedir.

Pakistan önceden de belirttiğimiz gibi genç bir devlet ve ömrünün yarıya yakını doğrudan askeri yönetim altında geçse de Zülfikar Ali Butto ile başlayan Ziyaülhak ile kesilen ama 1988'den itibaren 1999'a ve 2008'den günümüze kadar süren sivil siyasi bir süreç de vardır. Eyalet bazlı ve karmaşık süreçler içermesine rağmen bu süreç devam etmiş ve en son İmran Han'ı iktidara taşımıştır. Pakistan'da bir darbe hanedanlığı ve askerin siyaset üzerinde sürekli bir gölgesi ve vesayeti söz konusu olmasına rağmen, siyasetin geliştiği göze çarpmaktadır. Temennimiz siyasetin daha da güçlenip hayatın her sahasına güvenilir bir şekilde kök salması ve askerin asıl görevi olan ülkenin korunmasına daha fazla odaklanmasıdır.

RAMADA

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ

Bildiri

ABD'nin Ortadoğu Ülkelerinde Darbelere Etkisi

Dr. Öğr. Üyesi Özge YAVUZ
Karabük Üniversitesi Öğretim Üyesi

Bu makalede, ABD'nin Ortadoğu ülkelerinde düzenlenen darbeler karşısındaki tutumu, bölgeye yönelik politikasını şekillendiren faktörler üzerinden mercek altına yatırılacaktır. Amerikan oryantalizmi, İngiltere etkisi, İsrail faktörü ve çift kutuplu sistemin etkisi olmak üzere dört başlık altında ele alınacak parametrelerden hareketle, ABD'nin soğuk savaş döneminde bölgede demokratik yönetimlere karşı gerçekleştirilen darbelerdeki muhtemel tesiri tahlil edilecektir. Bu bağlamda bildiride; Suriye (1949), İran (1953), Türkiye (1960 ve 1980) darbelerine yer verilecek, sonuç olarak ABD'nin söz konusu darbeler karşısında en iyi ihtimalle sessiz kaldığı görülecektir.

Giriş

ABD, Ortadoğu'da gerçekleştirilen darbelere verilen dış destek denildiğinde kuşkusuz ilk adı zikredilen devleti teşkil etmektedir. Bu durum ABD'nin bilhassa II. Dünya Savaşı sonrası dönemde yürüttüğü politikayla yakından ilişkilidir. Zira mevzubahis devlet, 1947 yılında CIA'yı (Central Intelligence Agency) kurmuş ve ardından küresel ölçekte örtülü operasyonlar gerçekleştirebilmesi için bu kuruma yetki vermiştir. Böylece ABD'nin bölgede zuhur eden herhangi bir hadisedeki muhtemel tesirinin masaya yatırılmasının önü açılmıştır. İlkiyle bağlantılı bir biçimde ABD'nin bölgeye yönelik ilgisinin artmasının ve bölge özelindeki amaçlarının da bu hususta payı büyüktür. Nitekim İsrail'in varlığının korunması, petrole erişimin sağlanması ve Sovyet nüfuzunun engellenmesi şeklinde

özetlenebilecek bu amaçların, bazı darbe iktidarlarının icraatlarıyla korunduğunun/sağlandığının gözlemlenmesi, ABD'nin darbelerdeki muhtemel rolüne özel ihtimam gösterilmesine sebebiyet vermiştir.

Buradan hareketle ABD'nin Ortadoğu ülkelerinde düzenlenen darbeler karşısındaki tutumu, bölgeye yönelik politikasını şekillendiren faktörler üzerinden mercek altına yatırılacaktır. Daha açık bir ifadeyle ABD'nin bölgeye bakış açısını anlamanın darbelerdeki tesirini daha doğru analiz etmemizi sağlayacağı düşüncesiyle, ABD'nin özellikle soğuk savaş dönemi Ortadoğu politikasında etkisini hissettiren faktörlerden bahsedilecektir. Bazıları zamandan bağımsız, bazıları ise döneme özgü olan mevzubahis faktörler; Amerikan oryantalizmi, İngiltere etkisi, İsrail faktörü ve çift kutuplu sistemin etkisi olmak üzere dört başlık altında ele alınacaktır. Ardından söz konusu devletin soğuk savaş döneminde bölgede demokratik yönetimlere karşı gerçekleştirilen darbelerdeki muhtemel tesiri tahlil edilecektir. Bu bağlamda bildiride; Suriye (1949), İran (1953), Türkiye (1960 ve 1980) darbelerindeki ABD etkisi bu alanda yapılmış çalışmalardan da faydalanılarak değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

ABD'nin Soğuk Savaş Dönemi Ortadoğu Politikasını Etkileyen Faktörler

ABD'nin Ortadoğu ülkelerinde halk iradesinin bir tezahürü olarak iktidara gelen yönetimlere karşı gerçekleştirilen darbelerdeki rolünü anlamlandırabilmek adına, bölgeye ilişkin algısını yöneten, dolayısıyla politikasını şekillendiren faktörlerin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bazısı geçmişten gelen bazısı ise soğuk savaşın zuhur etmesiyle birlikte ABD dış politikasında tesirini hissettirmeye başlayan bu faktörleri; Oryantalist mantalitenin tesiri, İngiltere'nin etkisi, İsrail faktörü ve çift kutuplu sistemin etkisi olmak üzere dört kategoriye

indirgemek mümkündür. Ancak bu kategorileştirme işlemi, söz konusu faktörlerin birbirlerinden kesin bir biçimde ayrıldıkları manasına gelmemektedir. Zira bazı durumlarda faktörlerden birkaçı veya tamamı birbirini desteklemek suretiyle ABD'nin Ortadoğu politikasını şekillendirebilmektedir. Örneğin; ABD'nin soğuk savaşın ilk yıllarında görece sempati duyduğu Arap milliyetçiliğini, 1950'ler itibarıyla bir tehdit addetmesinde; İngiltere, İsrail ve bilhassa çift kutuplu sistemin etkisini kabul etmek gerekmektedir. Benzer bir biçimde ABD'nin İran Darbesi'nin bizzat düzenleyicisi olmasında İngiltere etkisi hâkimiyetini hissettirse de oryantalist mantalitenin tesiri de yadsınamaz bir gerçektir.

Oryantalist Mantalitenin Tesiri

Ortadoğu'da 20. yüzyıl boyunca ABD'nin çıkarlarını gözeten diplomatlar, petrol tacirleri ve askerler; eski dünyanın en eski uygarlıklarından bazılarının bölgeye ilişkin kültürel varsayımlarını ve ırkçı kalıplarını, hedefleri Amerika'nınkiler ile sık sık çatışan 'geri kalmış' Müslümanları ve 'dik kafalı' Yahudileri ambalajlamak için karşı konulmaz entelektüel bir stenoya dönüştürmüşlerdir. Uzun metrajlı filmlerden, çok satan romanlara; politik karikatürlerden, National Geographic gibi popüler dergilere kadar her şeye yansıyan bu entelektüel steno, ülkede derin bir etki yaratmıştır. Araplar, fıtraten otokrasiye yatkın, fanatik ve egzotik bir ırk olarak tanımlanırken, Yahudiler de anti-semitist lakaplarla ve etnik aşağılamalarla tasvir edilmişlerdir. Ancak 1920'li yıllar itibarıyla ABD'nin popüler kültüründe temsil edilen Müslüman ve Yahudi imgeleri, Yahudilerin ABD'nin Ortadoğu politikasında stratejik bir değer olarak yükselmesiyle ilintili bir biçimde keskin bir değişime uğramıştır. 20. yüzyılın son çeyreğine kadar filmler, kitaplar ve dergiler Arapları güvenilmez ve kötü niyetli kişiler olarak göstermeye devam ederken, söz konusu Yahudiler olduğunda ise Amerikan anti-

semitizmini azaltmayı ve Arapların itirazlarına rağmen bir İsrail Devleti'nin yaratılmasını ve korunmasını teşvik etmeyi gaye edinmişlerdir. Neticede Arapların, Kürtlerin ve Türklerin ırksal kalitesizliğine dair Sosyal Darwinistik bir inanca dayandırılan ve ABD'nin üstünlüğüne duyulan itikatla kalıcı hale getirilen Amerikan tarzı oryantalizm, popüler kültürün esasını oluşturmaya başlamıştır.[1]

Edward W. Said'in ifadesiyle Avrupa'nın düşüşe geçmesiyle birlikte II. Dünya Savaşı sonrası dönemde yükselişe geçen Amerikan oryantalizmi, sosyal bir bilim uzmanlığına dönüştürülmesi dolayısıyla geçmişteki muadillerinden ayrılmasına karşın, Araplara ve İslam'a yönelik araştırmalarda kullanılan temel dogmaları benimsemesiyle onlarla aynı çizgide bulunduğunu göstermiştir. Daha açık bir ifadeyle; akılcı, insani ve üstün Batı ile gelişmemiş, aşağı ve kendini tanımlamaktan aciz Şark arasında mutlak bir farklılığın bulunduğu ve Şark'ın korkulması ya da edilgenleştirilerek hükmedilmesi gereken bir yer olduğu gibi Avrupa'da gelişen geleneksel oryantalizme ait varsayımlar Amerikan tarzında da sürekliliğini korumuştur.[2]

Geçmişin oryantalist mantalitesine ait dogmaların 1940'lı yılların sonlarından itibaren Beyaz Saray, Pentagon ve Dışişleri Bakanlığı'na girmesi ve dönemin filmleri, romanları ve dergileriyle desteklenmesi, ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik tutumunu öngörülebilir yollarla şekillendirmiştir. Nitekim bu zihniyetin tesirinde kalan ABD başkanları, Arapların kendi kaderlerini tayin etme arzularını, siyasal olarak ilkel, ekonomik olarak sakıncalı ve ideolojik olarak absürt bulmaları dolayısıyla ciddiye almama eğiliminde olmuşlardır. Örneğin; Truman döneminde hazırlanan CIA raporlarından, dışişleri bakanlığına gönderilen telgraflara

1 Little, D. (2008), American Orientalism: The United States and the Middle East since 1945, Third Edition, USA: The University of North Carolina Press,10-11, 17, 41.

2 Said, E. W. (2010), Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Arayışları, Çev.: B. Ülner, 5. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 303, 309, 314-315.

kadar hemen her bilgilendirici notta, Arapların ve/veya Müslümanların işten kaçan, istikrarsız ve radikal bir toplum olmaları gibi kalıplaşmış oryantalist imgeler yer almıştır.[3] Arapların henüz eğitilemedikleri ve demokratik olarak kendilerini yönetme kabiliyetine haiz olmadıkları fikri üzerine inşa edilen önyargılar[4], Truman sonrasında da devamlılığını sürdürmüştür.

Neticede Şark toplumlarını, otoriter geleneksel rejimlerle yönetilmesi gereken, ananevî, durağan ve geri kalmış bir kültür olarak oryantalist zihniyetin merceği üzerinden okuyan ABD, II. Dünya Savaşı sonrasında toplum yerine geleneksel Batı yanlısı rejimlerle ilişkileri geliştirmeye ve kitlelerin ihtiyaçlarını tamamen göz ardı etmek suretiyle bölgedeki saltanatları korumaya odaklanmıştır. Oryantalist yaklaşımın tesiriyle bölgede zuhur eden gelişmelerin nasıl evrilebileceğini tasavvur etmeyi başaramamış, yükselen güçleri küçümsemiş ve izole etmeye çalışmıştır. İran Devrimi ile birlikte bölge halkının iktidara karşı her koşulda pasif bir tutum benimsediği görüşü görece değişime uğrasa da, İslam kültürünün demokrasi için uygun olmadığı varsayımı ABD'nin Ortadoğu politikasında varlığını devam ettirmiştir.[5]

Ancak buradan hareketle ABD'nin Ortadoğu algısını, dolayısıyla politikasını, yönlendiren ana belirleyicinin Oryantalist mantalite olduğunu öne sürmek mümkün görünmemektedir. Zira ABD, Ortadoğu haricindeki üçüncü dünya ülkelerine karşı hemen her dönemde ve Avrupalı bazı ülkelere yönelik ise zaman zaman demokratik değerlerini göz ardı eden politikalar izlemiştir. Örneğin Başkan Franklin D. Roosevelt döneminde ABD, İtalya'daki Mussolini iktidarıyla dostane ilişkilerini sürdürmüş, Nazi

3 Little, a.g.e., 11, 26-27.

4 Schmitz, D. F. (1999). Thank God They're on Our Side: The United States and Right-Wing Dictatorships, 1921-1965.,USA: The University of North Carolina Press, 175, 185.

5 Halabi, Y. (2009), US Foreign Policy in the Middle East: From Crisesto Change, USA: Ashgate publishing company, 25, 61, 86-88.

Almanya'sı ile uzlaşmanın yollarını aramış, Franco'nun faşist isyancılarına yardım eden İspanya'ya karşı tarafsızlık politikası benimsemiş ve Yunanistan'da faşist bir temayül gösteren hükümetin ortaya çıkışını desteklemiştir.[6] Ayrıca ABD genel olarak, Komünist Parti'nin etkin bir güce sahip olduğu İtalya gibi ülkelerde, CIA aracılığıyla seçimleri gizli bir biçimde manipüle etmenin de yollarını aramıştır.[7] Bu nedenle ABD'nin soğuk savaş dönemi Ortadoğu algısının ve politikasının analizini daha kapsamlı ve gerçekçi yapabilmek adına, ayrı başlıklar altında yer verilen diğer faktörleri de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

İngiltere Etkisi

ABD, Woodrow Wilson döneminden itibaren Ortadoğu'da anti-kolonyal bir şöhrete sahip olmasına rağmen, kendisini anti-kolonyal duygularla özdeşleştirme hususunda soğuk savaşın diğer büyük gücünü teşkil eden Sovyetler Birliği'ne kıyasla daha geride kalmıştır. Zira Ortadoğu'nun eski sömürgecileri olan Fransa ve İngiltere'yle müttefikliği, ABD'yi mevzubahis devletlerin çıkarlarını belirli bir dereceye kadar göz önünde bulundurmaya zorlamıştır.[8] Bilhassa İngiltere'nin, ABD'nin bölgedeki sorumluluğunun artmasıyla paralel bir biçimde Washington nezdindeki nüfuzunu güçlendirme temayülü göstermesi ve bölgeye dair politikalarını şekillendirme çabası[9], mevzubahis devletin değerleriyle uyumlu bir Ortadoğu politikası oluşturmasına önemli ölçüde engel teşkil etmiştir.

6 Schmitz, a.g.e., 88.
7 Jentleson, B. W.(2010). American Foreign Policy: The Dynamics of Choice in the 21st Century, W.W. Norton &Company, 130.
8 Khalidi, R. (2009). Sowing Crisis: The Cold Warand American Dominance in the Middle East, Boston: Beacon Press, 179.
9 Barrett, R. C. (2007). The Greater Middle East and the Cold War: US Foreign Policy Under Eisenhower and Kennedy, New York: I.B. Tauris, 4.

II. Dünya Savaşı neticesinde Basra Körfezi ve Arap Ortadoğu'sundaki çıkarlarını tek taraflı olarak koruyabilme kabiliyetini yitiren İngiltere, yükselişe geçen ABD'yi kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebilmek amacıyla taktiksel bir düzenlemeye gitmiştir. ABD'nin komünizm hususundaki hassasiyetine dair bir farkındalıkla, ilk olarak Winston Churchill zamanında bu hassasiyetten faydalanabileceğine kanaat getirmiş, 1956 yılında zuhur eden Süveyş krizi ile birlikte de Washington'ı yönetmekteki başarısızlığın İngiltere için ciddi ve aşağılayıcı sonuçlarının olabileceğini tecrübe edinmiştir. Bu minvalde İngiltere Başbakanı Harold Macmillan, ABD nezdindeki İngiltere etkisini yeniden tesis etmek amacıyla Başkan Eisenhower'la kişisel ilişkisini kullanmıştır. Neticede ABD'nin bölgede daha ilerici devletler olarak gördüklerine ya da devrimci rejimlere yardım etmesini engellemeye çalışan İngiltere, mevzubahis geleneksel rejimler olduğunda ise bu devletin teşvik edici bir yardım politikası benimsemesini ısrarla savunmuştur.[10]

İngiltere'nin çıkarları gereği statükoyu, yani geleneksel rejimleri korumak ve milliyetçi hareketlenmeleri durdurmak üzerine bina ettiği ve bu amaçla ABD'nin komünizm endişesinden de yararlandığı stratejisinin, ABD'li üst düzey yetkililer nazarında karşılık bulduğunu ileri sürmek mümkündür. Nitekim Başkan Truman dönemindeki etkinliğiyle bilinen Dışişleri Bakanı Acheson'ın; Ortadoğu'da tezahür edecek siyasî kaostan ve askeri bir boşluktan kaçınmak için Ortadoğu milliyetçilerini yapıcı bir yöne kanalize etmek üzere İngiltere ile birlikte çalışılması gerektiğinden bahsetmesi ve 1947 yılı eylül ayında İngiltere ve ABD'deki üst düzey yetkililerin katılımıyla gerçekleştirilen toplantıda; Arap dünyasında yükselişe geçen milliyetçiliğin, üçüncü dünya savaşına zemin hazırlayabilecek bir hareketlenme olduğu sonucuna

10 Barrett, a.g.e., 5-6.

ulaşılması, bu minvalde birer örnek mahiyetindedir.[11] Ayrıca temelinde Sovyet karşıtlığı ve dolayısıyla Batı ittifakını güçlendirmeyi öncelikli hedef tayin etme güdüsü daha ağır basmasına karşın, Eisenhower yönetiminin Süveyş krizi esnasında eleştirel bir tutum benimsediği İngiltere'ye yönelik kriz sonrası dönemde Ortadoğu özelinde prestij kazandırma çabasını da ABD'nin İngiltere başta olmak üzere müttefiklerinin perspektifini bölge politikasında saf dışı bırakamadığının bir tezahürü şeklinde okumak yanlış olmayacaktır.[12]

İngiltere'nin ABD'yi, kendi müttefikliği ile Ortadoğu halklarının kendi geleceklerini tayin haklarını desteklemek arasında bir seçim yapmak zorunda bıraktığı ve böylece söz konusu devletin Ortadoğu politikasında değerlerini göz ardı etmesine açık bir biçimde sebebiyet verdiği örnek ise 1951 yılında İngiliz-İran Petrol Şirketi'nin İran Başbakanı Musaddık tarafından kamulaştırılmasıyla başlayan ve ABD-İngiltere işbirliği neticesinde Musaddık yönetiminin devrilmesiyle sona eren süreçtir. Zira İngilizlerin haksız bir biçimde İran'ı istismar ettiği hususunda Amerikalı diplomatlar arasında fikir birliği bulunmasına[13] rağmen, ABD'nin İngiltere'yle olan zoraki yakın bağları ve uluslararası arenadaki konumunun giderek kompleks bir hâl kazanması, bu devletin İngiltere aleyhine Musaddık yönetimiyle işbirliğine gitmesine imkan vermemiştir.[14] Her koşulda İran'ı Batı cephesinde tutmayı ve dünya petrol piyasasındaki istikrarın devamlılığını sağlamayı hedef edinen Truman yönetimi, kamulaştırma kararı sonrasındaki İran politikasını Musaddık Hükümeti'ni desteklemek ve İngiltere ile İran arasındaki petrol ihtilafını diplomatik yollarla sona erdirmek üzerine inşa etmiş, ancak tarafları

11 Little, a.g.e., 162.

12 Paterson, T. G. (1988). Meeting the Communist Threat: Truman to Reagan, New York: Oxford University Press,177-178.

13 Schmitz, a.g.e., 181.

14 Pollack, K. M. (2004). The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America, New York: Random House, 58-60.

uzlaştırmayı başaramayarak arada kalmıştır.[15] Neticede ABD'nin yaşadığı ikilem, Eisenhower'ın başkanlık koltuğuna oturmasının üzerinden çok geçmeden, İngiltere'nin 'İran'ın komünizme yenik düşmesi ihtimalinin olduğu' yönündeki iddiasının kabul görmesi ve fikri altyapısı İngilizlere ait olan darbe planının ABD liderliğinde uygulamaya geçirilmesiyle son bulmuştur.[16]

İsrail Faktörü

ABD Başkanı Roosevelt, ölümünden sadece bir hafta önce, Suudi Arabistan Kralı Abdülaziz el-Suud'un Filistin hakkındaki endişelerini gidermek amacıyla; ABD'nin hiçbir zaman Arapların çıkarlarına karşı bir tutum sergilemeyeceği ve Filistin'de harekete geçmeden önce hem Araplar hem de Yahudilerle istişarede bulunacağı yönünde taahhütler içeren bir mektup kaleme almış[17], böylece bir anlamda ABD'nin Filistin politikasını tarafsızlık üzerine inşa edeceğinin sözünü vermiştir. Ancak mevzubahis mektup hususunda bilgilendirilmesine karşın, Roosevelt'in halefi Harry S. Truman'ın, verilen taahhütlere aykırı hareket etmesi[18], ABD'nin özelde Filistin genelde Ortadoğu politikasının belirlenmesinde İsrail'i önemli bir faktör hâline getirmiştir. Bu dönemden itibaren, ABD ile İsrail arasında, bazı gözlemcilerin sağlam, ancak gayriresmî bir ittifak; bazılarının ise istikrarsız bir birliktelik şeklinde nitelendirdiği özel bir ilişki zuhur etmiştir.[19]

Esasında ABD'nin muhayyilesinde İsrail, her zaman özel bir yer tutmuştur. 1630'da Massachusetts Körfezi'ne Arbella adlı gemiyle yanaşan Püritenler, kendilerini

15 Gasiorowski, M. J. (1987), The 1953 Coup D'etat in Iran, International Journal of Middle East Studies, 19(3), 267.
16 Khalidi, a.g.e., 172.
17 Eddy, W.A., (1954), F.D.R. Meets Ibn Saud, Washington, D.C.: America-Mideast Educational& Training Services, 33-34.
18 Khalidi, a.g.e., 14.
19 Little, a.g.e., 77-78.

'Tanrı'nın Amerikan İsrail vatandaşı' olarak tanımlamışlardır. Püriten atalarının bu ifadesini, yaklaşık iki yüzyıl sonra Herman Melville, 'Biz Amerikalılar özel, seçilmiş ulusuz, günümüzün İsrailiyiz' şeklinde ilk romanlarından birinde güncellemiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise izolasyoncular ve anti-semitistler tarafından küresel bir 'zırva' addedilmesine rağmen birçok Amerikalı, Siyonizm fikrine dini önem atfetmiş ve İsrail'in en çok sevdiği ülkelerden biri olduğunu itiraf etmiştir.[20] Ancak ABD'nin İsrail lehine gösterdiği temayülü ve taraflar arasında tesis edilen özel ilişkiyi birçok Amerikalının hissettiği duygusal yakınlığa indirgemek, kuşkusuz eksik ve hatalı bir analiz olacaktır. Bu nedenle daha kapsamlı ve güvenilir bir yargıya varabilmek adına, mevzubahis ilişkinin temeline dair sunulan argümanların değerlendirilmesi ve örneklerle desteklenmesi gerekmektedir.

ABD-İsrail arasındaki ilişkinin ardında esas olarak hangi faktörlerin bulunduğu, birçok akademisyen tarafından tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu özel ilişkiye eleştirel yaklaşanlar, analizlerini ABD iç politikasına ve Yahudi toplumunun seçimlerdeki etkisine dayandırmışlardır. ABD-İsrail özel ilişkisinin taraftarları ise bu ilişkide soğuk savaş hesaplamalarının ve jeopolitiğin her zaman iç politikadaki oy kaygısından daha önemli olduğunu ısrarla vurgulamışlardır. Gerçekten de Amerikalı yetkililer Sovyetlerin çevrelenmesi hususunda İsrail'i, Ortadoğu'da cazip bir partner addetmişlerdir. Ayrıca Washington'daki birçok analist, diplomatik destek ve konvansiyonel askerî donanım sağlanarak, İsrail'in Arap komşularıyla bir uzlaşıyı kabul etme ihtimalinin artırılabileceğini ve nükleer silah edinme arzusunun dizginlenebileceğini ümit etmişlerdir.[21]

1945 yılı itibariyle ABD-İsrail arasında tesis edilen özel ilişkide; etki oranları değişim göstermekle birlikte her iki etmenin de tesirini hissettirdiği sonucuna varmak

20 Little, a.g.e., 78-79.
21 Little, a.g.e., 78.

mümkündür. Nitekim oy kaygısı, soğuk savaş hesaplamaları ve hatta duygusal yakınlığın varlığı etmenlerinden hangisinin taraflar arası ilişkilerde daha etkili olduğuna dair nihai bir yargıya varılmasına ihtiyaç duyulmaksızın başlı başına her bir faktör, İsrail'in ABD nazarında diğer Ortadoğu halklarına kıyasla daha ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Bu bağlamda ABD ile genel olarak özdeşleştirilen İsrail çıkarlarının, bölgenin diğer devletlerinin çıkarlarıyla kıyaslandığında ABD dış politikasının belirlenmesinde daha ön planda tutulduğu yargısında bulunmak yanlış bir değerlendirme olmayacaktır.

Çift Kutuplu Sistemin Etkisi

II. Dünya Savaşı'nda kazanılan galibiyet yalnızca müttefiklerin değil, aynı zamanda Amerikan yaşam tarzının da bir zaferi olmuştur. Sovyetler Birliği'nin üç katı, İngiltere'nin beş katı büyüklükte bir ekonomiye sahip olan ve dünya endüstriyel çıktısının yarısını, altın rezervlerinin ise dörtte üçünü kontrol altında tutan ABD[22] için hem düşmanlarını hem de müttefiklerini kendi imgesiyle dönüştürmenin vakti gelmiştir.[23] Neticede Kenneth N. Waltz tarafından belirtildiği üzere ABD; diğer büyük gücü Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu çift kutuplu uluslararası sistemde elde ettiği olağanüstü konumun doğal bir sonucu olarak bir uluslararası güvenlik sistemi planı geliştirirken, kendi ekonomik çıkarlarını gözetmiş ve dünyaya dair siyasî isteklerini ifşa etmiştir.[24] Değerlerini de sisteme hâkim olma gayesiyle uyum arz edecek şekilde yeniden biçimlendirmiştir.

22 Anderson, P. (2015), Amerikan Dış Politikası ve Düşünürler, Çev.: B. Bay sal, Ankara: Nota Bene Yayınları, 32.

23 Westad, O.A. (2005), The Global Cold War: Third War Interventions and the Making of Our Times, USA: Cambridge University Press, 21.

24 Waltz, K.N. (1979), Theory of International Politics. USA: Addison-Wesley Publishing Company, 199-200.

ABD'nin uluslararası sisteme hâkim olmaya yönelik çalışmaları, aslında henüz savaşın devam ettiği yıllarda başlamıştır. ABD öncülüğünde kalıcı bir barışın tesis edilmesi amacıyla Başkan Roosevelt döneminde; Dünya Bankası ve IMF'nin oluşturulduğu Bretton Woods'ta dolar, uluslararası para sisteminin hâkimi ve diğerlerinin kullanmak zorunda kaldığı rezerv para birimi ilan edilmiş, Dumbarton Oaks'ta da muhtemel bir Birleşmiş Miletler Güvenlik Konseyi'nin temelleri atılmıştır. Savaşın sona ermesiyle birlikte Moskova-Washington uyuşmazlığının gün yüzüne çıktığı Başkan Truman döneminde ise ekonomik ve hukukî düzenlemelerin yanına, esası Komünizm karşıtlığına dayandırılan askerî yardımlar ve Amerikan değerlerini temel alan söylemler eklemlenmiştir. Nitekim 1945-1947 yılları arasındaki kritik dönemde iç atmosfer ile dış operasyonları tek bir cephede birleştiren 'güvenlik' kavramı, Truman doktrinine varan sürecin başlıca sloganı halini almış; mevzubahis doktrinle dünyanın her yerindeki hür ulusları totaliterliğin baskısından ve saldırısından korumak için mücadelenin başlatılacağı ilan edilmiştir.[25]

Yeni gelişen çift kutuplu uluslararası sistemde ABD'nin önceliği, gerek ticarî ve kültürel bağlarının bulunması gerekse Sovyetler Birliği'ne karşı bir tampon görevi üstlenmesi hasebiyle Batı Avrupalı müttefikleri olmuştur.[26] ABD'nin güvenlik kaygılarını Avrupa'nın ötesinde küresel bir boyuta taşımasına, yani Sovyetlere yönelik başlatılan çevreleme politikasını genişletme kararı almasına zemin hazırlayan gelişmeler ise 1949 yılında Sovyetler Birliği'nin atom bombasını icat etmesiyle ABD'nin nükleer tekelinin son bulması ve Milliyetçi Çin'in yıkılarak yerine komünist Mao Zedong liderliğinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması olmuştur. Nitekim bu gelişmelere binaen ABD'nin izlediği stratejide; çevrelemenin küreselleştirilmesi, askerî

25 Anderson, a.g.e., 32-33, 35-36, 41.

26 Spanier, J.P. and Hook, S.W. (1998). American Foreign Policy Since World War II, Fourteenrh Edition, Washington D.C.: Congressional Quarterly Inc, 57.

ittifakların ve savunma harcamalarının arttırılması ve nükleer caydırıcılığı sürdürmek adına hidrojen bombasının geliştirilmesi olmak üzere üç önemli değişiklik yapılması gerektiğini öne süren 7 Nisan 1950 tarihli NSC-68 raporu hazırlanmış ve Haziran 1950'de Güney Kore'nin Sovyet ve Çin destekli Kuzey Kore güçleri tarafından işgaliyle birlikte raporun önerileri politika halini almıştır.

Amerikan dış politikasının sınırlı bir Sovyet karşıtlığından, daha kapsamlı bir Komünizm karşıtlığına dönüşen mücadelesi ve bu mücadelenin; muhafazakâr, liberal, cumhuriyetçi ya da demokrat fark etmeksizin hemen her ABD Başkanı, onların üst düzey politika yapıcıları ve danışmanları tarafından kabul görmesi kuşkusuz ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik yaklaşımında da tesirini hissettirmiştir.

Bu durumun önemli göstergelerin biri; Sovyetlerin bölgeye sirayetinin belirgin bir hâl kazanmadığı yıllarda ABD'nin de Ortadoğu'ya yönelik ilgisinin bir hayli düşük olmasıdır. Nitekim bölgenin stratejik öneminin her iki güç tarafından savaş esnasında anlaşılmasına[27], ve hatta Başkan Roosevelt döneminde Suudi Arabistan'ın dünyanın en büyük nimetlerinden biri olarak tanımlanmasına rağmen ABD, soğuk savaşın ilk evresinde bölgeye yönelik bütünlüklü bir plan oluşturmamış,[28] bunun yerine daha çok Sovyetlerin hamlelerine göre bir politika izlemeyi uygun görmüştür. Daha açık bir ifadeyle, çevrelemenin küreselleştirilmediği evrede ABD nezdinde Ortadoğu'nun önemi kabul edilmekle birlikte, bölgede nasıl bir politikanın izleneceğine dair kapsamlı bir plan henüz ortaya koyulmamış ve bölgede izlenen politika ülkesel bazda Sovyetlerden bir tehdit algılanıp algılanmamasına bağlı olarak tesis edilmiştir. 1946 yılında Sovyetlerin İran'dan çıkartılmasına yardımcı olan ABD'nin, mevzubahis devlete yönelik 1946-1949 yılları arasında izlediği politika

27 Khalidi, a.g.e., 41-42.
28 Anderson, a.g.e., 76-77.

bu duruma ilişkin somut bir örnek niteliğindedir. Zira Şah'ın da aralarında bulunduğu birçok İranlı, hem ülkenin ekonomik durumunu iyileştirmek hem de Sovyetleri ve komünizmi İran sınırları dışında tutabilmek için ABD ile yakın ilişkiler tesis etmenin yollarını aramasına karşın, ABD'nin İran'a yönelik tutumu bir hayli seviyeli olmuştur. ABD tam manasıyla göz ardı etmeyerek Sovyet tehdidiyle mücadeleyi Washington'a bırakmaları hususunda güvence verdiği İran'ı, savaş sonrası dönemde öncelik atfettiği ülkeler arasına dâhil etmemiş ve dolayısıyla bu ülkeye yaptığı yardımları sınırlı tutmuştur.[29]

İlkiyle bağlantılı bir biçimde Sovyetler Birliği ile rekabetin ABD'nin Ortadoğu algısında etkili olduğunu teyit eden bir diğer gösterge ise; bölgede zuhur eden herhangi bir hadise veya gelişmenin, bölgesel dinamikler yerine Sovyet nüfuzuna yol açma ihtimali üzerinden değerlendirmeye tabi tutulmasıdır. Örneğin; Süveyş krizi esnasında dönemin Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'ın Başkan Eisenhower'a; İsrail'in düşmanlıklara zemin hazırlayacak ve böylece Sovyetlerin bölgede doğrudan avantajlı bir konuma yükselmesine sebebiyet verecek adımlar atmasını engellemek için çözüm yollarının bulunması gerektiğini söylemesi[30] ve Başkan Eisenhower'ın yaptığı açıklamada Nasır'ın katkılarıyla; Pakistan'dan Dakar'a kadar uzanan, zayıf ve istikrarsız hükümet ve kurumlara sahip bir Arap bloğunun kurulmasını, Sovyet nüfuzuna sebebiyet verecek bir gelişme addetmesi[31] gibi sayılarını daha da artırmanın mümkün olduğu bu tür söylemler, krizin bloklar arasındaki güç dengesi üzerinden değerlendirildiğini açık bir biçimde göstermektedir. ABD'nin bölgede giderek ivme kazanan Bağlantısızlar Hareketi ve Arap milliyetçiliği karşısındaki tutumunu da bu bağlam üzerinden okumak yanlış olmayacaktır. Zira Batı karşıtı tutkularla desteklenen Arap milliyetçiliğinin, İsrail ile gerginliği alevlendirdiğine

29 Pollack, a.g.e., 48-49.
30 Paterson, a.g.e., 163.
31 Little, a.g.e., 170.

ve geleneksel yöneticilere yönelik radikal politikaların beslediğine inanılmakla birlikte aynı zamanda bu hareketin istikrarsızlığa yol açtığı ve dolayısıyla Sovyet nüfuzuna bir fırsat sunduğu kabul edilmiştir. Bağlantısızlar Hareketi için de benzer bir yorum yapılmış, hatta 'Bizimle değilsen, karşı taraftasın' söylemi düstur edinilmiştir.[32] Son olarak ABD'nin bölgede gerçekleştirilen darbeler karşısında izlediği politikalarda da benzer bir güdünün hâkim olduğundan bahsetmek faydalı olacaktır. Nitekim demokratik yönetimlere düzenlenen darbeler karşısındaki ABD tutumunda, darbelerin hâlihazırdaki güç dengesini ne yönde etkileyeceği hususunun daha belirleyici olduğu açıkça gözlemlenmektedir. Diğer bir ifadeyle 1953 yılında İran'da dönemin Başbakanı Musaddık'a düzenlenen darbeyi kısmen dışarıda tutmakla birlikte, bildiride yer verdiğimiz diğer darbelerde; ABD'nin ekonomik kaygılardan ziyade Sovyetler Birliği ile yaşanan rekabet ve dolayısıyla darbenin Sovyetler lehine yeni bir denge yaratıp yaratmayacağı sorusuna verdiği cevap doğrultusunda bir tutum benimsediği görülmektedir.

Buradan hareketle ABD'nin soğuk savaş dönemi Ortadoğu'ya yönelik yaklaşımında diğer başlıklar altında yer alan faktörlerin etkinliğini kabul etmekle birlikte, esas belirleyicinin Sovyetlerle rekabet olduğunu öne sürmek yanlış olmayacaktır. Nitekim ABD uluslararası sistemde elde ettiği olağanüstü konumu gereği II. Dünya Savaşı sonrası dönemde hâkimiyetini kalıcı kılmanın yollarını aramış ve dönemin diğer büyük gücünü teşkil eden Sovyetler Birliği'nin her hamlesini, hayati çıkarlarını sekteye uğratması muhtemel bir eylem olarak nitelendirmiştir.

32 Paterson, a.g.e., 161-162.

Soğuk Savaş Döneminde Demokratik Yönetimlere Karşı Düzenlenen Darbeler ve ABD

Soğuk savaş yılları genelde üçüncü dünya ülkeleri özelde ise Ortadoğu ülkeleri için darbelerin olağan bir hadise haline geldiği dönem olmuş, bu durum sonrasında da devamlılığını sürdürmüştür. Yalnızca soğuk savaş döneminde yetmişin üzerinde darbe gerçekleşmişse de aralarında bazılarının önemi, halk iradesinin bir tezahürü olarak iktidara gelen yönetimlere son vermeleri hasebiyle, büyüktür. Söz konusu darbelerdeki muhtemel ABD desteği ise ayrıca önem arz etmiştir. Zira I. Dünya Savaşı sonrası dönemde kısa süreli, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ise sürekli bir biçimde demokratik değerlerin savunuculuğunu üstlenen bir devletin, demokratik yönetimlere son veren darbelerin arkasında ve/veya yanında yer alması doğal olarak doğru bulunmamıştır. Mevzubahis edilen darbeler karşısında en iyi ihtimalle sessiz kalması dahi ABD'nin savunuculuğunu yaptığı demokratik değerleri bir dış politika aracı olarak kullandığının somut delili olmuştur.

Suriye Darbesi (30 Mart 1949)

ABD'nin darbedeki rolüne ilişkin çeşitli çalışmalar ortaya konulmuştur. Mevzubahis edilen çalışmaları; ABD'nin sınırlı bir etkisinin olduğunu savunanlar ve Zaim'i cesaretlendirdiğini ve teşvik ettiğini öne sürenler şeklinde kategorize etmek mümkündür. Bir başka ifadeyle, ABD'nin kesin bir biçimde darbeden haberdar olduğu hususu, yapılan çalışmaların asgarî müştereğini oluşturmaktadır. Bu sava ulaşılmasında ABD-Suriye ilişkilerinde yaşanan gerilimlerin, darbe sonrasında ABD'nin istekleriyle uyumlu bir biçimde çözümlenmeye çalışılması da bir hayli etkili olmuştur. Zira darbe yönetiminin Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirme niyetini açıklaması, İsrail ile ateşkes görüşmelerine sıcak bakması ve komünizm karşıtlığını benimsemesi gibi icraatları, arkasında ABD desteğinin

olabileceği ihtimalinin göz ardı edilemeyeceğini göstermiştir. Bu bağlamda önemli bir etki de dönemin Şam İstasyon Şefi Miles Copeland'ın 1969 yılında kaleme aldığı ve Askerî Ataşe Stephen Meade ile Zaim'i nasıl teşvik ettiklerine yönelik satırların bulunduğu "The Game of Nations" başlıklı eseridir. Kimileri tarafından,[33]Copeland'ın ifadelerinin abartılı olduğu iddia edilse de, ABD'nin darbeye ilişkin bilgi sahibi olduğu ihtimalini ortadan kaldıracak herhangi bir argüman öne sürülmemiştir. Hatta darbe, bazı akademik çalışmalarda CIA'nın örtülü operasyonlardaki ilk deneyimlerinden biri olarak nitelendirilmiştir.

Ancak ABD'nin Suriye darbesindeki etkisine ilişkin kuşkusuz en önemli gelişme, ABD'nin Suriye temsilciliğinde gerçekleştirilen haftalık olağan toplantı tutanaklarının erişime açılmasıyla gerçekleşmiştir. Zira tasnif dışı bırakılan belgeler, ABD'nin en iyi ihtimalle darbeden haberdar olduğuna ve engellemek için herhangi bir çaba göstermediğine ilişkin somut deliller sunmuştur. Neticede İsrail faktörü, oryantalist mantalite, özellikle de çift kutuplu sistemin etkisiyle ABD, Suriye'de sivil hükümetin devrilmesine göz yummuştur.

İran Darbesi (19 Ağustos 1953)

İran Başbakanı Muhammed Musaddık'a düzenlenen darbe, ABD'nin 2000 yılında darbenin bizzat düzenleyicisi olduğunu kabul etmesi ve darbeye ilişkin belgelerin basına sızdırılması dolayısıyla diğerlerinden farklıdır. Darbe üzerine muhtelif perspektiflerden birçok çalışma ortaya konulmuştur. Bu çalışmalarda, ABD'nin darbenin düzenleyicisi olduğu vurgulanarak, böylesi bir operasyona başvurma nedenleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Özellikle operasyonun ayrıntılarının belirlenmesinde etkili olan CIA görevlisi Donald Wilber'in darbeye dair kaleme

33 Rathmell, A. (1995), Secret War in the Middle East: The Covert Struggle for Syria, 1949-1961. New York: I.B. Tauris Publishers, 42-44.

aldıklarının önemli bir kısmı basına sızması ve ABD Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olan ve ABD'nin önemi haiz dış politika kararlarının ve diplomatik etkinliklerinin resmî tarihsel kaydını tutan, Tarih Ofisi ve Halkla İlişkiler Dairesi'nin kronolojik bir biçimde belgeleri erişime sunmasıyla birlikte daha doğru analizler ortaya çıkmıştır.

Tasnif dışı bırakılan belgeler; ABD'nin öncelikle İngiltere'nin etkisiyle olayların içerisine çekildiğini, ardından da soğuk savaşın etkisiyle Sovyet nüfuzunu engellemek adına böylesi bir eyleme bizzat başvurduğunu göstermiştir. Sivil ya da askerî yönetim ayrımı yapmaksızın kendi lehine sağlanacak bir istikrarı önceleyen ABD, izlediği politikanın demokratik değerlerine halel getirmesini önemsememiştir.

Türkiye Darbesi (27 Mayıs 1960)

27 Mayıs Darbesi, nedenleri ve sonuçları üzerinden muhtelif çalışmaların konusunu oluşturmuştur. Mevzubahis edilen çalışmaların birçoğunda ABD'nin darbe karşısındaki tutumuna ve/veya darbenin gerçekleştirilmesinde bir tesirinin olup olmadığına özel ihtimam gösterilmiştir. Zira Türkiye'nin NATO üyesi olduğu göz önünde bulundurulduğunda ABD'nin, Türkiye iç politikasına yönelik ordu içerisindeki hareketlenmelerden haberdar olduğu/olması gerektiği varsayılmıştır. Bu çalışmaları genel olarak; ABD'nin taraflar arasında herhangi bir seçim yapmayarak olaylar karşısında sükûnetini koruduğunu iddia edenler[34] ve kendince haklı sebepleri çerçevesinde darbeyi teşvik etme ihtimalinin bir hayli yüksek olduğunu savunanlar[35] olmak üzere iki grup altında kategorize etmek

34 Armaoğlu, F. (1996), Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı, Belleten, 60 (227), 203-226.; Demirel, T. (2011), Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

35 Yetkin, Ç. (2011), Türkiye'de Askerî Darbeler ve Amerika, Ankara: Kilit Yayınları; Gunn, C. (2015). The 1960 Coup in Turkey: U.S. Intelligence Failureor a Success fulI ntervention?, Journal of Cold War, 17(2), 103-139.

mümkündür. Çalışmaların ABD'nin darbeyi çıkarlarına bir tehdit olarak görmemesi sonucuna ulaşması dönemin atmosferiyle yakından ilişkilidir. Nitekim tasnif dışı bırakılan belgeler de soğuk savaş döneminin tesiri ve Türkiye'deki iç politik durumun etkisiyle ABD'nin Türkiye'deki darbeden haberdar olmasına karşın en iyi ihtimalle rahatsızlık duymadığını açık bir biçimde göstermiştir.

Türkiye Darbesi (12 Eylül 1980)

ABD'nin 12 Eylül darbesine yönelik yaklaşımı ve bu darbeyle olan ilişkisinin boyutu, 27 Mayıs darbesine kıyasla daha fazla çalışma tarafından ele alınmıştır. Bu çalışmaların ekseriyetinde, askerî yönetimin iktidarı ele geçirdikten sonraki icraatlarına odaklanılarak, darbenin ABD'nin çıkarlarıyla uyumlu olduğu savı ispatlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra söz konusu devletin başka ülkelerdeki darbelerde adının sıklıkla zikredilmesi ve Ortadoğu'da Sovyetler lehine yaşanan gelişmeler neticesinde Türkiye'nin ABD nazarında öneminin artması gibi hususlar da çalışmaların darbedeki ABD rolüne özel ihtimam göstermesine yol açmıştır.

Tasnif dışı bırakılan belgeler, bu doğrultuda yapılmış olan çalışmaların savlarını güçlendirir mahiyettedir. Nitekim belgeler, ABD'nin bilhassa jeopolitik kaygılarla Türkiye'deki darbeden memnuniyet duyduğunu gösteren emarelere sahiptir. Demokrasi söyleminin ABD için bir dış politika aracı olmaktan öteye gidemediğini ve esas önemi haiz olanın sivil-askeri fark etmeksizin kendi çıkarlarını koruyan yönetimler olduğunu açık bir biçimde göstermiştir.

Sonuç

Daha somut delillere ilerleyen yıllarda tasnif dışı bırakılacak belgeler sayesinde erişilecek olsa da ABD'nin bölgeye yönelik algısını şekillendiren faktörleri tespit edebilmek ve bu faktörlerin, soğuk savaş döneminde demokratik yönetimlere karşı düzenlenen darbelerdeki etkisini mercek altına yatırmak, günümüze kılavuzluk etmesi bakımından önemi haizdir. Zira darbeler başta olmak üzere bölgede cereyan eden hadiselerde diğer devletlere kıyasla ABD'nin adının daha fazla zikredilmesi esas olarak mevzubahis devletin özellikle soğuk savaş döneminde izlediği politikayla yakından ilişkilidir. Ayrıca ABD'nin Ortadoğu algısını her ne kadar soğuk savaş döneminin parametreleri olarak ele alsak da söz konusu faktörler, ABD'nin günümüz Ortadoğu algısını hâlâ şekillendirmeye devam etmektedir. Daha açık bir ifadeyle; Oryantalist mantalite varlığını korumakta, İsrail ayrıcalıklı konumunu sürdürmekte ve soğuk savaş dönemi bitmesine rağmen Ortadoğu, ABD'nin küresel çıkarları açısından önemini muhafaza etmektedir.

Görüldüğü üzere ABD, Ortadoğu'da 'kendi lehine istikrar' sağlayacak/getirecek yönetimlerden memnuniyet duymuştur. Demokratik değerlerin savunuculuğunu yapmasına rağmen, bu yönetimleri iktidara ne şekilde geldiklerinden bağımsız bir biçimde desteklemekten ve/veya tanımaktan çekinmemiştir. 15 Temmuz hain darbe girişimi sonrasında FETÖ liderini iade etmekten kaçınması ve sessizliğini muhafaza etmesi, ABD'nin bu hadisede de rolünün olabileceğine dair ciddi kuşkuların belirmesine sebebiyet vermektedir. Bu bakımdan, ABD'nin gelecekte de yine aynı faktörlerin tesiriyle bölgeye yönelik politikasını belirleyeceğini ve kendi çıkarlarına uygun olan darbeler karşısında en iyi ihtimalle sessizliğini koruyacağını belirtmek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır.

Kaynakça

- Anderson, P. (2015), Amerikan Dış Politikası ve Düşünürler, Çev.: B. Baysal, Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1996), Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı, Belleten, 60 (227), 203-226.
- Barrett, R.C. (2007), The Greater Middle East and the Cold War: US Foreign Policy Under Eisenhower and Kennedy, New York: I.B. Tauris.
- Demirel, T. (2011), Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eddy, W.A., (1954), F.D.R. Meets Ibn Saud, Washington, D.C.: America-Mideast Educational&Training Services.
- Gasiorowski, M.J. (1987), The 1953 Coup D'etat in Iran, International Journal of Middle East Studies, 19(3).
- Gunn, C. (2015), The 1960 Coup in Turkey: U.S. Intelligence Failureor a Success ful Intervention?, Journal of Cold War, 17(2).
- Halabi, Y. (2009), US Foreign Policy in the Middle East: From Crisesto Change, USA: Ashgate publishing company.
- Jentleson, B.W.(2010), American Foreign Policy: The Dynamics of Choice in the 21st Century, W.W. Norton&Company.
- Khalidi, R. (2009), Sowing Crisis: The Cold Warand American Dominance in the Middle East, Boston: Beacon Press.
- Little, D. (2008). American Orientalism: The United Statesand the Middle East since 1945, Third Edition, USA: The University of North Carolina Press.
- Paterson, T.G. (1988), Meeting the Communist Threat: Truman to Reagan, New York: Oxford University Press.
- Pollack, K.M. (2004), The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America, New York: Random House.
- Rathmell, A. (1995). Secret War in the Middle East: The Covert Struggle for Syria, 1949-1961.New York: I.B. Tauris Publishers.
- Said, E.W. (2010), Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Arayışları, Çev.: B. Ülner, 5. Basım, İstanbul: Metis Yayınları.
- Schmitz, D.F. (1999), Thank God They're on Our Side: The United Statesand Right-Wing Dictatorships, 1921-1965.,U.S.A.: The University of North Carolina Press.
- Spanier, J.P. and Hook, S. W. (1998), American Foreign Policy Since World War II, Fourteenrh Edition, Washington D.C.: Congressional Quarterly Inc.
- Waltz, K.N. (1979), Theory of International Politics. U.S.A: Addison-Wesley Publishing Company.
- Westad, O. A. (2005), The Global Cold War: Third War Interventions and the Making of Our Times, USA: Cambridge University Press.
- Yetkin, Ç. (2011), Türkiye'de Askerî Darbeler ve Amerika, Ankara: Kilit Yayınları; Gunn, a.g.m., 103-139.

MUT
TÜR
DİY

İran'da 1953 Darbesi ve Dış Güçlerin Rolü

Hamid İBRAHİMİ
İran Araştırmaları Merkezi (İRAM)

Yakın dönemde çeşitli askeri darbelere tanık olan ve getirdiği ağır sonuçlara katlanmak zorunda kalan Türkiye, 15 Temmuz 2016 gecesi Türk askeri üniformasıyla darbe girişiminde bulunan bir grup terör örgütü mensubunun vatana ihanetine sahne oldu. Bu darbe girişimi, son yıllarda kendi ayakları üzerinde durma yolunda büyük adımlar atan Türkiye'nin ilerleyişini durdurmak ve aydın geleceğini karartmak maksadıyla hunharca yapılmış olmasına rağmen siyasi liderliğin kararlılığı, silahlı kuvvetlerin farkındalığı ve Türk halkının direnci sayesinde akamete uğradı. Böylece 15 Temmuz, Demokrasi ve Millî Birlik Günü adıyla bir zafer günü olarak takvimlere not edildi.

Meşum darbe girişimi, başarısız olmasıyla antidemokratik yollarla milletin iradesine darbe vurmayı meşru ve kolay bir yöntem bilen zihniyetin yüzüne kapıyı çarptığı gibi birkaç hassas konunun önemini de tekrar gündeme getirmiştir. Bu önemli hususlar arasında toplum ve siyasi liderliğin karşılıklı güven ve bağıyla birlikte şüphesiz küresel güçlerin müdahalesi konusu öne çıkmaktadır. Zira sadece Türkiye'de değil çağdaş İslam toplumlarında da söz konusu müdahalelerin çeşitli benzer girişimlerle meydana gelen sonuçları bilinen bir gerçektir. Nitekim son derece ibretlik bir örnek olan İran'da, 1953 Darbesi'nden bahsetmek mümkündür.

1953'te gerçekleşen ve günümüze kadar etkisini sürdüren askeri darbe, özellikle ABD tarafından kamuoyuna açılan resmi belgelerle İngiltere ve ABD'nin müdahalesini açık bir şekilde gözler önüne sermiştir[1].

Arka Plan

Her darbe girişimi için geçerli olduğu gibi 1953 Darbesi de bir sürecin zehirli meyvesi olarak ortaya çıkmıştır. Daha net biçimde II. Dünya Savaşı sırasında İran'ın müttefik devletler tarafından işgal edilmesi ardından gelişen bu sürecin temelleri aslında kolonyal güçlerin İran'la ilgilenmeye başlamasına kadar geriye gitmektedir. Bu ilgi petrolün Batı için önemi artmaya başlayınca daha da yoğunlaşmıştır.

Kaçar hükümdarı Muzaffereddin Şah döneminde ekonomik sorunlarla baş edemeyen İran, William Knox D'Arcy adında İngiliz iş insanıyla anlaşma imzaladı. 1901'de imzalanan ve D'Arcy İmtiyazı olarak bilinen bu 60 yıllık anlaşmaya göre İran, ülkenin güneyinde bulunan petrol rezervleriyle ilgili keşif, istihsal ve pazarlama hakkını D'Arcy'e bırakıyordu. Ayrıca çıkarılan petrolün %16'sı İran devletine %84'üyse İngiliz şirketine ait olacaktı[2]. İlerleyen zamanda önce Anglo-Iran Oil Company (AIOC) ve daha sonra British Petroleum'a (BP) dönüşecek olan şirketin İran petrol kaynaklarının bu denli büyük oranına sahip olmasına karşı tepkiler giderek büyüdü. 1933'e gelindiğinde İran'da yeni kurulan Pehlevi Hanedanı bu anlaşmaya son vermek istedi ancak, bu yöndeki çabaları tam olarak hedefine ulaşamadı ve yapılan yeni 60 yıllık anlaşmayla sadece İran'ın payı %20'ye yükseltildi.

1 James C. Van Hook ve Adam M. Howard, Foreign Relations of the United States 1952-1954, Iran, 1951-1954, Washington DC: United States Government Publishing Office, 2017. https://static.history.state.gov/frus/frus1951-54Iran/pdf/frus1951-54Iran.pdf (Erişim Tarihi: 19.03.2021).

2 Gene. R. Garthwaite, İran Tarihi, (Çev.: Aytuna, F.), İstanbul, İnkilap (2011), s. 201.

Bu dönemde iktidarda olan Rıza Pehlevi'nin Nazi Almanya'sını desteklediği gerekçesiyle İran'ı işgal eden müttefik devletler, kendisini tahttan indirerek oğlu Muhammed Rıza'yı iktidara getirdi. Böylece büyük devletlerin ülkenin petrol kaynakları üzerindeki rekabeti de arttı. Bununla beraber henüz yeni tahta oturan genç Şah, bu dönemde tüm gücü elinde toplamaktan uzaktı. Dolayısıyla ülkede meydana gelen istikrarsızlıkla birlikte babası döneminin aksine kısmi demokratik bir ortam mevcuttu. Bu siyasi ortamda tekrar sahneye çıkma imkânı bulan sağ ve sol siyasi gruplar da ülkenin yeraltı zenginliklerinin yabancı devleler tarafından sömürülmesine karşı harekete geçti ve böylece toplumun konuyla ilgili hassasiyeti arttı.

Ayetullah Ebu'l-Kasım Kaşani liderliğindeki İslami hareket ve Sovyet yanlısı Tudeh Partisi'nin yanı sıra üçüncü akım olarak Muhammed Musaddık liderliğindeki Millî Cephe, siyasi mücadeleyi sürdürmekteydi. Ülkenin yabancı güçlerin müdahalesi neticesinde içinde bulunduğu olumsuz koşulların ve toplumun da artık yabancı sömürüye karşı duyarlı olduğunun farkında olan Millî Cephe, bu durumda petrolün millileşmesini birinci hedef olarak belirledi. Petrolün millîleşmesinin özünde ülke için olumlu bir gelişme olacağının farkında olan Şah ise bu talebi desteklemesi durumunda, İngilizler tarafından babası gibi tahttan indirileceğinden korkuyordu. Diğer yandan ise idareyi kendi eline geçirme yönünde demokratik güçleri bir engel olarak görmekteydi ve Musaddık'ın bu konuda başarılı olduğu taktirde kendi konumunun zayıflayacağından endişe duyuyordu. Bu nedenlerden dolayı 1949 genel seçimleri geldiğinde İngilizlerle %50-%50 anlaşmayı destekleyen Ali Rezmara'nın başbakan olması için İngilizlerle anlaştı. Böylece yapılan hile ve engellemelerden dolayı Millî Cephe seçimlerde fazla milletvekili çıkaramadı ve Rezmara, kurulan yeni mecliste başbakan olarak seçildi. Fakat Millî Cephe; Ayetullah

Kaşani ve Tudeh'le beraber toplumun her kesiminden aldığı geniş destek sayesinde parlamentoda güçlü bir aktör oldu ve böylece Rezmara'nın İngilizlerle anlaşma yapmasını engelleyebildi. Artık halkın desteğini arkasında bulunduran güçlerin baskısı giderek artmaktaydı ve Başbakan Rezmara'nın 7 Mart 1951'de İslam Fedaileri Örgütü'nün bir mensubu tarafından silahla vurularak öldürülmesi, petrolün millîleşmesini istemeyen güçlerin direncini kırdı. Nihayet Rezmara suikastı ardından, 17 Mart günü petrolün millîleştirilmesi kanun teklifi meclisin onayından geçti ve yasalaştı.

Petrolün millîleştirilmesi Musaddık'a karşı halkın desteğini iyice arttırdı. Böylece Şah, kendisini başbakan olarak kabul etmek zorunda kaldı[3]. Ancak Musaddık'ın millî duruşu ve bu yöndeki girişimleri, özellikle petrol alanındaki imtiyazlarını kaybetmek istemeyen İngiltere açısından önemli bir tehdit oluşturdu.

Eski ve Yeni Küresel Güçlerin Ortaklığı

Anglo-Iran Oil Company (AIOC) şirketi, bu dönemde İran'da petrol istihsali ve ihracatını elinde tutmaktaydı ve Musaddık'ın petrolü millîleştirme hamlesi bu açıdan Birleşik Krallık'ın çıkarlarına karşı önemli bir girişimdi. Zira yıllık kazancının büyük bir kısmı İran'daki kaynaklardan oluşan AIOC, bu kazancın %70'ini İngiltere'ye aktarıyordu. Üstelik Birleşik Krallık'ın deniz kuvvetlerinin yakıt ihtiyacının %85'i de AIOC tarafından sağlanıyordu[4].

Bu maddi ve siyasi kayıpla beraber, İngiltere'nin diğer endişesiyse Musaddık'ın başlattığı hareketin diğer sömürge

3 Müctaba Granvend, İrec Suri ve Muhammed Ali Surileki, "Şeklgiri-yi Gofteman-i Cephe-i Millî: Şekaf Deruni ve Vuku-i Kudeta-yi 28 Mordad", *Rehyaft-i Tarihi*, 5/17 (2016), s. 61-90.

4 Edward Henniker-Major, "Nationalisation: The Anglo-Iranian Oil Company, 1951 Britain vs. Iran", *Moral Cents*, 2/2 (2013), s. 18.

veya yarı sömürge toplumlarda örnek alınmasıydı[5]. Bu nedenle İngiltere, kendisini Musaddık hükümetine karşı harekete geçmek zorunda gördü. Bu bağlamda önce İngiliz yetkililer retorik açıklamalarla tehditlerde bulundu ve ardından Londra, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ve daha sonra Uluslararası Adalet Divanı mekanizmalarını devreye almaya çalıştı. Fakat kendisi İran'ın hukuk alanında ilk doktora unvanını kazanmış şahıs olan Musaddık'ın bizzat katıldığı süreçteki başarılı savunmalarıyla İngiltere'nin her iki girişimi de sonuçsuz kaldı[6]. Artık diplomatik yolların tıkandığını fark eden İngiltere, 1952 genel seçimlerden daha güçlü çıkan Musaddık hükümetine karşı tek çare olarak askeri darbe seçeneğini gündemine aldı. Ne var ki yıllardır istismar ettiği İran halkının kaynaklarını kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıya kalmış olmasına rağmen, II. Dünya Savaşı'ndan sonra değişen konjonktür ve savaş öncesi dönemki küresel gücünün zayıflaması, Birleşik Krallık'ın tek başına darbe yaptırma girişiminde bulunmasını engellemekteydi. Bu nedenle İngiltere, ABD'nin kapısına dayandı.

19. yüzyılın ikinci yarısında ABD, İspanya-Amerika Savaşı ve Filipin-Amerikan Savaşı da dâhil olmak üzere, esas olarak Latin Amerika ve Güneybatı Pasifik'te rejim değişikliği için girişimlerde bulunmuştu. 20. yüzyılın başındaysa komşuları Panama, Honduras, Nikaragua, Meksika, Haiti ve Dominik Cumhuriyeti de dahil olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde hükümetleri şekillendirmiş veya yenilerini kurdurmuştu. Buna rağmen II. Dünya Savaşı sonrası Batı cephesinin Sovyetler Birliği ile küresel rekabetinin önderliği, ABD için yeni bir durumdu ve ABD başlangıçta daha temkinli adımlar atmaya çalışıyordu. Bu nedenledir ki dönemin ABD Başkanı Harry Truman, İngilizlerin Musaddık

5 Hakkı Uygur, "1953 Darbesi ve Hatırlattıkları", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 8/76 (2016), s. 15-17.

6 Alirıza Musevizade, "Peyamedha-yi Millî Şoden-i Sanat-i Neft-i İran Ber Siyaset-i Harici-yi Britanya", Rahbord, 24 (2002), s. 136-145.

hükümetine karşı müdahale talebini geri çevirdi. Fakat bir yandan İngilizlerin ısrarcı olması, diğer yandansa ABD'nin soğuk savaş koşullarında kendine biçtiği yeni küresel güç rolüne alışmaya başlaması, bu isteksizliği ortadan kaldırdı. Nitekim daha sonra Guatemala (1954), Kongo (1960), Dominik Cumhuriyeti (1961), Güney Vietnam (1963) ve Brezilya (1964) müdahaleleriyle devam edecek olan ABD'nin yeni müdahale stratejisi, Kasım 1952'de Dwight Eisenhower Başkanlık koltuğuna oturunca İngilizlerin İran'a müdahale teklifi kabulüyle başladı.

Darbe Hazırlıklarının Aşamaları

İlk aşamada Musaddık'ın etrafında birleşen güçleri dağıtmak ve toplumsal desteğini zayıflatmak planlandı. Bu amaç doğrultusunda ABD tarafından CIA Orta Doğu Direktörü Kermit Roosevelt görevlendirildi. Fakat o dönemde henüz İran'da etkili olan yeni bir yabancı güç olması nedeniyle ABD'ye bu konuda destek sağlayan güç, uzun zamandan beri İran'da etkili olan İngilizlerdi. İngilizler ülkede sahip oldukları geniş iletişim ve istihbarat ağını kullanarak darbe planını hizmetine aldı. Bu doğrultuda, Şah ve ailesinden iş adamı çevrelerine kadar geniş bağlantıları olan ve İngilizlerle işbirliği yapan Reşidiyan ailesi kilit aktör oldu. Darbenin başarılı olması için Şah'ın ikna olması kaçınılmaz bir koşuldu ancak girişimin başarısız olması takdirde tahtını kaybetmeden endişe duyan Şah, plana olumlu yaklaşmıyordu. Bu nedenle Reşidiyan ailesinden Esedullah Reşidiyan, Şah'ı ikna etme görevini üstlendi. Diğer yandan askerler ve siyasetçilerden Tahran çarşısındaki önde gelen esnafa ve hatta sokakta eylem yapacak provokatörlere kadar destek sağlama görevi de Reşidiyan kardeşlere devredildi[7]. Dolayısıyla Haziran 1953'te yüklü miktarda parayla birlikte Tahran'a giden Roosevelt, MI6

7 Ali Rıza, Mümin Safayi, Nakş-i Avamil-i Dâhili Der Kudeta-yi 28 Mordad, *International Journal of National Research*, 51 (2020), s. 105-127.

ve bağlantıları yardımıyla çok sayıda politikacı, gazeteci ve din adamına Musaddık'a karşı çıkmaları için rüşvet dağıtmaya başladı. Şah'ın üzerinde etkili olan ikiz kız kardeşi Eşref Pehlevi de kullanılarak Şah'la defalarca bir araya gelen Roosevelt ve Reşidiyan, İngiltere ve ABD'nin desteği konusunda gerekli teminatı vererek Şah'ı yanlarına alabildi. Bununla beraber Musaddık ve çevresindekilere karşı dezenformasyon faaliyetleri de başladı. Onun ve etrafındakilerin toplum nezdinde itibarının zedelenmesi hedeflendi. Bu görev İngilizlerle irtibatta olan çok sayıda gazete ve dergi vasıtasıyla gerçekleşti. Musaddık'ın Tudeh'le olan irtibatına dikkat çekilerek komünist olduğu öne sürüldü. Onun ve çevresinde en çok öne çıkan Hüseyin Fatimi'ye yönelik "uyuşturucu bağımlısı" dahil çeşitli yalan ve iftiralar gündeme geldi[8]. Üstelik bu kamuoyu oluşturma çabaları sadece İran'la sınırlı kalmadı ve uluslararası kamuoyuna yönelik de şeytanlaştırma faaliyetleri devam etti. Nitekim soğuk savaş şartlarında Musaddık'ın Sovyet yanlısı olduğu iddiası o dönem Batı kamuoyu tarafından kolayca kabul edilecek bir gerçekti.

İkinci aşamada İran'a yönelik ekonomik savaş başlatıldı. İngiltere İran'ın petrol sanayisini hedef alan ambargoları yürürlüğe koydu ve kendi topraklarındaki İran'a ait mal varlıklarını dondurdu. Diğer yandan ABD, İran'a vermeyi planladığı 25 milyon dolarlık krediyi engelledi ve İran petrolü müşterilerine çeşitli yollardan baskı oluşturdu. Bu uygulamalarının sonucu olarak İran'da ekonomik sorunlar arttı ve dezenformasyonların etkisiyle beraber Musaddık ve Kaşani arası açıldı. Dolayısıyla Musaddık, toplumsal desteğini kaybetmeye başladı ve tek müttefiki olarak kalan Tudeh'e daha fazla yakınlaşması bu açıdan durumu daha da zorlaştırdı. Ayrıca toprak reformu yönünde attığı adımlar da Musaddık ve o gün İran'da güçlü konumda olan toprak ağalarıyla anlaşmazlığına yol açtı ve Musaddık bu desteğini de kaybetti.

8 Ervand Abrahimian, "The 1953 Coup in Iran", *Science and Society*, 65/2 (Yaz, 2001), s. 193-194.

Kod Adı "TPAJAX"

Bu gelişmelerin ardından artık darbe girişimi için ortamın müsait olduğunu gören ABD ve İngiltere, 1 Temmuz'da Winston Churchill ve 11 Temmuz'da da Eisenhower tarafından resmen imzalanan TPAJAX kod adlı planla harekete geçti. Tercih edilen kod adı bile başlı başına ABD'nin bu girişimdeki motivasyon kaynağını göstermektedir. Baştaki iki harfi, Tudeh Partisi'nin kısaltmasıdır. Ajax ise halen mevcut olan bir temizlik ürünü markasıdır. ABD'nin İran'ı Sovyetler yanlısı Tudeh Partisi'nden temizlemesini çağrıştırır. Başka bir ifadeyle ABD açısından Musaddık Sovyetler yanlısı Tudeh'le iş birliği içindedir ve iktidarda kalırsa ülke komünistlerin eline geçecektir. Dolayısıyla bir "temizlik operasyonuyla" iktidardan uzaklaştırılmalıdır.

Burada ABD'nin Musaddık yönetimiyle ilgili komünizm tehdit algısında en çok etkili olan faktörün İngilizler olduğunu ayrıca belirtmek gerekir. İngilizler, ilk aşamada ABD'nin müdahale konusunda isteksiz olduğunu görünce bu tehdit üzerinden ABD'yi ikna etmeye çalıştılar. Bu açıdan Musaddık ile Tudeh Partisi ilişkisi gereken bahaneye sağlamak için önemli bir fırsattı[9]. Hâlbuki o dönem İran'da komünizm tehdidi gerçek bir tehditten ziyade bir algı meselesiydi ve yukarıdaki satırlarda da değindiğimiz gibi esasen Musaddık'ın Tudeh'e daha fazla yakınlaşmasının ana nedeni İngilizlerin girişimlerinden dolayı diğer gruplardan aldığı desteği kaybetmesiydi. Bu aşamada Musaddık hükümetine karşı yapılacak hamlenin yasal görünümü için devletin zirvesinde kendi adamları olan Muhammed Rıza Şah'tan Musaddık'ın azline dair bir kararname çıkarması istendi. Her ne kadar anayasaya aykırı olsa da Şah bu kararı onayladı. Bu kararın ardından Şah'ın Muhafız Alayı

9 Alirıza Kişaverzi, "Berresi-yi Nakş-i Kişverha-yi Amrika ve İngilis Der Şeklgiri-yi Kudeta-yi 28 Mordad", 4. Uluslararası Bilim ve Teknoloji Araştırmaları, Sant Petersburg (2016).

Komutanı Albay Nasıri, Musaddık'ı tutuklamak üzere görevlendirdi. Fakat Ordu içindeki Tudeh yanlısı subaylar tarafından darbe planından haberdar olan Musaddık, kendisini tutuklamak için gelen Nasıri ve beraberindekileri tutuklattı. Böylece darbenin ilk girişimi sonuçsuz kaldı. Tudeh Partisi üyeleri ve Musaddık'ın diğer destekçilerinin sokağa çıkmasıyla durumdan tedirgin olan Şah ise önce Bağdat'a ve ardından Roma'ya kaçtı.

Darbenin ilk girişimi başarısız olunca, ABD ikinci girişim için düğmeye bastı. Amaç Musaddık'ın imajını zedelemek ve sokaklardaki direnci kırmaktı. Bu plan esasen darbe hazırlıklarının aşamalarından biriydi. Nitekim başlarını emekli General Fadlullah Zahidi'nin çektiği muvazzaf veya eski askerlerden oluşan Musaddık karşıtı gruplar, İngilizlerin organizasyonu ve ABD'nin dolarlarıyla harekete geçmiş, General Mahmud Afşar Tus gibi bazı Musaddık hükümetine bağlı askerleri katletmişti. Ayrıca bu gruplar, Tudeh Partisi üyesi gözükerek cami ve diğer dini mekanlara da saldırı düzenlemişti (Masoud Behnoud). Bununla beraber darbenin ilk girişimi başarısız olunca darbecilerin sokaktaki provokasyonların kahramanı olan Şaban Caferi sahneye çıktı. Tahran'ın ünlü kabadayılarından olan Caferi, adamlarıyla birlikte bir yandan sokaklarda Musaddık'ı desteklemek adına dükkânları yağmalamaya ve vatandaşlara saldırmaya başladı diğer yandansa Şah taraftarlığı adına Musaddık'ın taraftarlarıyla sokak çatışmasına girdi. Dolayısıyla şiddet ve anarşi ortamını meydana getirme ve hükümetin düzeni sağlayamaması algısını oluşturma planı başarılı olunca, ABD Büyükelçisi Loy Henderson Musaddık'ın ziyaretine gidip sokaklardaki kalabalıkların dağıtılmasını, aksi takdirde meydana gelen istikrar ve güven sorunu nedeniyle ABD'nin kendi vatandaşlarını tahliye edeceği ve tüm desteğini geri çekeceğini bildirdi. Büyükelçinin tehditleri üzerine Musaddık, geri adım atmak zorunda

kaldı ve tüm taraftarlarından sokakları boşaltmalarını istedi. Musaddık'ın bu çağrısı kendi taraftarlarında hayal kırıklığına yol açarak sokak ve meydanlardaki direncin kırılmasını beraberinde getirdi. Yapılan bu ölümcül hata, darbecilere beklediği ikinci fırsatı altın tepside sundu ve Musaddık'ın taraftarlarından boşalan sokak ve meydanları darbecilerin organize ettiği kalabalıklar ele geçirdi. Nihayetinde cuntacılar ikinci girişimlerinde 19 Ağustos 1953 günü Musaddık'ın konutunu kuşattı ve dokuz saat süren çatışmanın ardından Musaddık tutuklandı[10]. Böylece yerel işbirlikçileri üzerinden MI6 ve CIA'nın birlikte hayata geçirdiği darbe girişimi başarıyla sonuçlandı.

Darbe ardından Musaddık ve arkadaşlarıyla beraber birçok siyasi muhalif tutuklandı. Musaddık ve yakın çevresi askeri mahkemede yargılandı. Kendisi kısa süreliğine yattığı hapis cezası ardından hayatının geri kalanını yaşadığı Ahmedabad köyüne sürgün edildi. Petrolün millîleştirilmesi fikrini ortaya koyan ve Şah'a karşı en sert çıkışları yapan Hüseyin Fatımi ise idam cezasından kurtulamadı. İslami Hareket ve Tudeh'le beraber diğer muhalif kesimlere baskılar arttı ve etkinlikleri durduruldu. Gücünü ve tahtını İngiltere ve ABD'ye borçlu olan Şah bu devletlerle tekrar ilişkileri geliştirdi. İran bu dönemden itibaren artık ABD'nin bölgedeki çıkarlarını sağlayan en önemli müttefiklerinden oldu. Uzun ve çetin bir mücadelenin ardından millîleştirilen petrol sanayi ise darbeden sonra tekrar AIOC'ye devredilmese de Yedi Kız Kardeş olarak bilinen konsorsiyuma verildi. Böylece ülkenin petrol sanayi pratikte millîleşemediği gibi başta İngilizler olmak üzere, Batılı devletlerin çıkarı doğrultusunda yola devam etti.

10 Hakkı Uygur, "İran Tarihinin Darbelerle İmtihanı: 1953 Darbesi ve Transatlantik İttifakı", https://iramcenter.org/iran-tarihinin-darbelerle-imtihani-1953-darbesi-ve-transatlantik-ittifaki/ (Erişim Tarihi: 02.07.2021).

Sonuç

1953 Darbesi her ne kadar kısa vadede darbeyi gerçekleştiren dâhili ve harici aktörlerin hedeflerine ulaşmalarını sağladıysa da İran toplumuna olan ağır sonuçlarıyla beraber uzun vadede söz konusu aktörlerde de olumsuz sonuçlara yol açtı. Çağdaş İran tarihinde bir kara leke olarak kaydedilen bu darbe, İran'da yeşermekte olan bağımsızlık ve demokrasi hareketini baltaladı ve İran toplumunda günümüze kadar süren ABD düşmanlığı fitilini ateşledi. Musaddık gibi son derece demokrasi yanlısı bir politikacıyı dahi tahammül edememesi, dünyada özgürlük ve demokrasi bayraktarlığını iddia eden ABD'nin o gün bugündür söylemi İran toplumu nezdinde inandırıcılığını kaybettirmiştir.

Darbenin ülkedeki en önemli aktörü olan Muhammed Rıza Şah, darbe ardından tüm gücü eline geçirip uzun yıllar iktidarını korumayı başardı. Onun döneminde devlet, resmi olarak 1953 Darbesi'ni "halk ayaklanması" olarak nitelendirip, yaşanan süreci halkın iradesine vurulan darbe olarak değil tam tersine halkın Şah'ı desteklemek amacıyla Musaddık hükümetini devirdiği şeklinde okumaya çalıştı. Fakat bu uyduruk tarih anlatımı halkı etkilemedi. Zira bir yandan süreci yaşayan nesil hâlâ hayattaydı ve diğer yandan Nima Yuşic, Ahmed Şamlu ve Siyavüş Kesrayi gibi nice önde gelen kalem sahibi, gerçeklerin unutulmaması için konuyu edebi eserlerine taşıdı. Bu nedenle kaybedilen meşruiyetini hiçbir zaman geri kazanamayan Şah, 1979 Devrimi'yle halk tarafından tahtan indirildi ve kendisiyle beraber Pehlevi Hanedanı tarihe kavuştu. Devrimden sonraysa 1953 Darbesi'yle ilgili eski uyduruk, resmi tarih kenara bırakıldı. Darbe süreci, yabancı güçlerin müdahalesi ve yerel işbirlikçilerin ihaneti tarih ders kitaplarında yer aldı. Günümüze gelindiğinde bu süreç sayısızca kitap, makale ve tez çalışmasına konu olmuştur. Yabancı güçlerin müdahalesi ve yerel ihanet ağının toplumsal hafızada canlı tutulması için çeşitli etkinlikler ve televizyon programları

yapılmış ve 1953 Darbesi'nin belgeleri Petrol Sanayii Müzesi ve Veziri Müzesi'nde sergilenmiştir.

ABD'nin darbedeki rolü ve devamında İran'da yaptığı müdahalelerin toplumsal hafızaya kazınması, ABD karşıtlığının İslam Cumhuriyeti'nin resmi dış politikası haline gelmesini sağladı. İki devlet arasında günümüze kadar uzanan bu husumetin ana kaynağının İran'da yaptığı müdahaleler olduğunun farkında olan ABD yetkilileri, zaman zaman yaptığı açıklamalarda konuyla ilgili itiraflarda bulunmuştur. Nitekim dönemin ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright, Mart 2000'deki bir açıklamasında ABD'nin 1953 Darbesi'ndeki müdahalesini onaylayarak bu müdahaleden dolayı İran halkından özür diledi[11]. Eski ABD Başkanı Barack Obama da Haziran 2009'da yaptığı bir açıklamada, ABD'nin söz konusu darbedeki rolünü onaylayan diğer bir yetkili oldu[12]. Tüm bunlara rağmen bir yandan İran toplumunda kökleşmiş ABD'nin olumsuz imajı ve devletin dış politika ilkesine dönüşmüş ABD karşıtlığı, diğer yandan ise ABD'nin müdahaleci tavrından vazgeçmemesi iki devlet arasındaki husumetin günümüze kadar çözüme kavuşamamasına neden olmuştur.

11 "US Comes Clean About The Coup In Iran". http://edition.cnn.com/TRANSCRIPTS/0004/19/i_ins.00.html (Erişim Tarihi: 28.06.2021).

12 "Obama Admits US İnvolvement in 1953 Iran Coup". https://news.abs-cbn.com/world/06/04/09/obama-admits-us-involvement-1953-iran-coup (Erişim Tarihi: 27.06.2021).

MARMARA
STARBUCKS COFFEE
Garanti

Bildiri

Küresel Güçler, Demokrasi ve Darbeler

Prof. Dr. Sami A. AL-ARİAN

İslam ve Küresel İlişkiler Merkezi (CIGA)
Direktörü, İstanbul Sabahattin Zaim
Üniversitesi

Giriş

Jeopolitikte, büyük güçler küresel düzenin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, Büyük Britanya, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında dünyanın şekillenmesinde büyük bir rol oynamıştır. Benzer şekilde, Amerika Birleşik Devletleri II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemin şekillenmesinde birincil rol oynamıştır. Bu tür yapılarda büyük güçler, büyük stratejilerini küresel düzen vizyonları ve bu düzende oynadıkları rol ile uyumlu hale getirmek için çaba harcamaktadır.

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistemde birincil büyük güç olarak ortaya çıkmasından bu yana ABD'nin stratejisi, bu liderliği korumak olmuştur. Herhangi başka bir büyük gücün kendisine meydan okuma girişimini engellemeye çalışmak veya potansiyel olarak kendisinin diğer hayati bölgelerdeki gücüne ve nüfuzuna meydan okuyabilecek herhangi bir büyüyen gücün bölgesel bir hegemon haline gelme girişimini önlemek, bu stratejinin parçalarındandır. Bu doğrultuda büyük güçler, diğer küçük veya orta ölçekte güçlü uluslar üzerindeki egemenliklerini veya hegemonyalarını sürdürmeye çalışırken acımasızdırlar. Ayrıca istila etmek, savaş çıkarmak, diğer ülkeleri işgal etmek, darbelere sponsor olmak, yaptırımlar uygulamak veya ayaklanmaları körüklemek de dahil olmak üzere mevcut her yolu kullanmaya isteklidirler. Bu tür taktikler, büyük güçler tarafından büyük stratejilerinin önünde durdukları veya hayati çıkarları olarak tanımladıkları şeyi

tehlikeye attıkları algılandığında rakiplerini, düşmanlarını veya meydan okuyanları engellemek için kullanılır.

Demokrasi ve Egemenliği Baltalamak

Mısır lideri Cemal Abdulnâsır'ın 1956 yazında Süveyş Kanalı'nı millîleştirmesinden birkaç ay sonra, İngiltere bu kararı tersine çevirmek için Fransa ve İsrail ile ittifak olarak Mısır'ı işgal etmiştir. Kanalın millîleştirilmesi bir ulusal egemenlik meselesi olsa da Mısır'ın bu konuda büyük güçlere meydan okuması, uluslararası hukuka ve normlara bakılmaksızın üçlü (İngiltere-Fransa-İsrail) bir işgal ve felç edici yaptırımlarla cezalandırılmıştır.

Benzer şekilde İran'ın eski başbakanı Muhammed Musaddık, sadece İran'ın petrol üretimini ve fiyatını değil, aynı zamanda petrol rezervlerini de kontrol eden Anglo-İran petrol şirketini millîleştirdiği için 1953'te CIA destekli bir hükümet darbesiyle devrilmiştir. Geniş çapta popülerliği olan ve demokratik bir şekilde seçilen Musaddık, askeri darbeyi planlayan ve finanse eden yabancı bir güç tarafından acımasızca görevden alınmış ve yerine savunduğunu ve desteklediğini iddia ettiği liberal demokrasi ideallere bakılmaksızın yozlaşmış ve acımasız bir rejim kurulmuştur.

Yakın geçmişte Cezayir'deki İslami Kurtuluş Cephesi (FIS), aralık 1991'de parlamento seçimlerinin ilk aşamasını ezici bir çoğunlukla kazanmasının ardından ordu, müteakip seçimleri iptal etmiş ve İslamcı toplumsal hareketler ile siyasi liderlerin on yıl süren tasfiye sürecini başlatmıştır. Bu süreçte, Sovyetler Birliği'nin çökmesinden ve dağılmasından sonra tek büyük güç olarak ortaya çıkan ABD de dâhil olmak üzere, Batılı güçlerin çok fazla protestosu veya itirazı ile karşılaşmamıştır. Aslında Fransa, diğer Batılı hükümetlerin sessiz muvafakatı ile birlikte, demokrasiye karşı bu darbeye açıkça yardım ve yataklık etmiştir.

Ayrıca, 2006 yılının ocak ayında, ABD yönetiminin ısrarı üzerine, Oslo anlaşmalarını imzalayan tarafın kazanacağı ve ardından İsrail'in koşullarını destekleyen siyasi bir anlaşmaya zorlanacağı umudu ile Filistin topraklarında parlamento seçimleri yapılmıştır. Ancak seçimler beklenmedik bir şekilde İslamcı Hamas hareketinin 132 koltuktan 74'ünü kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Kısa süre sonra ABD, Hamas liderliğindeki hükümeti aylar içinde çökmesine neden olacak şekilde boykot ve tecrit edip gözden düşürerek, Filistin seçmeninin çoğunluğu oluşturan iradesini baltalamakta dünyaya öncülük etmiştir. Böylece İslamcı Hamas hareketinin zaferinin boş olduğu açıkça ortaya çıkmıştır.

2011 Arap Baharı ayaklanmalarından sonra, haziran 2012'de yapılan Mısır cumhurbaşkanlığı seçimlerini Müslüman Kardeşler'in adayı Muhammed Mursi kazanmıştır. Bölgedeki en önemli devletlerden birinin başkanı olmasına rağmen, Batılı güçler ulusun şimdiye kadar yaptığı tek özgür ve adil seçimlerde milyonlarca Mısırlının seçimine hiçbir zaman gerçekten saygı duymamış veya onurlandırmamıştır. Dönemin New York Times Büro Şefi David Kilpatrick, Askerlerin Ellerine (Into the Hands of the Soldiers) adlı kitabında, Mart 2013'te eski Amerikan Dışişleri Bakanı John Kerry ile Başkan Mursi arasında yapılan bir toplantının ardından Kerry'nin genelkurmay başkanına söylediği şeyi hatırlatmıştır: "O, tanıdığım en aptal adam. Bu işe yaramayacak. Bu adamlar kaçık." Muhabir daha sonra şunları kaydetmiştir: "Mr. Kerry, (o sırada savunma bakanı olan) General Abdulfettah el-Sisi ile yaptığı bire bir görüşmede daha iyi anlaşmıştı." Kilpatrick'e göre Sisi, Kerry'ye "Ülkemin boşa gitmesine izin vermeyeceğim" demiştir. Daha sonra şunları eklemiştir: "Kerry, Mursi'nin ayvayı yediğini (be cooked) biliyordu." ve devam etti: "General Sisi müdahale etmeye hazırdı. Bay Kerry, kısmen rahatlamış hissettiğini

bana söylediği." Ayrıca, muhabir bu kitapta Mısır darbesi sırasında eski ABD savunma Bakanı Chuck Hagel ile 2016 yılının başlarında yaptığı bir röportajı da hatırlıyor: "Bana Bay Mursi hakkında İsrail, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden gelen şikâyetler tarafından kuşatıldığını söyledi. Bay Hagel, (Emirliklerin fiili hükümdarı ve askeri şefi olan) Veliaht Prens Muhammed bin Zayed el-Nahyan'ın Müslüman Kardeşler'i "Bugün Ortadoğu'da yürürlükte olan en tehlikeli unsur." olarak nitelendirdiğini söyledi. Bu kritik dönemde Kilpatrick'in açıklamasının ayrıntılarını okurken Batı ikiyüzlülüğünün bir başka doğrulanmasının yanı sıra liderlerinin iddianamelerini de sunuyor: Yabancı güçler, hegemonyalarını sürdürmek için diktatörleri, otoriter rejimleri ve askeri darbeleri destekleyerek Ortadoğu'daki halkların ve ulusların umutlarını ve özlemlerini boşa çıkarmayı seçmiştir.

Aynı şekilde, Türkiye'de 15 Temmuz 2016 darbe girişimi gecesi, o sırada Rusya'da bulunan Kerry, darbe yeni gelişmekte olduğu için herkesi sakin ve barışçıl olmaya çağırmıştır. Türkiye'de daha önceki darbelerin tarihi örneklerine bakıldığında, birçok yabancı gözlemci bu darbenin zaten başarılı olduğu sonucuna varmıştı. Ancak Kerry'nin yorumları Türkiye'de sessiz muvafakat olarak görülmüştür. Çünkü Kerry, meşru ve demokratik olarak seçilmiş bir hükümetin devrilmesini ayıplamak ve Türk halkının iradesinin bir askeri darbe ile engellenmesini kınamak yerine (birkaç saatin ardından darbenin başarısız olduğu netleştiğinde Başkan Obama'nın yapması gerektiği gibi), darbecilerin galip geldiğini ve hükümetin devrildiğini düşünerek statükoyu koruma çağrısında bulunmuştur. Bu tür açıklamalar ve eylemler, emperyalist ve sömürgeci zihinlerin tutum ve politikalarını yansıtmaktadır. Uygun zamanlarda demokrasi ve insan hakları söylemini araç olarak kullanırken amaçları her zaman ana jeopolitik hegemonya ve kontrol hedefini ilerletmektir.

Bu sefil tarih gözler önüne serilirken, Batılı hükümetlerin birçok toplumda tarihsel dönüşümler ve değişimler yaşandığı kritik zamanlarda teste tabi tutulduklarında defalarca başarısız olmaları oldukça talihsiz, ancak şaşırtıcı değildir. Çoğu zaman, demokrasi, kendi kaderini tayin hakkı, hukukun üstünlüğü, anayasal düzen, kamu iradesine saygı ve insan hakları için sarsılmaz destek gibi dayatmacı söylemlerinin arkasında durmaları istendiğinde genellikle savundukları ilkelere karşı durmayı tercih ederler. Ancak Küba'da, İran'da, Venezuela'da, Türkiye'de veya başka yerlerde politikalarına meydan okuyan veya kendi egemenliklerini ve bağımsızlıklarını korumaya çalışan güçleri yenmek için bu söylemleri sık sık sopa (clubs) olarak kullanmışlardır.

Kısacası hegemonik güçler demokrasiyi yaymakla ya da halkın iradesine saygı duymakla pek ilgilenmezler. Bunu, 1953'te İran'da, 1960, 1971 veya 1980'deki peş peşe gelen darbelerle Türkiye'de, 1992'de Cezayir'de, 2006'da Filistin topraklarında veya 2013'te Mısır'da oldukça sık bir şekilde gördük. Bu nedenle, dünyanın farklı yerlerinde, özellikle Müslüman dünyasında, emperyalist çıkarları ilerleten darbelere ve askeri devralmalara Batı'nın sürekli desteği sorunu uzun zamandır varlığını sürdürmektedir. Batılı güçler, kendi algıladıkları şekliyle, stratejik çıkarlarının değer ve ilkelerden üstün olduğunu defalarca göstermiştir. Milyonlarca insanın hayatı tehlikedeyken bile uluslararası hukuku, liberal idealleri veya demokratik ilkeleri hiçbir şekilde gözetmeyen bu çıkarlar, esasen çokuluslu şirketlerin, kontrolsüz kapitalizmin ve emperyalistlerin çıkarlarıdır.

Emperyalizm ve Hegemonik Güçler Nasıl Çalışır?

Batılı sömürgeci politikaların yeni fenomenler olmadığını belirtmek önemlidir. En azından 17. yüzyıldan beri Batı'nın emperyalist doğasını gösteren çok sayıda tarihsel örnek verilebilir. Birçok emperyalist güç, dünyayı demokratikleştirme bahanesiyle egemenlik iddiasında bulunmaktadır. Bu durum 2003'teki Irak işgalinin sonrasında, son yirmi yıldır Afganistan'da ve son yüzyılda Arap ve Müslüman dünyasının yanı sıra Afrika'da da canlı bir şekilde görülmüştür. Basitçe, Cezayir'deki Fransız sömürgeleştirme kampanyası veya Filistin'in Siyonist sömürgeleşmesi hatırlanmalıdır. Sömürgeciler, sömürgeleştirme seferlerini "Batı medeniyetini yayma" sloganı altında saklamışlardır. Gerçek amaçlarını ve zenginlik, kontrol ve güç arayışlarını, kampanyalarına mandalar, koruyucular ve milletler topluluğu adını vererek gizlemişlerdir. Katliamları, yıkımları, kargaşaları sadece halklara ve toplumlara karşı değil, kültürlere, geleneklere, tarihe ve hafızaya karşı da uygulamışlardır. Her türlü silahı, yolu veya aracı kullanmışlardır. Hiçbir şey sınırların ötesinde değildir: Böl ve yönet, rüşvet ver ve şımart, öldür ve linç et; özellikle biri direnmeye cesaret ederse tüm ölüm araçlarını kullanmaktan çekinme. Silahları ve barutları, bombaları ve uçakları, tankları ve topları olan onlardır. "Beyaz adamın koyu tenli halkları özgürleştirme yükü" adı altında katliam, baskı, açlık, işkence, nakletme, sürgün etme, köleleştirme, insanlıktan çıkarma, tecavüz, talan etme, yağma yapılmıştır. William Polk, Haçlı Seferleri ve Cihat (Crusadeand Jihad) adlı kitabında, sömürgecilerin hangi sıklıkla püritenlerin ve medeni insanların aurasıyla geldiklerini, demokrasiyi ve Batı'nın insani değerlerini ahlakileştirdiğini (moralizing) ve İncil'in mesajlarını bildirdiğini (evangelizing) ya da yaydığını açıklamıştır. Ancak bunların hepsi bir elinde silah, diğerinde İncil

tutan sömürgeciler tarafından yapılmaktaydı. Kurbanlar "acı hissetmiyor", "anladıkları tek dil güç", "siyah adamın beyni farklı", diğer ırklar (Afrikalı, Arap, Hintli veya Asyalı olsun) "aşağıdır" ve onlar "barbarlar, fanatikler, radikaller, köktenciler, teröristler, gericiler, aşırılıklar, cahiller, medeniyetsizler" iddiaları ile insanlıktan çıkarmak, haysiyetin ve ruhun parçalanması meşrulaştırılmıştır. "kadınlarına" ya da "yasa ve düzene" saygı duymadıkları için "güvenilemez" oldukları öne sürülmüştür. Dolayısıyla, sömürgeleştirme projesine karşı herhangi bir direniş veya muhalefet, ezilmeli ve ortadan kaldırılmalı; imha edilmeli ve hafızalardan tamamen çıkarılmalıdır.

Topraklar baskına uğrayıp işgal edildikçe, kaynaklar yağmalanıp talan edildikçe, emek sömürülüp köleleştirildikçe, Batı medeniyeti adına toplumlar yeniden yapılandırılmış ve kültürler yok edilmiştir. Edward Said'in dediği ve Ali Mazrui'nin açıkladığı gibi kültürel emperyalizm kampanyası tüm hızıyla devam etmekteydi. Diller, gelenek ve görenekler, dini inançlar, sosyal pratikler saldırıya uğradı ve küçümsendi. Toplumlar yeniden örgütlendi ve dini hatlara, etnik gruplara ve kastlara göre bölündü.

Egemen olmak ve kontrol etmek için toplumda yüzyıllarca büyük ölçüde barış ve uyum içinde yaşayan topluluklar bölünmüştür. Arap Berberi'ye karşı, Türk Arap'a karşı, Kürt Türk'e karşı, Siyah Afrikalı Arap Afrika'ya karşı, Arap Fars'a karşı, Sünni Şii'ye karşı, Peştun Tacik'e karşı, Pencap Sindhi'ye karşı, Müslüman Hindu'ya karşı, Yahudi Müslüman'a karşı, Müslüman Hristiyan'a karşı. Ayrıca, Batılı bilgi, tarih, bilim, felsefe ve hukuk kavramlarına dayanan yeni yasal yapılar kuruldu ve dayatıldı, yeni eğitim sistemleri inşa edildi ve yerleştirildi.

Egemenliğin amacı toplumları zayıf, bölünmüş ve kontrol altında tutmaktır. Demokratik ve popüler yönetimler ise toplumlara canlılık, bağımsızlık, kendi kaderini tayin hakkı ve hâkimiyet sağlar ve bu nedenle emperyalizm

ve hegemonik güçler için ciddi bir tehdit haline gelir. Dolayısıyla, emperyalist güçlerin taktiği, doğrudan yönetimleri ve sömürgeleştirmeleri başarısız olduğu için halk iradesini somutlaştıran toplumsal hareketleri ve siyasi güçleri hedef almaktır. 1950'lerden bu yana Latin Amerika, Asya ve Afrika'da popüler ve demokratik hareketleri engelleyen emperyalist güçlerin tarihsel kaydı çok açıktır. Ayrıca emperyalist güçler, askeri görevliler, despotlar veya sömürge çıkarlarına bağlı kraliyet aileleri tarafından yönetilen otoriter rejimleri destekler. Soğuk savaş ve sonrasında ABD, kontrol ve hegemonyasını sürdürmek için dünya genelinde birçok askeri rejimi desteklemiştir.

ABD'nin büyük stratejisinin bir diğer önemli zorunluluğu, bölgesinde kendini göstermeye çalışan herhangi bir yükselen gücü engellemektir. Bu konudaki strateji, John Mearsheimer'ın Büyük Güç Politikalarının Trajedisi (The Tragedy of Great Power Politics) adlı kitabında "dengeleyici bir koalisyon yaratmak" dediği şeyi kullanmaktır. Başka bir deyişle, ABD'nin belirli bir bölgedeki başlıca gücün, hatta büyük gücün, etkisini genişletmeye veya gücünü göstermeye çalıştığı sonucuna vardığında izlediği strateji, söz konusu gücün yükselmesini engellemek için başka bir bölgesel aktör veya bir aktörler koalisyonu yaratarak bu gücü "dengelemektir". Amerikalı politika yapıcılar tarafından bu politikanın gerekçesi, ABD'nin herhangi bir büyük gücün bölgesel bir hegemon haline gelmesini her zaman engellemesi gerektiği olarak gösterilmektedir. Ortaya çıkacak herhangi bir yeni büyük güç gelecekte ABD'nin zaten bölgesel bir hegemon olduğu Batı Yarımküre de dâhil olmak üzere, farklı bölgelerdeki önceliğine meydan okuyabilir. Uzun süredir devam eden bu strateji, ABD'nin en büyük küresel güç haline geldiği II. Dünya Savaşı'nın sonundan bu yana ABD'nin büyük stratejisinin temel taşı olmuştur.

Bu stratejinin uygulanmasına iyi bir örnek olarak

ABD'nin (en azından 2015'ten beri) Türkiye'ye yönelik politikası gösterilebilir. Türkiye, on yılı aşkın bir süredir gücünü göstermeye ve bölgesel etkisini genişletmeye çalışmaktadır. Bu politika, eski Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından Stratejik Derinlik (Strategic Depth) kitabında detaylandırılmıştır. Buna ek olarak, Türkiye savunma sanayisini büyük ölçüde geliştirmiş ve genişletmiştir. Üstelik NATO müttefiklerini çileden çıkararak, Rusya'dan gelişmiş bir hava savunma sistemi de dâhil olmak üzere askeri satın alımını çeşitlendirmiştir. Türkiye ayrıca bölgesel ittifaklar sağlamış ve bölge genelinde askeri üsler kurmuştur. Ayrıca dış politikasının birçok yönü, özellikle Arap dünyası, Doğu Akdeniz bölgesi, Orta Asya ve Afrika'da ABD'nin stratejik çıkarları veya müttefikleri tarafından algılandığı şekliyle çelişmektedir.

Ancak ABD, komşularının çoğu ya çok daha zayıf olduğu ya da ABD politikalarıyla çeliştiği için Türkiye'ye karşı dengeleyici bir koalisyon kuramamıştır. Bu nedenle ABD, Türkiye'nin Kuzey Suriye'deki konumunu sömürmüş ve Türkiye'nin düşmanı ilan edilen PKK'nın (Kürdistan İşçi Partisi) uzantısı olan Suriyeli Kürt milisleri güçlendirmiştir. ABD ordusu, bu milisleri ağır silahlandırmış ve IŞİD/DAEŞ ile savaşma kisvesi altında on binlerce kişiye askeri eğitim vermiştir. Böylece bu milislerle kendisi ittifak kurmuştur. Üstelik kendilerine ekonomik imkânlar sağlamak için bölgedeki Suriye petrol sahalarına erişim ve mülkiyet hakkı da vermiştir. ABD'nin bu politikasının amacı, PKK ve onun Suriye uzantısı tarafından, özellikle de Türkiye'nin güneydoğusundaki komşu Kürt bölgesindeki toprak bütünlüğü tehdidi nedeniyle Türkiye'yi bölgesel emellerinden vazgeçmeye veya frenlemeye zorlamaktır. Türkiye açısından bakıldığında, bu sadece bölgesel istikrarı değil, daha da önemlisi iç bütünlüğünü de etkileyen tehlikeli bir politikadır. 2018 yılının aralık ayında, Donald Trump Suriye'nin kuzeyinden çekilme politikasını açıkladığında,

ABD ordusu bu stratejik değişimden dehşete düşmüştür. Öyle ki dönemin Savunma Bakanı James Mattis bu kararı protesto etmek için istifa etmiştir. Aynı zamanda Senato'daki Cumhuriyetçi lider Mitch Mc Connell'i Washington Post'ta bir başyazı yazmasına ve ABD'nin stratejik çıkarlarının politikada böyle bir tersine çevirme tarafından tehdit edildiğini savunarak Cumhuriyetçi Başkanından kopmasına yol açmıştır. Biden yönetiminin Türkiye'nin dış ve savunma politikasının birçok yönünden mutsuz olduğu, aynı zamanda Türkiye'yi önemli ölçüde ilgilendiren birçok konuda düşmanca tavırlar aldığı da açıktır. Türkiye'de 2016 yılının başarısız darbesinde ABD'nin doğrudan veya dolaylı olarak parmağının olup olmadığı muhtemelen tartışmalı bir noktadır. Burada önemli olan, ABD'nin birkaç yıldır Türkiye'yi baskı ve kontrol altına almaya çalışan bir politika yürütmesidir. Bunun sebebi ise Türkiye'nin kendisine meydan okumaya veya nüfuzunu kontrolünün ötesinde genişletmeye çalışanlara müsamaha göstermemesidir.

ABD'nin Ortadoğu'daki Hedefleri

Esam Al-Amin, Arap Uyanışı Açıklandı (The Arab Awakening Unveiled) adlı kitabında ABD'nin Ortadoğu'daki yedi ana hedefini sıralamıştır. Bunlar: (1) İsrail'in güvenliğini ve meşruiyetini korumak; (2) Petrolün uygun fiyatlarla serbest akışını sağlamak ve petrol fiyatının dolar cinsinden ödenmesini sağlamak için başta Körfez ülkeleri olmak üzere bölgede istikrarın sağlanması; (3) Katar'daki hava kuvvetleri üssü ve Bahreyn'deki deniz üssü gibi bölgedeki büyük askeri üslerin güvenliğinin sağlanması ve (özellikle Basra Körfezi'nde) deniz yollarının ve ticaret yollarının açık tutulmasının yanı sıra Süveyş Kanalı'nın etkin kontrolü; (4) İran'ı ve bağımsız olmayı arzulayan diğer yükselen bölgesel güçleri izole etmek ve İran örneğinde, hem nükleer programını tersine çevirmek hem de bölgedeki

etkisini de sınırlamak; (5) Bölgedeki piyasaların Batı ürünlerine, teknolojisine ve yatırımlarına açık tutulması; (6) Özellikle özel operasyonlar, askeri baskınlar ve insansız hava araçları saldırıları yoluyla askeri baskıyı sürdürerek bölgedeki "radikal" İslami grupların etkisini azaltmak ve (7) İslam dünyasının kalbindeki muhafazakâr veya dini rakiplerine karşı laik ve liberal güçleri güçlendirmek için Batılı kültürel değerleri ve eğitimi teşvik etmektir.

ABD politikaları birçok yönüyle Arap dünyasındaki ve daha geniş Orta Doğu'daki kitleler tarafından derin bir rağbet görmemiştir. Bu nedenle ABD, bu politikaların ve çıkarların korunduğundan ve güvende olduğundan emin olmak için otoriter rejimlere, birkaç kraliyet ailesine ve bir avuç ordu generaline güvenmek zorunda kalmıştır. Ancak, Arap Baharı hareketlerinin ardından, kök salan demokratik rejimlerin bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamasıyla birlikte (birçoğu bölgede ABD müttefiki olan) karşı-devrimci güçler 2011 halk ayaklanmalarının kazanımlarını hızlı bir şekilde tersine çevirmek için vites artırmışlardır. Halk demokrasisine yönelik bu saldırı gerçekleşirken, ABD bunu durdurmak için neredeyse hiçbir şey yapmamış ve hatta bu anti-demokratik güçleri cezalandırmaya çalışmıştır. Bu da askeri darbelere veya demokratik olarak seçilmiş bir hükümetin zorla devrilmesine karşı acil yaptırımları zorunlu kılan kendi mevcut yasalarının doğrudan ihlalidir.

Demokrasi ve Darbeler

Modern zamanlarda deneyimlenen demokrasi, nispeten yeni bir kavramdır. Demokrasi dünyanın çeşitli yerlerinde birçok biçim alsa da kesinlikle ayırt edici özellikleri bulunmaktadır. Bir siyaset felsefesi olarak liberal demokrasi, toplumun çeşitli kesimleri arasındaki önemli farklılıkları müzakere etmek ve aynı zamanda

siyasi kutuplaşmayı ve sosyal gerilimleri azaltmak için ulus-devletler çağında yavaş yavaş benimsenmiştir. Basitçe ifade etmek gerekirse, demokratik yönetişim, özgür insanların kendilerini kimin yöneteceğini, kimin yasama, kanunlar üzerinde hüküm verme yetkisine sahip olduğunu vb. seçme yeteneğidir. Diğer bir deyişle, halkın rızasıyla yönetme yeteneğidir. Bünyesinde birçok özelliği barındırmaktadır: Özgür ve adil seçimler; siyasi dernekler kurma; oy verme; barışçıl güç transferi; din, toplanma, konuşma ve basın özgürlüğü; eşitlik; vatandaşlık; rıza; kuvvetler ayrılığı; hukukun üstünlüğü; özgürlük hakkı, insan haklarına ve azınlık haklarına saygı; hesap verebilirlik; şeffaflık; yolsuzluğun köklenmesi; güce eşit erişim vb. özünde demokratik bir sistem, yönetenler ve yönetilenler arasında bu ilkelere ve çoğunluğun iradesine saygı duyan (ancak çoğunluğun azınlık üzerindeki tiranlığı değil, azınlıkların güçlü korumalarıyla) bir toplumsal sözleşme oluşturur. Öte yandan askeri darbeler, devlette güç ve şiddet kullanımını tekeline alan kurumların toplumdaki küçük bir azınlığın yararına veya daha kötüsü, emperyalist çıkarları olan yabancı güçlere hizmet etmek için halk iradesini yıkma ve demokratik ilkeleri baltalama girişimleridir.

Sonuç olarak, bu iki taraf arasındaki çatışmanın sonucu Orta Doğu'nun geleceği için bir meydan okumadır. 2011 Arap Baharı ülkelerinde sokaklara dökülen milyonlarca genç, özgürlüğün tadına varmış ve onu yeniden kazanmanın yanı sıra bağımsızlık, egemenlik, onur ve insan haklarını öne süren demokratik idealleri benimsemenin özlemini çekmektedir. Ancak bu tür bir demokrasi arayışı, hegemonik güçlere ve onların yerel vekillerine direnmeden ve halk iradesine dayalı meşru demokratik yönetim kurulmadan gerçekleştirilemez.

Bu nedenle, Müslüman ve diğer gelişmekte olan

toplumlardaki demokratik güçler iki büyük zorlukla karşı karşıyadır: (1) Dâhili olarak, demokratik ilkelere ve halk iradesine dayalı bir sistem kurmak, bir generalin silahına dayalı değil ve (2) harici olarak, gerçek bağımsızlığı aramak ve ülkeyi sömürgeci boyunduruğundan kurtarmak. Yüzyıllar boyunca sömürgecilik, sömürgeleştirilmiş her topluluğu bir çivi olarak gören bir çekiç olmuştur. Ancak Franz Fanon'un dediği gibi: "Sömürge bağlamında yerleşimci, yerliyi parçalama işini ancak yerli beyaz adamın değerlerinin üstünlüğünü yüksek sesle ve anlaşılır bir şekilde kabul ettiğinde bitirir." Buradaki zorluk, her zaman, sömürgeleştirilenin ilk önce hayır deme ve sömürgeci püskürtülene ve vekilleri mağlup edilene kadar direnmesi olmuştur. Ardından, sömürgeleştirilmiş zihinleri, sömürgeciliğin tüm zararlı etkilerinden ve tezahürlerinden arındırmak ve kültürel, geleneksel ve insani değerlerine dayalı yeni bir demokratik toplumu yeniden inşa etmektir.

Kaynakça

- Al-Amin, Esam, The Arab Awakening Unveiled: Understanding Transformations and Revolutions in the Middle East, American Educational Trust, 2013.
- Al-Arian, Sami A., ed., The Questfor Democracy-Examining Civil-Military Relations in Muslim Societies, İstanbul Sabahettin Zaim University Press, 2021, Türkiye.
- Bacevich, Andrew J., American Empire: The Realities and Consequences of US Diplomacy, Harvard University Press, 2002.
- Blackmon, Douglas A., Slavery by Another Name: The Re-Enslavement of Black Americans from the Civil Warto World War II, Anchor, 2009.
- Chomsky, Noam, Hegemonyor Survival: America's Questfor Global Dominance, Holt Paperbacks, 2004.
- Davutoğlu, Ahmet, Strategic Depth, IZTOK-ZAPAD, Publishing House, 2015.
- Duran, Burhanettin ve Fahrettin Altun, The Triumph of Turkish Democracy-The July 15 Coup Attempt and Its Aftermath, SETA, 2016,

Türkiye.

- Fanon, Franz, A Dying Colonialism, Grove Press, 1994.
- Johnson, Chalmars, Blowback: The Costs and Consequences of American Empire, Holt Paperbacks, 2001.
- Johnson, Chalmars, The Sorrows of Empire: Militarism, Secrecy, and the End of the Republic, Metropolitan Books, 2005.
- Hill, Charles, Grand Strategies: Literature, Statecraft, and World Order, Yale University Press, 2011.
- Kinzer, Stephen, All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror, Wiley, 2008.
- Kirkpatrick, David, D., Into the Hands of the Soldiers: Freedom and Chaos in Egypt and the Middle East, Viking, 2018.
- Mazrui, Ali A. ve Alamin M. Mazrui, The Power of Babel: Language and Governance in the African Experience, University of Chicago Press, 1998.
- Mearsheimer, John J., The Tragedy of Great Power Politics, W.W. Norton&Company, 2014.
- O'Rourke, Lindsay A., Covert Regime Change: America's Secret Cold War, Cornell University Press, 2018.
- Polk, William R., Crusade and Jihad: The Thous and-Year War Between the Muslim World and the Global North, Yale University Press, 2018.
- Said, Edward W.,Culture and Imperialism, Vintage, 1994.
- Yavuz, M. Hakan ve Bayram Balci, eds., Turkey's July 15th Coup: What Happened and Why, University of Utah Press, 2018.
- Zinn, Howard, A People's History of the United States, Harper Perennial Modern Classics, 2015.

V. ULUSLARARASI 15 TEMMUZ SEMPOZYUMU

"Küresel Güçlerin Müdahaleciliği, Darbeler ve Demokrasi"

13 Temmuz 2021
Salı - 14.00

Marmara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Konferans Salonu

Açılış Konuşmaları

İsmail Hakkı TURUNÇ : 15 Temmuz Derneği Başkanı
Hilmi TÜRKMEN : Üsküdar Belediye Başkanı
Prof. Dr. Erol ÖZVAR : Yükseköğretim Kurulu Başkanı
Hulusi AKAR : Millî Savunma Bakanı

1. Oturum:
Türkiye'de Ordu ve Demokrasi: 15 Temmuz'da Silahlı Kuvvetler

Oturum Başkanı: İdris GÜLLÜCE (Eski Çevre ve Şehircilik Bakanı)
15 Temmuz Derneği Danışma Kurulu Üyesi

Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK : İstanbul Medipol Üniversitesi
Türkiye'de Sivilleşme, Ordu ve Siyaset
Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA : İstanbul Aydın Üniversitesi
Türkiye'de Askeri Eğitimin Dinamikleri ve Demokratik Kültür
Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR : Yıldız Teknik Üniversitesi
Belgeler Işığında Türkiye'de Darbeler ve Dış Müdahaleler

2. Oturum:
Dış Politika Aracı Olarak DarbelerSilahlı Kuvvetler

Oturum Başkanı: Prof. Dr. İsmail Sefa Üstün – Marmara Üniversitesi

Mehmet ÖZTÜRK : Anadolu Ajansı
Pakistan'da Darbelerin İç ve Dış Dinamikleri
Dr. Özge YAVUZ : Karabük Üniversitesi
ABD'nin Ortadoğu Ülkelerinde Darbelere Etkisi
Hamid İBRAHİMİ : İran Araştırmaları Merkezi (IRAM)
İran'da 1953 Darbesi ve Dış Güçlerin Rolü
Prof. Dr. Sami A. AL-ARİAN : İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Arap Dünyası ve Mısır'da Darbeler ve Dış Güçlerin Etkisi

Hulusi AKAR

T.C. Millî Savunma Bakanı. 1972'de Kara Harp Okulu'ndan, 1973'te Piyade Okulu'ndan ve 1982'de Kara Harp Akademisi'nden mezun olmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ve NATO'nun çeşitli kademelerinde komutanlık ve karargâh subaylığı görevleri ile Bosna-Hersek Türk Görev Kuvvet Komutanlığı (1997-1998), Tunceli/Hozat'ta İç Güvenlik Tugay Komutanlığı (1998-2000), Kara Harp Okulu Komutanlığı (2002-2005), Kara Harp Akademisi Komutanlığı (2005-2007), Kara Kuvvetleri Lojistik Komutanlığı (2007-2009) ve 3. HRF Kolordu Komutanlığı (2009-2011) görevlerinde bulunmuştur. 2011'de orgeneralliğe terfi etmesini müteakip, 2011-2013 yılları arasında Genelkurmay II. Başkanlığı, 2013-2015 yılları arasında Kara Kuvvetleri Komutanlığı ve 2015-2018 yılları arasında Genelkurmay Başkanlığı görevlerini yürütmüştür. Genelkurmay Başkanlığı görevi esnasında "Terörle Mücadele Harekâtı" çerçevesinde yurt içinde Çukur Operasyonları; sınır ötesinde Fırat Kalkanı Harekâtı, Zeytin Dalı Harekâtı ve İdlib Harekâtı icra edilmiştir. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Bilgisayar Programlama ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Uluslararası İlişkiler konulu akademik programlara katılmış, doktorasını Boğaziçi Üniversitesi'nde tamamlamıştır. 09 Temmuz 2018 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Millî Savunma Bakanı olarak atanan Hulusi Akar, Şule Akar ile evli ve iki çocuk babasıdır. İngilizce ve İtalyanca bilmektedir.

Sami A. AL-ARİAN

İslam ve Küresel İlişkiler Merkezi (CIGA) Direktörü ve İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nde halkla ilişkiler profesörüdür. Doktorasını 1986'da almış ve uzun yıllar ABD'de kadrolu akademisyen olarak çalışmıştır. ABD'de bulunduğu kırk yıl boyunca (1975-2015) Dr. Al-Arian, eğitim, araştırma, din ve dinler arası ayrıca medeni ve insan hakları alanlarında çok sayıda kurum ve yayın kurmuştur. Birçok ABD kampüsünde, özellikle Filistin, İslam-Batı ve sivil haklar konusunda üretken bir konuşmacı olmuştur. 2001 yılında Newsweek tarafından göçmenlik mahkemelerinde gizli kanıtların kullanımını iptal etme çabalarından dolayı ABD'de "en önde gelen sivil haklar aktivisti" seçilmiştir. Dr. Al-Arian, ABD dış politikası, Filistin ve Arap Baharı olgusuna odaklanan birçok dile çevrilmiş düzinelerce makale yazmıştır.

Ragıp Kutay KARACA

1991 yılında Hava Harp Okulu'ndan mezun olan Ragıp Kutay Karaca, Türk Silahlı Kuvvetleri'nde çeşitli birimlerde görev yaptı. Karaca, ikinci lisans çalışmasını 2000 yılında Anadolu Üniversitesi'nin Kamu Yönetimi bölümünde tamamladı. Yüksek lisans çalışmasını ise 2003 yılında Gebze Teknik Üniversitesi Strateji Bilimi Bölümü'nde icra etti. Karaca, doktora derecesini Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye Cumhuriyeti-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri" başlıklı teziyle aldı. 2010-2012 yılları arasında Millî Savunma Üniversitesi'nde, Stratejik Araştırma bölümünde öğretim asistanı olarak çalıştı ve 2012 yılında Uluslararası İlişkiler Siyasi Tarih alanında doçentliğini

aldı. Karaca 2013-2017 yılları arasında İstanbul Gelişim Üniversitesi'nde doçent doktor olarak Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi bölümü öğretim üyesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü olarak görev yaptı. Karaca, 2017-2018 yıllarında Nişantaşı Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bölüm Başkanı ve İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde dekan yardımcısı olarak görev yaptı. 2018 yılında profesörlüğe yükselmiştir.

Prof. Dr. Ragıp Kutay Karaca, 2018-2019 eğitim öğretim yılından beri, İstanbul Aydın Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bölümü'nde öğretim üyesi ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü müdürü olarak görev yapmaktadır. Karaca'nın yayınlanmış geniş çaplı ulusal ve uluslararası makale listesi bulunmaktadır. Kendisi "Dünyadaki Yeni Güç Çin Tek Kutuptan Çift Kutba" ve "Güç Stratejisi Çin Soğuk Savaşı Sonrası Türk Çin İlişkileri" başlıklı kitapların yazarıdır. Bu kitaplara ek olarak; "Diplomasi Tarihi I", "Diplomasi Tarihi II", "Diplomatic History I", "Diplomatic History II", "Sino Turkey Relations Concept Policies and Prospects", "New Concepts and New Conflicts in Global Security Issues" ve "Asya'da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları" başlıklı kitaplarının editörüdür. Ortadoğu Enstitüsü Ortadoğu-Asya Proje Grubu Üyesi ve Diplomasi Araştırmaları Derneği Başkan Yardımcısı olan Karaca, İngilizce bilmektedir.

Hamid İBRAHİMİ

1985'te İran'ın Zencan şehrinde doğdu. Lisans derecesini İslami Azad Üniversitesi Zencan Şubesi'nden aldı. Bu dönemde kültürel faaliyetlerde bulunarak yerel dergilere yazılar kaleme aldı. Lisansüstü eğitimini devam ettirmek üzere 2011'de Türkiye'ye geldi. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji bölümünde yüksek lisans

eğitimine başladı. Sosyal sermaye-siyasal katılım ilişkisi üzerinde yoğunlaştı. Yüksek lisans derecesini aldıktan sonra aynı üniversitede doktora programına devam etmektedir. 2017'de İran Araştırmaları Merkezi'nde (İRAM) çalışmaya başladı. Halen uzman olarak aynı kurumda göreve devam etmektedir. İbrahimi'nin, İran siyaseti ve İran sosyolojisiyle ilgili çeşitli analiz çalışmaları bulunmaktadır.

Talip KÜÇÜKCAN

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesidir. Londra Üniversitesi'nde yüksek lisans, Warwick Üniversitesi'nde doktora yapmıştır. Aynı üniversitede doktora sonrasında araştırmalar yürütmüştür. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü (2011-2014), YÖK Başkan Danışmanlığı, AKPM Türk Heyeti Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. AGİT Dönem Başkanı tarafından Müslümanlara Karşı Ayrımcılık ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele Özel Temsilcisi olarak seçilmiştir. Gönüllülük esasına dayalı bu görev dolayısıyla 2014-2015 yıllarında ABD, Danimarka, Fransa, Rusya ve Hollanda'da İslam karşıtlığını incelemiş ve raporlar yazmıştır. Küçükcan, Ortak Hafıza dergisi genel yayın yönetmenidir.

Mehmet Akif OKUR

Boğaziçi Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü mezunu. Yüksek lisans ve doktorasını yaptığı süreçten başlayarak, 2017 yılına kadar Gazi Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler bölümünde çalıştı. Aynı üniversitede GORAM (Gazi Üniversitesi Orta Asya ve Ortadoğu Araştırmaları Merkezi) müdürlüğünü

yürüttü. Şu anda Yıldız Teknik Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı olarak görev yapıyor. Ana çalışma alanları, uluslararası politik ekonomi, ABD Dış politikası ve Türkiye, Ortadoğu, Kafkasya ve Türkistan coğrafyaları. Okur, ayrıca medeniyet tartışmaları ve tarihi Türk kimliği ile ilgili çalışmalar da yürütüyor.

Bekir Berat ÖZİPEK

1989 yılında Hacettepe Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümünden mezun oldu. Yüksek lisansını 1992'de aynı üniversitede tamamlayan Özipek, doktorasını 2000 yılında Ankara Üniversitesi'nde tamamladı. 2007'de doçent, 2013'te ise profesör unvanını alan, 2009-2015 arasında İstanbul Ticaret Üniversitesi'nde ve 2015'ten bu yana da İstanbul Medipol Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapan Özipek, ağırlıklı olarak çağdaş siyasi teoriler, insan hakları ile bu kapsamda akademik özgürlük, ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü ve azınlık hakları konularında çalışmalar yürütüyor.

Mehmet ÖZTÜRK

Çorum Lisesi'ni bitirdikten sonra Erzurum Atatürk Üniversitesi, Fen Fakültesi Fizik bölümünde Fizik-Matematik ikili lisans eğitimi alırken son sınıfta 12 Eylül darbe mağduru olarak yurt dışına çıktı. Pakistan'da Uluslararası İslamabad İslam Üniversitesi "Din Usulü ve Davet" bölümünü (BA Hons) bitirdi. Marmara Üniversitesi Orta Doğu Enstitüsü'nde "Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler" bölümünde yüksek lisans yaptı. 1980'den beri Orta Doğu, Yakın Doğu, Afganistan, Pakistan ve çatışma bölgeleri üzerine birçok gazete ve

dergide yazılar yazdı. Radyo ve televizyon programları yaptı. TRT Arabi'dekoordinatör yardımcılığı, Arapça "Basının Nabzı" programında yapımcı ve daimi yorumcu konuk olarak bulundu. Son yedi yıldır Anadolu Ajansı'nda Dünya Dilleri Daire Başkanı olarak çalışmaktadır. Arapça, İngilizce, Farsça ve Urduca bilen Mehmet Öztürk'ün "Afganistan'da Cihadın 10 Yılı" başlıklı kitabı ve çeşitli dillerden çevirdiği kitap tercümeleri vardır

Özge YAVUZ

2009 yılında Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldu. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Baas Rejimi Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri" başlıklı teziyle 2012 yılında yüksek lisansını tamamladı. 2017 yılında Maryland University'e bağlı "The Gildenhorn Institute for Israel Studies"den kabul aldı ve National Archives'da doktora çalışmasıyla ilgili araştırmalar yaptı. 2019 yılında ise Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Değer ve Çıkar İlişkisi Bağlamında Amerika Birleşik Devletleri'nin Soğuk Savaş Dönemi Ortadoğu Politikası: Darbeler Üzerinden Bir Değerlendirme" isimli teziyle doktorasını tamamladı. 2020 yılından bu yana Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde doktor öğretim üyesi olarak görev yapmaktır. Ortadoğu ve Amerikan Dış Politikası, Yavuz'un temel çalışma alanlarını oluşturmaktadır.

TEK DEVLET
TEK MİLLET

SOSYAL MESAFENİZİ KORUYUNUZ!
BU KOLTUĞU BOŞ BIRAKINIZ!
15 TEMMUZ

KORUYUNUZ!
BU KOLTUĞU
BOŞ BIRAKINIZ!